

การศึกษาวิเคราะห์มงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธบาทที่ปรากฏในคัมภีร์สมันตภัททิกา
อรรถกถาของคัมภีร์อนาคตวงศ์

AN ANALYTICAL STUDY OF THE 108 MANGALAS IN THE BUDDHA'S
FOOTPRINTS AS APPEAR TO THE SAMANTABHADDIKĀ,
THE COMMENTARY OF ANĀGATAVAṂSA

พระมหาสมลักษณ์ คนุสสารโ (สาราณวงศ์)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของสอบวัดคุณสมบัตินักศึกษา
รายวิชาสัมมนาพระไตรปิฎก
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๕

การศึกษาวิเคราะห์มงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธบาทที่ปรากฏในคัมภีร์สมันตภัททิกา
อรรถกถาของคัมภีร์อนาคตวงศ์

พระมหาสมลักษณ์ คนุสาโร (สาราณวงศ์)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของสอบวัดคุณสมบัติ
รายวิชาสัมมนาพระไตรปิฎก
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๕

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**AN ANALYTICAL STUDY OF THE 108 MANGALAS IN THE BUDDHA'S
FOOTPRINTS OF AS APPEARING IN THE SAMANTABHADDIKĀ
SCRIPTURE, THE COMMENTARY OF ANĀGATAVAṂSA**

Phramaha. Somlak Gandhasāro (Sarabhiwong)

**A Thematic Paper concerning the Qualifying Examination In the Specified
Subject in Selected Topics Seminar on the Tipitaka Submitted in Partial
Fulfillment of the Requirement for the Award
Of The Degree of Doctor of Philosophy
(Buddhist Studies)**

**Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E. 2012**

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับสารนิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์มโนคติ ๑๐๘ ในรอยพระพุทธบาทที่ปรากฏในคัมภีร์สมันตภัททิกา อรรถกถาของคัมภีร์อนาคตวงศ์” เป็นส่วนหนึ่งของการสอบวัดคุณสมบัติรายวิชา สัมมนาพระไตรปิฎก ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....
(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(พระเมธีรัตนดิลก, ดร.)

..... กรรมการ
(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ. ดร.)

..... กรรมการ
(ผศ. ร.ท. ดร. บรรจบ บรรณรุจิ)

อาจารย์ที่ปรึกษา

พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.

ชื่อผู้วิจัย

.....
(พระมหาสมลักษณ์ คุนุสาโร (สาราภิวงศ์))

ชื่อสารนิพนธ์	: การศึกษาวิเคราะห์ห้วงมณฑล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธบาทที่ปรากฏในคัมภีร์ สมันตภัททิกา อรรถกถาของคัมภีร์อนาคตวงศ์
ผู้วิจัย	: พระมหาสมณลักษณ์ กนฺธสาโร (สาราภิงค์)
ปริญญา	: พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์	: พระสุธีธรรมานุวัตร (เทียบ สิริวัฒโน) ป.ธ. ๘, M.A., Ph.D.
วันเสร็จสมบูรณ์	: ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์นี้ มีวัตถุประสงค์ ๒ อย่างคือ ๑) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องมณฑล ๑๐๘ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องมณฑล ๑๐๘ ในคัมภีร์สมันตภัททิกา

ผลการวิจัยพบว่า ในพระไตรปิฎกพบมณฑล ๕ ประการ คือ ธงชัย (ธง), ธงพื้นผ้า (ปฏาก), แก้ววิเชียร (วชิร), บุรุษคนหนึ่งแบกบุรุษอีกคนหนึ่งไว้บนบ่า (วทุมมาน) และขอช้าง (องกุส) ในคัมภีร์อรรถกถาของมหาปทานสูตรและพริหมายสูตรพบมณฑล ๑๕ ประการ มี หอก (สตติ) เรือนางม (สิริวจุจ) เป็นต้น และในคัมภีร์สารัตถทีปนีพบมณฑล ๒ ประการตามที่กล่าวไว้ในนรสีหคถาของอรรถกถาชาดก คือ แส้จามร (จามร) และฉัตร (ฉตุต)

แนวคิดเรื่องมณฑล ๑๐๘ ปรากฏเป็นครั้งแรกในคัมภีร์สมันตภัททิกาที่ประพันธ์ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ทำให้มีการสร้างรอยพระพุทธบาทที่ประกอบด้วยมณฑล ๑๐๘ ไว้ในประเทศต่างๆ โดยได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์นี้ ต่อมาคัมภีร์จินาลังการฎีกาที่ประพันธ์ในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ได้กล่าวถึงมณฑล ๑๐๘ ไว้เช่นเดียวกันโดยน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากคัมภีร์สมันตภัททิกา แต่มีลำดับและข้อความบางอย่างต่างจากเนื้อหาที่กล่าวไว้ในคัมภีร์สมันตภัททิกาที่เป็นต้นฉบับ

ผู้วิจัยพบว่า มณฑล ๑๐๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์สมันตภัททิกาและจินาลังการฎีกาฉบับบาลีอักษรพม่า ที่ได้จัดพิมพ์แล้วในปัจจุบัน และฉบับใบลานของพม่าและไทยมีลำดับและข้อความต่างกันบ้างในที่บางแห่ง นอกจากนี้ โบราณจารย์ชาวพม่าตั้งแต่สมัยอังวะเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันมีความเห็นเกี่ยวกับมณฑล ๑๐๘ ต่างกันเป็น ๖ มติ เพราะพบข้อความที่แตกต่างกันในฉบับใบลานสมัยก่อน และยังไม่มีการวินิจฉัยความถูกต้องในมณฑล ๑๐๘ โดย

ละเอียดยิ่งส่งผลให้รูปมงคลที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธรูปที่สร้างในประเทศพม่ามีลักษณะแตกต่างกันออกไป

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงนำเสนอมงคล ๑๐๘ ที่เห็นว่าจะใกล้เคียงกับความถูกต้องมากที่สุด โดยอาศัยคัมภีร์สมันตภัททิกาเป็นเครื่องตรวจสอบโดยเทียบเคียงกับคัมภีร์จินาลังการฎีกา และพุทฺธปาทวันทนา ทั้งที่เป็นฉบับจัดพิมพ์แล้วและฉบับโบราณของพม่าและไทย แล้วสรุปว่าข้อความที่กล่าวไว้ในพุทฺธปาทวันทนาใกล้เคียงกับความถูกต้องมากที่สุด นอกจากนั้น ผู้วิจัยยังได้นำเสนอคำแปลของมงคลที่แปลยากบางศัพท์ คือ วฑฺฒมาน, นนฺทียาวญฺญ โสวตฺถิก และ สิริวจฺจ โดยอ้างอิงหลักฐานจากอรรถกถา ฎีกา พจนานุกรมสันสกฤต พจนานุกรมธรรมมาคธี และปทานุกรมพระไตรปิฎกบาลี-พม่า เพื่อให้ได้คำแปลที่ถูกต้องตามหลักภาษา

Thematic Paper Title : An Analytical Study of 108 Mangalas in the Buddha's Footprints as appearing to the Samantabuddhikā, the Commentary of Anāgatavaṃsa

Researcher : Phramaha Somluk Sarabhivong

Degree : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)

Thematic Paper Title Adviser : Phra Suthithammanuvat, Pali IX, M.A., Ph.D.

Date of Completion : 29 May 2012

ABSTRACT

This present thematic paper has two main objectives:- 1) to study the concept of 108 Mangalas in Buddhist Scriptures, 2) to study the concept of 108 Mangalas in the Samantabuddhikā Scriptures.

From the research, it is found that the Commentary of MahāpadānaSutta depicted 5 mangalas, namely; a flag (dhaja), a cloth flag (paṭāka), diamond (vajira), a man carries another man on his sholder (vaḍḍhamāna), and a pole with a hook (ankusa), while the Commentary of BrahmāyuSutta depicted 39 mangalas, for example, a spear (satti), a splendour home (sirivaccha). It is also found that the Jātaka Commentary of the Narasīhagāthā in the Sāratthadīpanī mentioned 2 mangalas, namely; a whisk made of the tail of the yak (cāmara) and the royal canopy (chatta).

The concept of 108 Mangalas first appeared in the Samantabuddhikā which was composed around the end of the tenth century B.E. This concept inspired the making of the Buddha Footprints depicting the 108 mangala in many Theravada Buddhist countries. Later, the Jināṇankāraṭṭikā, composed in the 16th century B.E., also mentioned the 108 Mangalas. Despite the differences in sequence orders and contents, the latter scripture should have been influenced by the former one.

The researcher found that the 108 Mangalas in both PāliSamantabuddhikā and Jināṇankāraṭṭikā which were printed in Myanmar characters and those inscribed on Palm leaves found in Myanmar and Thailand are slightly different in their series and contents. Moreover, Buddhist scholars in Myanmar, from Ava period up to the present, hold 6 different views regarding the 108 mangalas. Because the contents in ancient palm leaves scriptures are not in accord and final resolution has not yet been made, thus, the emblem of 108 mangalas engraved in the Buddha Footprints in Myanmar varies.

In this thematic paper, the researcher presents 108 Mangalas that deem mostly accurate by scrutinizing and comparing the Samantabhaddikā with the Jināṅkārāṭikā including the Buddhapādavandanā from both Thai and Myanmar printed texts and the palm leaves scriptures. It is concluded that contents made in the Buddhapādavandanā are near to the most accurate. Moreover, the researcher presents the translation of some difficult words in the Mangaladīpanī namely, vaḍḍhamāna, nandiyāvaṭṭa sovattika and sirivaccha. In order to make grammatically corrected translation, the researcher finds evidences from the Commentary, Sub-commentary, Sanskrit Dictionary, Addhamāgadhī Dictionary and Pāli-Myanmar Tipiṭaka Dictionary.

กิตติกรรมประกาศ

สารนิพนธ์เล่มนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์สมันตภัททิกา อรรถกถาของอนาคตวงศ์ ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการศึกษาและนำเสนอในระดับปริญญาคุยภีบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

งานวิจัยฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความอนุเคราะห์จากบุคคลหลายท่าน ซึ่งผู้วิจัยขอระบุนามไว้ เพื่อแสดงความขอบคุณดังต่อไปนี้ คือ

ขอขอบพระคุณ พระสุธีธรรมานุวัตร คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย กรรมการควบคุมสารนิพนธ์ ท่านได้กรุณาให้คำแนะนำและข้อมูลที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อสารนิพนธ์ฉบับนี้ และขอขอบคุณคณาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย คือ อาจารย์รังษิ สุทนต์ ผู้ให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่องานวิจัยนี้ และอาจารย์ผาณิต เจตนจิราวัฒน์ ผู้แปลบทคัดย่อภาษาอังกฤษและให้คำปรึกษาในกระบวนการวิจัย ขออนุโมทนาต่อคุณอุดมพร สิริสุทธิ ผู้ช่วยตรวจทานคำผิดและช่วยในการค้นคว้าเอกสารทางวรรณกรรมไทย และคุณสมควร ถ้วนนอก เจ้าหน้าที่กองวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ช่วยจัดพิมพ์และตรวจทาน เพื่อให้รูปแบบในการทำสารนิพนธ์เป็นไปตามกฎระเบียบของมหาวิทยาลัยทุกประการ

คุณงามความดีอันเกิดจากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ด้วยการทุ่มเททั้งร่างกายและแรงใจอย่างเต็มสติปัญญา กำลังความสามารถ ขอมอบเป็นการตอบแทนคุณบิดามารดา ครูอาจารย์ ผู้อุปการะทุกท่าน โดยเฉพาะพระเดชพระคุณพระธัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต ปริญญาคุยภีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ เจ้าอาวาสวัดท่ามะโอ ผู้ให้ความอุปถัมภ์และให้กำลังใจมาตลอดอย่างดียิ่งเยี่ยม ผู้วิจัยมั่นใจว่า ผลจากการวิจัยในครั้งนี้จะเป็นสาระดีแก่พุทธศาสนิกชนตามสมควร แก่สติปัญญาของผู้ใคร่ต่อการศึกษาค้นคว้าต่อไป ฉะนั้น หากจะมีความสำเร็จใดๆ เกิดขึ้น ก็เริ่มต้นจากความเมตตาของท่านที่กล่าวมาทั้งหมดนี้

พระมหาสมลัทธิคุณ คณฐาโร (สาราภิงค์)

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	จ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๓
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๔
๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๔
๑.๗ ประโยชน์ที่จะได้รับ	๕
บทที่ ๒ มงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในวรรณกรรมบาลี	๖
๒.๑ มงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก	๖
๒.๒ มงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา	๑๕
๒.๓ มงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์ฎีกา	๒๔
บทที่ ๓ วิเคราะห์เนื้อหามงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์สมันตภัททิกา	๒๖
๓.๑ มงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์สมันตภัททิกา	๒๖
๓.๒ เปรียบเทียบมงคล ๑๐๘ กับคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง	๓๓
๓.๒.๑ มงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์จินาดังการฎีกา	๓๓
๓.๒.๒ มงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธปาทวันทนา	๔๐
๓.๓ วิเคราะห์ความถูกต้องเรื่องมงคล ๑๐๘	๔๖
บทที่ ๔ สรุปและข้อเสนอแนะ	๗๐
๔.๑ สรุป	๗๐
๔.๒ ข้อเสนอแนะ	๗๐
บรรณานุกรม	๗๑
ประวัติผู้วิจัย	๗๔

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในสารนิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎก-อรรถกถา-ฎีกา ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และ ปกรณวิเสส และสัททพวิเสส เรียงตามคัมภีร์ดังนี้

การใช้อักษรย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกภาษาบาลี จะแจ้งเล่ม / ข้อ / หน้า เช่น ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๐๖๑/๒๖ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาบาลี) เล่ม ๑๐ ข้อ ๒๐๖๑ หน้า ๒๖ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ดังนี้

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาบาลี)
ม.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มขุฉิมนิกาย	มขุฉิมปณาสก	(ภาษาบาลี)
อง.ทุก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	องคุตตรนิกาย	ทุกนิပါတ	(ภาษาบาลี)
อง.ติก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	องคุตตรนิกาย	ติกนิပါတ	(ภาษาบาลี)
จุ.ชา.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	จุททกนิกาย	ชาตก	(ภาษาบาลี)
จุ.อป.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	จุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาบาลี)
จุ.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	จุททกนิกาย	มหานิทฺเทส	(ภาษาบาลี)
จุ.พุทธ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	จุททกนิกาย	พุทธทวาร	(ภาษาบาลี)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.	(บาลี)	=	อภิธรรมปิฎก	ธมฺมสงฺคณีปกรณ	(ภาษาบาลี)
---------	--------	---	-------------	----------------	------------

การใช้อักษรย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถา ภาษาบาลี จะแจ้งเล่ม / หน้า ที่ไม่จัดเป็นลำดับเล่ม จะแจ้งหน้า เช่น อง.ทุก.อ (บาลี) ๒/๕๕ หมายถึง องคุตตรนิกาย มโนรธปุรณิ ทุกนิပါတฎฐกถา (ภาษาบาลี) เล่ม ๒ หน้า ๕๕ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ดังนี้

อรรถกถาพระวินยปิฎก

วิ.มหา.อ. (บาลี) = วินยปิฎก สมณุตปาสาทิกา มหาวิภังคอรรถกถา (ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.ม.อ. (บาลี) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาอรรถกถา (ภาษาบาลี)

ม.มฺว.อ. (บาลี) = มัชฌิมนิกาย ปปญจสุทนี มูลปณณาสกอรรถกถา (ภาษาบาลี)

สํ.ส.อ. (บาลี) = สํยุตตนิกาย สารตฺถปฺปกาสินี สกาวคคฺคอรรถกถา (ภาษาบาลี)

สํ.ข.อ. (บาลี) = สํยุตตนิกาย สารตฺถปฺปกาสินี ขนฺธวาวคคฺคอรรถกถา (ภาษาบาลี)

อญฺ.ตฺก.อ. (บาลี) = อญฺคฺคตฺรนิคาย มโนรตฺปฺรณี ติกฺกนิบาตอรรถกถา (ภาษาบาลี)

ขุ.ขุ.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิคาย ขุทฺทกปาฐอรรถกถา (ภาษาบาลี)

ขุ.ธ.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิคาย ธรรมปทขุทฺทกนิคาย (ภาษาบาลี)

ขุ.ชา.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิคาย ชาตอรรถกถา (ภาษาบาลี)

ขุ.ม.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิคาย สทฺธมฺมโชติกา มหานิทเทสอรรถกถา (ภาษาบาลี)

ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิคาย พุทฺธวงฺสอรรถกถา (ภาษาบาลี)

การใช้อักษรย่อเกี่ยวกับปกรณ์วิเสส

ปกรณ์วิเสส ภาษาบาลี จะแจ้งเล่ม / หน้า ที่ไม่จัดเป็นลำดับเล่ม จะแจ้งหน้า เช่น วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๑๓๕ หมายถึง วิสุทฺธิมคฺคปกรณ์ (ภาษาบาลี) เล่ม ๑ หน้า ๑๓๕, เนตฺติ.อ. (บาลี) ๑๕ หมายถึง เนตฺติอรรถกถา (ภาษาบาลี) หน้า ๑๕ ฉบับมหาจุฬาปกรณ์วิเสส ดังนี้

เนตฺติ.อ. (บาลี) = เนตฺติอรรถกถา (ภาษาบาลี)

วิสุทฺธิ. (บาลี) = วิสุทฺธิมคฺคปกรณ์ (ภาษาบาลี)

วิสุทฺธิ.มหาฎีกา (บาลี) = วิสุทฺธิมคฺคมหาฎีกา (ภาษาบาลี)

สมนฺต.อ. (บาลี) = สมนฺตททิกาทอรรถกถา (ภาษาบาลี)

การใช้อักษรย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกา

ฎีกาภาษาบาลี จะแจ้งเล่ม / หน้า ที่ไม่จัดเป็นลำดับเล่ม จะแจ้งหน้า เช่น สารตฺถ.ฎีกา. (บาลี) ๓/๓๑๓ หมายถึง สารตฺถทีปนิฎีกา (ภาษาบาลี) เล่ม ๓ หน้า ๓๑๓ ฉบับมหาจุฬาฎีกา ดังนี้

ฎีกาพระวินัยปิฎก

วชิร.ฎีกา (บาลี)	=	วชิรพุทธิฎีกา	(ภาษาบาลี)
สารตถ.ฎีกา (บาลี)	=	สารัตถทีปนีฎีกา	(ภาษาบาลี)
วิมติ.ฎีกา (บาลี)	=	วิมติวิโนทนีฎีกา	(ภาษาบาลี)

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.ฎีกา (บาลี)	=	ทีฆนิกาย	ลีนตอปปกาสนี	ลิตกขนฺธวคฺคฎีกา	(ภาษาบาลี)
ที.ม.ฎีกา (บาลี)	=	ทีฆนิกาย	ลีนตอปปกาสนี	มหาวคฺคฎีกา	(ภาษาบาลี)
ม.ม.ฎีกา (บาลี)	=	มชฺฉิมนิกาย	มชฺฉิมปญฺเณสกฎีกา		(ภาษาบาลี)
ม.อุ.ฎีกา (บาลี)	=	มชฺฉิมนิกาย	อุปริปญฺเณสกฎีกา		(ภาษาบาลี)
สํ.ข.ฎีกา (บาลี)	=	สํยุตตนิกาย	ลีนตอปปกาสนี	ขนฺธวารวคฺค	(ภาษาบาลี)

ฎีกาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สงฺ.มูลฎีกา (บาลี)	=	ธมฺมสงฺคณิปปกรณ	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.มูลฎีกา (บาลี)	=	วิภงฺกปกรณ	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.อนุฎีกา (บาลี)	=	วิภงฺกปกรณอนุฎีกา	(ภาษาบาลี)
ชินา.ฎีกา (บาลี)	=	ชินาลงฺการฎีกา	(ภาษาบาลี)

การใช้อักษรย่อเกี่ยวกับคัมภีร์สัททหาวิเสส

คัมภีร์สัททหาวิเสส จะแจ้งเล่ม / หน้า ที่ไม่จัดเป็นลำดับเล่ม จะแจ้งคาถาหรือหน้า เช่น อภิธาน. (บาลี) ๔๕๐ หมายถึง อภิธานปุปทีปิกา (ภาษาบาลี) คาถา ๔๕๐, ศพฺพสุโตม.นิธิ. (สันสกฤต) ๓๘๒ หมายถึง ศัพทสโตมมหานิธิ (ภาษาสันสกฤต) หน้า ๓๘๒ ดังนี้

คัมภีร์สัททหาวิเสส

อภิธาน.	(บาลี)	=	อภิธานปุปทีปิกา	(ภาษาบาลี)
อภิธาน.ฎีกา	(บาลี)	=	อภิธานปุปทีปิกาฎีกา	(ภาษาบาลี)
ศพฺพสุโตม.นิธิ.	(สันสกฤต)	=	ศพฺพสุโตมมหานิธิ	(ภาษาสันสกฤต)
ศพฺพท.ทฺรุม.	(สันสกฤต)	=	ศพฺพทกฺลุปทฺรุมะ	(ภาษาสันสกฤต)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในสมัยพุทธกาล ชาวพุทธมักเคารพบูชาพระพุทธรูปในฐานะศาสดาผู้ชี้ทางสว่างแห่งชีวิตแก่สรรพสัตว์ ก่อนที่พระองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพานได้ทรงแนะนำให้พุทธบริษัทเคารพบูชาพุทธรูปอันเป็นสถานที่บรรจุพระธาตุหรืออัฐิของพระพุทธรูป พระปัจเจกพระพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก และพระเจ้าจักรพรรดิ^๑ นอกจากนั้น การเคารพบูชาสถานที่และวัตถุอันเกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปเป็นส่วนพระองค์ คงได้เริ่มขึ้นแล้วแต่ครั้งพระองค์ยังมีพระชนม์ชีพอยู่ สถานที่หลายแห่งในอินเดียซึ่งเชื่อกันว่า พระพุทธรูปเคยประทับหรือเสด็จไปเยี่ยมเยียน ได้กลายเป็นปูชนียสถานที่พุทธศาสนิกชนไปนมัสการบูชาแทนองค์พระพุทธรูปในขณะที่มิได้ประทับอยู่ ณ ที่นั้น

สถานที่ที่พระพุทธรูปเคยประทับและวัตถุอันพระองค์ได้เคยใช้สอยหรือสัมผัส เช่น ดันโพธิ์ตรัสรู้ โพธิบัลลังก์ บาตร ไม้เท้า และเครื่องบริวารอื่นๆ จัดอยู่ในพระพุทธรูปเจดีย์ (คือสิ่งทีควรเคารพบูชาตามคติศาสนาพุทธ) ประเภทบริโกทเจดีย์ นอกจากนั้น ยังมีเจดีย์อีก ๓ ประเภทจำแนกเป็นธาตุเจดีย์ คือ พระเจดีย์ที่สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ธรรมเจดีย์ คือ เจดีย์ที่สร้างบรรจุพระธรรมคำสอนมีปฏิมาสมุปบาทเป็นต้น และอุททิสถเจดีย์ คือ รอยพระพุทธรูปบาทหรือพระพุทธรูปอันเป็นตัวแทนของพระพุทธรูป^๒

โดยทั่วไปการสร้างพระพุทธรูปในประเทศต่างๆ มักสร้างตามพุทธลักษณะที่ปรากฏในพระสูตร ๓ แห่ง คือ มหาปทานสูตรของทีฆนิกาย มหาวรรค,^๓ ลักษณะสูตรของทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค^๔ และพรหมายสูตรของมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสก^๕ นอกจากนี้ ยังมีกล่าวไว้ในพุทธ-

^๑ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๐๖๑/๒๖, อญ.ทุก. (บาลี) ๒๐/๕๖/๗๓, อญ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๕๘.

^๒ พุ.ขุ.อ. (บาลี) ๑๕๗, พุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๑, พุ.ชา.อ. (บาลี) ๖/๑๖๕, สารตุล.ฎีกา (บาลี) ๓/๓๑๓.

^๓ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๕/๑๕-๑๗.

^๔ ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๕๘-๒๐๐/๑๒๓-๒๕.

^๕ ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๘๖/๓๖๕-๗๑.

ประวัติฝ่ายมหายานชื่อลลิตวิสตระเช่นกัน^๖ จะเห็นได้ว่าพุทธลักษณะบางอย่างต่างกับสรีระของมนุษย์ทั่วไป เช่น พระกรรณทั้งคู่ยาวจรดพระอังสะ(บ่า) พระเนตรอ่อนโยนนุ่มนวลดุจตาลูกโค พระองค์ทั้งคู่ยกเว้นพระอังศุยาวเสมอกันทั้งหมด และพุทธลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งซึ่งนิยมอ้างอิงถึงในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า คือ พุทธลักษณะที่ ๒ : ปาตลจกุกตา (ความมีลายกนกจักรที่ฝ่าพระบาท)

ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้ามีลักษณะเด่นต่างจากฝ่าเท้าของคนทั่วไป กล่าวคือ ประกอบด้วยลายลักษณะกนกจักรข้างละอันในกลางฝ่าพระบาท และกนกจักรนั้นมีลายกนกจักร ๑,๐๐๐ ซึ่ง มีคุมของกนกจักรปรากฏท่ามกลาง มีลวดลายวงกลมกำหนดด้วยคุม มีวงกลมล้อมหน้าคุม มีท่อน้ำ มีซี่มีลวดลายวงกลมในซี่ มีกง และมีกงแก้วมณี^๗ อนึ่ง ในพระสูตรข้างต้นกล่าวถึงลายกนกจักรเท่านั้น มิได้กล่าวถึงรูปสัญลักษณ์ในฝ่าพระบาทที่เรียกกันว่ามงคล แต่ในพระสูตรคือคัมภีร์อุปทาน, พุทธวงศ์ และสารัตถทีปนีอันเป็นฎีกาของอรรถกถาพระวินัย^๘ ได้กล่าวถึงมงคล ๓ ประการไว้ในฝ่าพระบาท คือ รูปธงชัย (ธง), รูปธงผืนผ้า (ปตัก), รูปเส้าจามร (วาลพิชนี), รูปจักร (จตุต), รูปแก้ววิเชียร (วชิร), รูปถ้วยใส่เครื่องสังเวช (วฑฺฒมาน) และรูปขอช้าง (องกุส) นอกจากนั้น ในคัมภีร์อรรถกถาของมหาปทานสูตร^๙ และอรรถกถาของพรหมายสูตร^{๑๐} ได้กล่าวถึงมงคล ๓๕ ประการ มีรูปหอก (สศติ) เป็นต้น

ต่อมามงคล ๑๐๘ ประการมีปรากฏอย่างบริบูรณ์เป็นครั้งแรกในคัมภีร์สมันตภัททิกาอรรถกถาของอนาคตวงศ์ที่แต่งในพุทธศตวรรษที่ ๑๐ และต่อมายังพบในคัมภีร์จินาลังการฎีกาที่แต่งในพุทธศตวรรษที่ ๑๓ แต่เมื่อพิจารณาเทียบเคียงกันก็พบว่าลำดับและเนื้อหาของมงคลบางอย่างในคัมภีร์ทั้งสองต่างกัน แม้คัมภีร์สมันตภัททิกาฉบับโบราณก็มีข้อความต่างจากฉบับที่จัดพิมพ์แล้วในที่บางแห่ง ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า มงคล ๑๐๘ ประการเหล่านี้เป็นแรงบันดาลใจในการสร้างมงคลไว้ในรูปพระบาทของนานาประเทศ อีกทั้งมงคลที่สร้างในประเทศต่างๆ ก็มีลักษณะต่างกันตามความเห็นของผู้สร้างในสมัยนั้นๆ แม้กระทั่งมงคลที่สร้างในประเทศเดียวกันก็ยังคงแตกต่างกัน จึงทำให้น่าศึกษาว่า โบราณจารย์ในสมัยก่อนมีความเห็นเกี่ยวกับมงคล ๑๐๘ อย่างไร จึงกล่าวถึงมงคลเหล่านั้นไว้ในคัมภีร์ที่แต่งเป็นภาษาพม่าและภาษาบาลี และมงคล ๑๐๘ ที่ถูกต้องตามต้นฉบับสมันตภัททิกาควรมีลักษณะอย่างไร

^๖ แสง มนวิฑูร, คัมภีร์ลลิตวิสตระ เล่ม ๑. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๑๒), หน้า ๑๑๓, ๕๕๘-๕๕.

^๗ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๕/๑๕-๑๗, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๐๐/๑๒๓-๒๔.

^๘ ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๑๓๘/๓๑๔, ขุ.พุทธ. (บาลี) ๓๒/๓๖-๓๗/๔๔๒, สารัตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๒๕๘.

^๙ ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๐.

^{๑๐} ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๒๗๑.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องมงคล ๑๐๘ ในคัมภีร์พระพุทธานุศาสน

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิเคราะห์มงคล ๑๐๘ ในคัมภีร์สมันตภัททิกา

๑.๓ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๓.๑ พระอุปติสสเถระในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ได้รับรณาคัมภีร์ “สมันตภัททิกา” มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระศรีอารยเมตไตรย ในคัมภีร์นี้มีเรื่องมงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในรอยพระบาทเป็นครั้งแรกสุดของคัมภีร์ฝ่ายเถรวาท^{๑๑}

๑.๓.๒ พระพุทธรักขิตเถระในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ได้รับรณาคัมภีร์ “ชินาลังการฎีกา” อันเป็นคัมภีร์อธิบายของชินาลังการที่ท่านได้แต่งไว้ คัมภีร์นี้กล่าวถึงพุทธประวัติและพระพุทธรูปเป็นหลัก ในคัมภีร์นี้มีเรื่องมงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในรอยพระบาทโดยกล่าวตามข้อความในคัมภีร์สมันตภัททิกา^{๑๒}

๑.๓.๓ พระพุทธปियเถระในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ ได้รับรณาคัมภีร์ “ปัชชมธุ” เป็นคาถา ๑๐๔ บท พร้อมทั้งแปลไว้เป็นภาษาสิงหลอีกด้วย คัมภีร์นี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับความอัศจรรย์แห่งพุทธลักษณะ โดยกล่าวถึงความเพียบพร้อมด้วยรูปกายและนามกายซึ่งเป็นผลแห่งบารมีเริ่มตั้งแต่พุทธลักษณะคือพระนขาเป็นลำดับไปจนถึงพระเกตุมาลาเหนือพระเศียร พร้อมด้วยคำพรรณนาคุณของพระธรรมและพระสงฆ์ ในคัมภีร์นี้มีเรื่องมงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในรอยพระบาทอีกด้วย แต่มีข้อความต่างจากที่กล่าวไว้ในสมันตภัททิกาและชินาลังการฎีกา^{๑๓}

๑.๓.๔ มหาอำมาตย์ศรีจุรงคพลได้ประพันธ์คัมภีร์ “พุทธปาหวันทนา” ในรัชสมัยพระเจ้าสิริสุระ หรือพระเจ้าจอสา (พ.ศ. ๑๘๕๔-๑๘๖๔) กษัตริย์องค์ที่ ๔ แห่งราชวงศ์ปิ่นยะประเทศพม่า โดยแต่งตามเนื้อหาที่กล่าวไว้ในสมันตภัททิกาเป็นคาถา ๑๒ บท พร้อมทั้งแปลไว้เป็นภาษาพม่าอีกด้วย^{๑๔}

^{๑๑} สมณต. อ. (บาลี) ๑๔๓-๔๘.

^{๑๒} ชิน.ฎีกา (บาลี) ๑๗๗.

^{๑๓} พระคันธสารากวีวงศ์. ประวัติผู้แต่ง ใน ปัชชมธุ [ฉบับแปลและอธิบาย], (ถ้าปาง : วัดท่ามะโอ), ๒๕๕๐, หน้า ๑๑.

^{๑๔} มหาสิริเชยสุ, เจ้าพระยา. ประวัติพระไตรปิฎก, (อย่างกึ่ง : โรงพิมพ์หังสาวดี, ๒๕๐๒), ข้อ ๓๓๔.

๑.๓.๕ โบราณจารย์สมัยอยุธยาได้รจนาคัมภีร์ **“พุทธปาทลักษณะ”** มีชื่อหนังสือว่า มงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธรบาท (อรรถกถา พุทธปาทลักษณะ) คัมภีร์นี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับมงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธรบาท เปรียบพระคุณลักษณะของพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ โดยธรรมาธิฐานและบุคลาธิฐาน แสดงรูปวัตถุธรรมเปรียบนามธรรม เพื่อให้เห็นถึงความหมายทางธรรม เช่นพระยานกยูง หมายถึง พุทธรัตนะ คือ พระพุทธเจ้าผู้ทรงประกอบด้วยมหาปรีสลักษณะ ๓๒ ประการ และพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ โดยนำเอาความงามของนกยูงรำแพนเปรียบกับพระวรกายอันงดงามของพระพุทธเจ้า เป็นต้น ในคำนำและคำลงท้ายของคัมภีร์ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง ทราบว่าคัดถ่ายทอดและแปลจากคัมภีร์โบราณเรื่อง พุทธปาทลักษณะ เลขที่ ๕๑๓๗/ฐ ต้นฉบับเป็นอักษรขอม ภาษาบาลี จารขึ้นในปีพุทธศักราช ๒๒๕๔ ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ^{๕๕}

๑.๓.๖ อ่องมวน ได้เขียนหนังสือเรื่อง **“พระพุทธเมตเตยยะที่จะตรัสรู้”** มีเนื้อหาประกอบด้วยเรื่องเกี่ยวกับพระศรีอารยเมตไตรยโดยละเอียด พร้อมทั้งมงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา รวมไปถึงมงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏอย่างสมบูรณ์ในคัมภีร์จินาลังการฎีกาอีกด้วย^{๕๖}

๑.๓.๗ พระนารทาทิวงศ์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง **“ปาทเจติยวันทนา”** ว่า โบราณจารย์พม่ากล่าวถึงมงคล ๑๐๘ ไว้ต่างกัน มีฉบับปาทวันทนาของมหาอำมาตย์จตุรงค์พล สมัยปีนยะฉบับกลอนมงคล ๑๐๘ ของพระมหาวิสุทธิสาระ สมัยอังวะ ฉบับกลอนมงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์คุพหัตถทีปนี ฉบับมงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในสารานุกรมพม่า เป็นต้น^{๕๗}

๑.๓.๘ พระเขมินทสามี ได้เขียนหนังสือเรื่อง **“จักรลักษณะ”** มีเนื้อหาเกี่ยวกับมงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์จินาลังการฎีกา ปาทวันทนา และคัมภีร์พม่าหลายฉบับ พร้อมทั้งแสดงความหมายของมงคลแต่ละอย่างโดยละเอียด^{๕๘}

๑.๓.๙ พระคันธสาราทิวงศ์ ได้แปลและอธิบายหนังสือเรื่อง **“ปัสซมฐ”** มีเนื้อหาเกี่ยวกับความอัศจรรย์ของพระพุทธคุณ ในหนังสือเล่มนี้มีภาคผนวกเรื่อง ลายกนกจักรในฝ่าพระบาท

^{๕๕} มงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธรบาท. (กรุงเทพฯ : สำนักราชเลขาธิการ, ๒๕๔๐), หน้า ๑.

^{๕๖} อ่องมวน. พระพุทธเมตเตยยะที่จะมาตรัสรู้. (ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์มัยคชมวน, ๒๕๔๕), หน้า ๕๓๕-๕๓๖.

^{๕๗} พระนารทาทิวงศ์, ปาทเจติยวันทนา. (ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์ดินตันอู, ๒๕๔๘), หน้า ๕๔.

^{๕๘} พระเขมินทสามี. จักรลักษณะ. (ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์กายสุชะ, ๒๕๒๔), หน้า ๑๕-๖๐.

และได้เทียบเคียงมงคล ๑๐๘ ตามที่ปรากฏในคัมภีร์สมันตภัททิกา ชินาลังการฎีกา และพุทธปาท-
วันทนาทั้งสามคัมภีร์^๕

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยจะศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับมงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์สมันตภัททิกา ฉบับปริยัติ-
ศาสนดักกสิลา (มหาวิทยาลัยสงฆ์) สาขาบาลีพุทธศาสตร์ จังหวัดอ่างทอง ประเทศเมียนมาร์ จัดพิมพ์
โดยกระทรวงมหาดไทยและการศาสนาใน พ.ศ. ๒๕๕๓ และเปรียบเทียบกับคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องซึ่ง
แต่งเป็นภาษาพม่าและภาษาบาลี

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัยมงคล ๑๐๘

มงคล ๑๐๘ หมายถึง สัญลักษณ์ที่ปรากฏในฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า ซึ่งเชื่อกันว่า
เป็นเครื่องหมายแสดงให้เห็นถึงโชคลาภ ความเจริญ ความอุดมสมบูรณ์ และอำนาจวาสนาอัน
ยิ่งใหญ่

รอยพระพุทธบาท หมายถึง ลักษณะที่เป็นเส้น เป็นริ้ว ของพระบาทที่ปรากฏแบบสนิท
อยู่กับพื้นสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อันเกิดจากการอธิษฐานของพระพุทธเจ้า

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

๑.๖.๑ รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับมงคล ๑๐๘ ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์สมันตภัททิกา ภาษาบาลี
อักษรพม่า พร้อมทั้งพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์พิเศษ

๑.๖.๒ ศึกษา แปลและวิเคราะห์ข้อมูล

๑.๖.๓ นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับมงคล ๑๐๘

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ แนวคิดเรื่องมงคล ๑๐๘ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๑.๗.๒ มงคล ๑๐๘ ที่ถูกต้องตามคัมภีร์สมันตภัททิกา

^๕ พระคันธสารากวีวงศ์, ปัทมธม [ฉบับแปลและอธิบาย]. (ลำปาง : วัดท่ามะโอ, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๐-
๑๑๑.

บทที่ ๒

มงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในวรรณกรรมบาลี

มงคล ๑๐๘ ปรากฏเป็นสัญลักษณ์ที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า ในพระไตรปิฎกบ้าง คัมภีร์อรรถกถาบ้าง คัมภีร์ฎีกาบ้าง ตามสมควรแก่ผู้พูดที่พรรณนาความงามแห่งฝ่าพระบาทของพระพุทธองค์ จะขอนำมากล่าวถึงตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๒.๑ มงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

พระมหาปริสตัลยณะ ๓๒ ประการเป็นเครื่องหมายของมหาบุรุษที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่งของไตรโลก หรือแสดงความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ปกครองทวีป ๔ อันมีมหาสมุทรเป็นขอบเขต ในเรื่องนี้พุทธลักษณะสำคัญประการหนึ่งที่นิยมอ้างอิงถึงในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า คือ พุทธลักษณะที่ ๒ : ปาทตลจกุกตา (ความมีลายกงจักรที่ฝ่าพระบาท) กล่าวคือ ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้ามีลักษณะเด่นต่างจากฝ่าเท้าของคนทั่วไป กล่าวคือ ประกอบด้วยลายลักษณะกงจักรข้างละอันในกลางฝ่าพระบาท และกงจักรนั้นมีลายกงจักร ๑,๐๐๐ ชี มีกง มีคุม บริบูรณ์ด้วยลักษณะทั้งปวง ดังข้อความในลักษณะสูตรว่า

ณ พื้นภายใต้ฝ่าพระบาททั้ง ๒ ของพระมหาบุรุษ มีลายกงจักรเกิดขึ้น มีลายกงจักร มีชี ๑,๐๐๐ พร้อมด้วยกงและคุม บริบูรณ์ด้วยลักษณะทั้งปวง ภิกษุทั้งหลาย แม้การที่พื้นภายใต้ฝ่าพระบาททั้ง ๒ ของพระมหาบุรุษ มีจักรเกิดขึ้น มีชีข้างละพัน มีกง มีคุม บริบูรณ์ด้วยลักษณะทั้งปวง ข้อนี้ก็ยมหาปริสตัลยณะของพระมหาบุรุษ^๑

ลักษณะข้างต้นนี้เป็นสัญลักษณ์อันเด่นชัดของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คนทั่วไปที่ไม่รู้จักพระพุทธเจ้ามักสังเกตพุทธลักษณะจากฝ่าพระบาท เมื่อเห็นลายกงจักรที่มีชีก้านบนพันในฝ่าพระบาทที่ขัดสมาธิกัน จึงเชื่อมั่นว่าเป็นพระพุทธเจ้า จะเห็นได้ว่า ในสมัยของพระพุทธเจ้า

^๑ปุน จปร ภิกขเว มหาปริสตุสส เหฏฐาปาตเลสุ จกุกานิ ชาตานิ โหนติ สหสสารานิ สเนมิกานิ สนาสิกานิ สพุพการปริปฺปรานิ. ยมปิ ภิกขเว มหาปริสตุสส เหฏฐาปาตเลสุ จกุกานิ ชาตานิ โหนติ สหสสารานิ สเนมิกานิ สนาสิกานิ สพุพการปริปฺปรานิ, อิทมปิ ภิกขเว มหาปริสตุสส มหาปริสตุลยณํ ภวติ. ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๐๐/๑๒๓-๒๔.

อโนมทสสีที่ตรัสรู้ถัดจากกัปนี้ขึ้นไปหนึ่งอสงไขยแสนกัป มีฤๅษีท่านหนึ่งนามว่า สุรจิ ผู้จะมาเกิดเป็นพระสารีบุตรในชาติสุดท้าย ได้พบพระพุทธเจ้าอโนมทสสีที่ภูเขาลัมพะกะใกล้ภูเขามิพานต์ ในเบื้องต้นฤๅษีสุรจิยังไม่ทราบว่าตนเป็นพระพุทธเจ้า ต่อมาเมื่อเห็นลายกัจจกรดังกล่าวในฝ่าพระบาท จึงเชื่อว่าเป็นพระพุทธเจ้า ดังข้อความในคัมภีร์อุปทานว่า “ที่พื้นฝ่าพระบาทอันยอดเยี่ยมปรากฏมีจักรมีก้ามตั้งพัน ข้าพเจ้าได้เห็นลักษณะทั้งหลายของพระองค์แล้ว จึงถึงความแน่ใจในพระศากย”^๒

อนึ่ง ในพระสูตรที่กล่าวถึงพุทธลักษณะ ๓๒ ประการไว้ทั้งหมด ๓ แห่ง คือ มหาปทาน-สูตรของทีฆนิกาย มหาวรรค,^๓ ลักษณะสูตรของทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค^๔ และพรัหมายสูตรของมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์^๕ พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงลายกัจจกรที่ประกอบด้วยกงเป็นคันเท่านั้น มิได้ทรงระบุว่ามียุลักษณะที่เรียกกันว่า มงคล ๑๐๘ แม้พระพุทธองค์จะมีได้ตรัสไว้โดยตรงเช่นนี้ ก็เชื่อว่ามียุคุณปรากฏอยู่ในฝ่าพระบาท เพราะในสมัยพุทธกาลมีข้อความที่กล่าวถึงมงคลเหล่านั้นไว้ในพระสูตร กล่าวคือ

ในคัมภีร์อุปทาน เมื่อครั้งที่พระมหาปชาบดีโคตมีเถรีใกล้จะดับขันธปรินิพพาน พระเถรีได้ทูลขอให้พระพุทธองค์เหยียดพระบาทออกเพื่อให้พระเถรีนอบน้อมเป็นครั้งสุดท้าย ในเวลาที่พระเถรีกราบทูลนั้นปรากฏมงคล ๒ ประการ คือ ขอช้าง และธงชัย อันประกอบกับลายกัจจกรในฝ่าพระบาท ดังข้อความว่า

“ข้าแต่พระลูกเจ้า ขอพระองค์โปรดเหยียดพระยุคลบาทอันประเสริฐ ที่เลื่อนกล่นไปด้วยลายกัจจกร ขอช้าง และธงชัย อันละเอียดอ่อนเหมือนกับดอกบัวเหิด หม่อมฉันจะกระทำความนอบน้อมแด่พระองค์”^๖

นอกจากนั้น เมื่อพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์โปรดพระญาติ ณ กรุงกบิลพัสดุ์แล้ว ทรงเนรมิตรัตนจักรมโนในอากาศยาวทอดไปถึงหมื่นจักรวาล แล้วแสดงอิทธิปาฏิหาริย์น่านับประการที่รัตนจักรมโนนั้น ทวยเทพและเหล่าพรหมในหมื่นจักรวาลบังเกิดความปีติปราโมทย์ โปรยปรายดอกมณฑารพ ๕ สีอันเจือด้วยจันทรจันทร์ แล้วเปล่งวาจาสดุดีพระพุทธองค์

^๒ สหสูตรานิ จกฺกานิ ทิสฺสนฺติ จรณฺตฺตเม

ลภฺขณานิสุตฺ ทิสฺวาน นิภูจฺจ กจฺจิ ตถาคเต. ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๒๑๔/๒๕.

^๓ ที.มหา. (บาลี) ๑๐/๓๕/๑๕-๑๗.

^๔ ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๕๘-๒๐๐/๑๒๓-๒๕.

^๕ ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๘๖/๓๖๕-๓๖๑.

^๖ จกฺกงฺกุสฺสชาภิณฺเณ ปาเท กมฺลโกมฺเล

ปฺสارهสิ ปณามํ เต กริสฺสํ ปุตุตฺ อุตฺตเม. ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๑๓๘/๓๑๔.

ไว้เป็นคาถาหลายบท มีคาถาบทหนึ่งกล่าวถึงมงคล ๕ ประการในฝ่าพระบาท คือ ธงชัย แก้ววิเชียร ธงผืนผ้า บุรุษคนหนึ่งแบกบุรุษอีกคนหนึ่งไว้บนบ่า และขอช้าง ดังข้อความในคัมภีร์พุทธวงศ์ รัตนังกมนกัณฑ์ว่า

“ข้าแต่พระมหาวิรเจ้า ลายกัจจกรที่พระบาทบุคคลของพระองค์ ประดับด้วยธงชัย แก้ววิเชียร ธงผืนผ้า บุรุษคนหนึ่งแบกบุรุษอีกคนหนึ่งไว้บนบ่า และขอช้าง ย่อมงดงาม”^๗

มงคล ๒ ประการ คือ ขอช้าง และธงชัย ที่ปรากฏในคัมภีร์อุปทาน รวมอยู่ในมงคล ๕ ประการที่กล่าวไว้ในคัมภีร์พุทธวงศ์ข้างต้น ดังนั้น จึงสรุปได้ว่ามงคล ๕ ประการปรากฏในพระไตรปิฎก คือ

๑. ธงชัย (ธง)
๒. ธงผืนผ้า (ปฎาก)
๓. แก้ววิเชียร (วชิร)
๔. บุรุษคนหนึ่งแบกบุรุษอีกคนหนึ่งไว้บนบ่า (วฑฺฒมาน)
๕. ขอช้าง (อังกุส)

เพื่อให้เข้าใจความสำคัญของมงคลอันเป็นสัญลักษณ์ของความมั่งคั่ง สิริมงคล โชคลาภ และอำนาจวาสนา จึงขออธิบายความหมายของมงคลเหล่านี้ตามลำดับ

ธงชัย (ธง) คือ ธงซึ่งเป็นเครื่องหมายแห่งชัยชนะ ทำด้วยผ้าหรือกระดาษ มีปลายธงแหลมและทำเป็นสองชายบ้าง สามชายบ้าง เป็นต้น^๘

ธงผืนผ้า (ปฎาก) คือ ธงที่ทำจากกระดาษที่พับซ้อนกันหลายชั้นแล้วคลี่ออกผูกเชือกห้อยไว้บนราวไม้ไผ่^๙ ในคัมภีร์ฎีกาของพระวินัยชื่อวิมตฺติโนทนี^{๑๐} ได้กล่าวถึงธงชัยและธงผืนผ้าควบคู่กันซึ่งเป็นสิ่งที่ปักหรือแขวนไว้เพื่อแสดงชัยชนะและสิริมงคล

ขอช้าง (อังกุส) คือ ขอเหล็กมีด้าม สำหรับสับช้าง^{๑๑}

^๗ยถา ตฺยหํ มหาวิร ปาเทสุ จกุกถกฺขณํ

ธฺวชฺชฺรปฎากา วฑฺฒมานํกุสาจิตํ. พุ.พทุธ. (บาลี) ๓๓/๓๗/๔๔๒.

^๘พจนานุกรมพม่าฉบับย่อ (ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์สาเปพิมาน, ๒๕๒๑), เล่ม ๑ หน้า ๒๐.

^๙พจนานุกรมพม่าฉบับย่อ (ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์สาเปพิมาน, ๒๕๒๑), เล่ม ๓ หน้า ๑๔๕.

^{๑๐}ปฎากํ ปรีหเรยฺยฺนฺติ ธฺวปฎากํ อุกฺกิปิตฺวา “อิทิสฺส อุมฺหากํ สรณํ คโต สวโก ชาโต”ติ นฺคเร โฆเสนฺดา อาหิณฺทฺนฺติ. วิมตฺติ.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๔๗. คำว่า ปฎากํ ปรีหเรยฺยฺ (พึงชูธง) หมายความว่า เดียรธีย์ทั้งหลาย ย่อมชูธงชัยและธงผืนผ้าขึ้นแล้ว เทียวประกาศในนครว่า บุคคลเช่นนี้ถึงพวกเราเป็นสวณะ ได้เป็นสาวกแล้ว

บุรุษคนหนึ่งแบกบุรุษอีกคนหนึ่งไว้บนบ่า (วฑฺฒมาน) ในฉบับโบราณของพม่าและไทย บางฉบับพบรูปว่า วฑฺฒมานก บ้าง วฑฺฒมาน บ้าง วฑฺฒมานก บ้าง สันสกฤตมีรูปว่า วรฑฺฒมาน, วรฑฺฒมานก ปรากฏและอรรถาธิบายมีรูปว่า วฑฺฒมาน, วฑฺฒมานย^{๑๒} คำราพม่าแปลว่า โต๊ะอาหาร บ้าง โต๊ะข้าววางอาหารบ้าง คือ โต๊ะที่วางข้าวและกับข้าวเตรียมไว้เพื่อการบริโภค^{๑๓} หนังสือปฐมสมโพธิพบรูปว่า วฑฺฒมาน แปลว่า บายสี^{๑๔} หนังสือที่ระลึกพระราชพิธียกจุลมงกุฏและสมโภชพระพุทธบาทจังหวัดสระบุรี พบรูปว่า วฑฺฒมาน แปลว่า ถ้วยภาชนะ บ้าง และพบรูปว่า วฑฺฒมาน แปลว่า ดอกพุดซ้อน บ้าง^{๑๕} ในหนังสือรอยพระพุทธบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์ พบรูปว่า วฑฺฒมาน และกล่าวว่า เป็นศิลปะอินเดียสมัยแรกทำเป็นรูปภาชนะบรรจุอาหารหรือเครื่องสังเวอันเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์อีกชนิดหนึ่ง^{๑๖} ซึ่งก็คือถ้วยใส่เครื่องสังเวนั้นเอง ความหมายนี้สอดคล้องกับความหมายในสันสกฤตที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ศัพทัทธมมหานิธิว่า

“วรฑฺฒมาน. ปุลงลิคฺ สำเร็จรูปมาจาก วฤช ธาตุ + สานจุ ปัจจัย ใช้ในความหมายว่า ต้นละหุ่ง, เมื่อเป็นไตรลิงค์ใช้ในความหมายว่า ผู้เจริญโดยปกติ และใช้ในความหมายว่า ถ้วย (อย่าง ถ้วยคั้นน้ำอมฤต), พระวิษณุ, คฤหาสน์ของผู้มีทรัพย์, สถานที่เฉพาะ[ที่ชื่อว่า วรฑฺฒมานะ] และนครเฉพาะ[ที่ชื่อว่า วรฑฺฒมานะ] เมื่อเป็นไตรลิงค์ใช้ในความหมายว่า ผู้ประกอบด้วยความเจริญ”^{๑๗}

มงคลดังกล่าวตรงกับศิลปะอินเดียสมัยแรกที่ทำเป็นรูปถ้วยใส่เครื่องสังเวตั้งไว้บูชาหน้ารูปเคารพ ในวัดอินทูปบางแห่งยังเก็บสิ่งนี้ไว้เป็นวัตถุโบราณของวัด^{๑๘} ที่จริงแล้วความหมายว่า

^{๑๑} พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๗๑.

^{๑๒} ปาฬิปปปิฎก, (อย่างกึ่ง : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๒๘), ภาค ๓ หน้า ๕๕๘

^{๑๓} พระสาริณะ. มงคล ๑๐๘ ที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า, (อย่างกึ่ง : โรงพิมพ์กาลาโอง, ๒๕๕๔), หน้า ๘๓.

^{๑๔} พระศรีวิสุทธิวงศ์, ปฐมสมโพธิ ปริงเฉทที่ ๑ - ๓ : การตรวจชำระและศึกษาเชิงวิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : วัดพระเชตุพน, ๒๕๔๒) หน้า ๑๕๖, ๒๖๘.

^{๑๕} หนังสือที่ระลึกพระราชพิธียกจุลมงกุฏและสมโภชพระพุทธบาทจังหวัดสระบุรี, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๒) หน้า ๔๖, ๒๔๕.

^{๑๖} ดร.นันทนา ชุตินวงศ์. รอยพระพุทธบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์, (กรุงเทพมหานคร : คำนสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๑๘.

^{๑๗} วรฑฺฒมาน. ป. วฤช-सानจุ. เอรณทวฤกษ, วฤทธิศีล ตริ. สราเว (มฤตปาตฤเกท) วิษเณ, ธนินา คฤเกท, เทศเกท, นครเกท จ. วฤทธิยฤเต ตริ. สพุทสุโตม.นิธิ. (สันสกฤต) ๓๘๒.

^{๑๘} ปาฬิปปปิฎก, (อย่างกึ่ง : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๒๘), ภาค ๓ หน้า ๕๕๘.

ถ้าย ปรากฏในคัมภีร์อภิธานปทีปิกามี ๒ ศัพท์ คือ สราว และ มลล^{๑๙} แต่ในคัมภีร์อภิธานปทีปิกากฎีกาได้อธิบายเพิ่มเติมว่า วฑฒมาน ศัพท์ก็มีได้ในความหมายดังกล่าว^{๒๐}

คำว่า วฑฒมาน นี้ยังปรากฏในความหมายว่า ผงหอม หรือผงสำหรับสรงนาค กล่าวคือ เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราช ได้ส่งเครื่องบรรณาการไปถวายแด่พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะในพุทธศตวรรษที่ ๓ มีวัตถุที่ชื่อว่า วฑฒมาน รวมอยู่ในสิ่งของต่างๆ ในคัมภีร์วชิรพุทธิซึ่งเป็นฎีกาฉบับแรกของพระวินัย แต่งโดยพระวชิรพุทธิ พระเถระสำนักมหาวิหาร เมืองอนูราชบุรี ประเทศลังกา^{๒๑} กล่าวถึงความหมายว่า ผงหอม หรือแป้งในปัจจุบัน ส่วนคัมภีร์สารัตถทีปนีและวิมตติโนทนีกล่าวว่า เป็นผงสำหรับสรงนาค หรือสบู่น้ำสำหรับอาบน้ำนั่นเอง ดังข้อความว่า

“คำว่า วฑฒมาน (ผงหอม) คือ ผงที่เป็นเครื่องประดับ ได้ยินว่าเป็นที่รู้จักยิ่งนักในถิ่นของชาวอารยัน ชาวทมิฬกล่าวว่าเป็นผงที่ผสมกันด้วยผงอย่างเดียวกัน”^{๒๒}

“คำว่า วฑฒมาน (ผงหอม) คือ ผงที่เป็นเครื่องประดับ บางคนกล่าวว่าเป็นผงสำหรับสรงนาค”^{๒๓}

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า วฑฒมาน ศัพท์ปรากฏในความหมาย ๓ ประการ คือ ถ้วยใส่เครื่องสังเวท ผงหอม หรือสบู่น้ำ แต่ความหมายทั้งสามประการข้างต้นไม่สอดคล้องกับคำอธิบายในคัมภีร์ฎีกาของมัชฌิมนิกายว่า

วฑฒมานกนฺติ ปุริสหาริ ปุริสํคํ.

“คำว่า วฑฒมานกํ คือ ลักษณะของบุรุษ[คนหนึ่ง]ที่บุรุษ[อีกคนหนึ่ง]แบกไว้”^{๒๔}

ความหมายนี้สอดคล้องกับบรรทัดที่กล่าวไว้ในพจนานุกรมอรรถมาคธี ในหนังสือรอยบาทพระบิดาได้นำข้อความจากอรรถมาคธีมาอ้างอิงไว้ว่า

๑. Mahavira Svami, the 24th Tithankara

^{๑๙} สราว โค จ มลลโก. อภิธาน. (บาลี) ๔๕๘.

^{๒๐} วฑฒมานโกปยุตฺร. อภิธาน.ฎีกา (บาลี) ๓๑๒.

^{๒๑} ประวัติพระไตรปิฎก, ข้อ ๒๓๘.

^{๒๒} วฑฒมานนฺติ อลงฺกณจฺณณํ. อริยเทส อตีว สมมตํ กิร. เอกธมฺเสนฺหฺรณฺนา อติ ทมิฬฯ. วชิร.ฎีกา (บาลี) ๓๕.

^{๒๓} วฑฒมานนฺติ อลงฺการจฺณณํ. นหฺนจฺณณนฺติ เกจิ. สารคฺต.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๐๒, วิมตฺติ.ฎีกา (บาลี) ๑/๔๒.

^{๒๔} ม.อุ.ฎีกา (บาลี) ๓/๒๐๔.

๒. An earthen vessel; an insignia of sanit Kumara god; a sign like an earthen cap in their crowns

๓. A man who carries a man on his shoulders before a procession

๔. A kind of limited knowledge

๕. A house built on the principle of architecture^{๒๕}

ข้อความข้างต้นแปลเป็นไทยว่า

๑. มหาวิรสวามิ, ผู้ก่อตั้งลัทธิคนที่ ๒๔

๒. ภาชนะดิน; เครื่องยศของเทพศานันท์และสกันทกุมาร; สัญลักษณ์คล้ายหมวกดินเหนียวของเทพเหล่านั้น

๓. บุรุษคนหนึ่งแบกบุรุษอีกคนหนึ่งไว้บนบ่าข้างหน้าขบวนแห่

๔. ปัญญาอย่างหนึ่งที่มีขอบเขตจำกัด

๕. บ้านที่สร้างตามหลักสถาปัตยกรรม

นอกจากนี้ ในหนังสือปทานุกรมพระไตรปิฎกบาลี-พม่า ได้กล่าวถึงความหมายของ วาตุมนาน ศัพท์ไว้เพิ่มเติมจากอรรถทั่วไปว่า

“ในภาษาปรากฏแสดงความหมายว่า ขนฺธาโรปิตปริส (บุรุษที่ถูกแบกไว้บนบ่า) แม้ใน อรรถมาธิก็แสดงความหมายที่ใกล้เคียงกันนี้ว่า บุรุษที่เดินแบกบุรุษอีกคนหนึ่งไว้บนบ่า”^{๒๖}

ภาษาปรากฏแปลตามศัพท์ว่า ภาษาธรรมชาติ โดย ปรากฏติ แปลว่า ธรรมชาติ เป็น ภาษาที่วิวัฒน์ขึ้นตามธรรมชาติโดยเป็นภาษาท้องถิ่นของชาวบ้าน แยกประเภทออกไปตามท้องถิ่น นั้นๆ มีอยู่ด้วยกันหลายชนิด แต่ที่สำคัญมี มาธิ อรรถมาธิ เสารเสนี และมหาราชภูร์ ภาษา ปรากฏหลายรูปแบบเหล่านี้มีวิวัฒนาการจากภาษาพระเวทในเวลาอันใกล้เคียงกันภาษาสันสกฤต^{๒๗} ภาษานี้ตรงข้ามกับคำ สันสกฤต ซึ่งแปลว่า ภาษาที่ตกแต่งดีแล้ว คงงามมีหลักมีเกณฑ์^{๒๘} ที่จริงแล้ว ภาษาปรากฏก็คือภาษาสันสกฤตแบบพระเวท (VEDIC SANSKRIT หรือ OLD INDO-ARYAN) ที่ได้วิวัฒน์พัฒนาเป็นภาษาใหม่ มีชื่อเรียกรวมๆ ว่าภาษาปรากฏ ทั้งนี้เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ดังนั้น พราหมณาจารย์ซึ่งเป็นผู้พิทักษ์รักษาและสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมซึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์

^{๒๕} พระนารถาภิวงศ์. รอยบาทพระบิดา, (ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์ชเวเจสาเป, ๒๕๕๔), หน้า ๔๖.

^{๒๖} ปทานุกรมพระไตรปิฎกบาลี-พม่า. (ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์กรรมกรศาสนา, ๒๕๒๘), เล่ม ๑๘ หน้า ๕๕๘.

^{๒๗} กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาลัย, ภารตวิทยา. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๑๖), หน้า ๒๒๗-๒๘.

^{๒๘} สารานุกรมไทย. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๑๓๐๒.

พระเวทจึงเล็งเห็นว่าจะเกิดการสับสนและปะปนขึ้นระหว่างภาษาสันสกฤตแบบพระเวทและภาษาสันสกฤตที่ได้แปรรูปไปเป็นภาษาปรากฤต จึงได้จัดการวางรูปแบบของภาษาสันสกฤตเดิมให้รัดกุมและเป็นแบบฉบับยิ่งขึ้น ผลก็คือได้เกิดภาษาสันสกฤตแบบฉบับ (CLASSICAL SANSKRIT) ขึ้น ซึ่งมีอายุสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน^{๒๕}

ในหนังสือรอยบาทพระบิดายังอธิบายเพิ่มเติมว่า ประโยคบาลีว่า วาตุฆมานกนฺติ ปุริสหาริ ปุริสํกํ ที่นำมาอ้างไว้ข้างต้น คลาดเคลื่อนเป็นอีกอย่างหนึ่งในฎีกาของทีฆมนิกาย^{๒๖}ว่า วาตุฆมานกนฺติ ปุริสหาทิสฺส ทิปํกํ แต่พระเถระผู้ร่วมสังคายนาในสมัยฉัฏฐสังคีติมิได้ชำระให้ถูกต้อง เพราะยังไม่แน่ใจว่าควรมีปาฐะอย่างไรจึงคงไว้ตามฉบับพิมพ์เดิม ต่อมาพระสีลानันทาทิวงค์ (อัครมหาบัณฑิต, ปริญาคุณูปบัณฑิตกิตติมศักดิ์ อดีตอธิการบดีมหาวิทยาลัยเกรวาทย่างกุ้ง) ได้เดินทางไปประเทศศรีลังกา และพบหนังสือพจนานุกรมอรรถมาคธิ เมื่อตรวจค้นดูแล้วจึงทราบว่ามีข้อความจากฎีกาของมัชฌิมนิคายสอดคล้องกับคำอธิบายในพจนานุกรมอรรถมาคธิ จึงเห็นว่า วาตุฆมาน ควรแปลว่า บุรุษคนหนึ่งแบกบุรุษอีกคนหนึ่งไว้บนบ่า^{๒๗} แม้พระกุมาราทิวงค์ (อัครมหาบัณฑิต, ปริญาคุณูปบัณฑิตกิตติมศักดิ์) ผู้เป็นประธานเขียนพจนานุกรมพระไตรปิฎกบาลี-พม่า หมวดอ วรรค ก็แสดงความเห็นด้วยกับคำแปลใหม่นี้ไว้ในคำนำของหนังสือรอยบาทพระบิดาอีกด้วย^{๒๘}

นอกจากนั้น ประโยคบาลีในคัมภีร์ฎีกาของมัชฌิมนิคายว่า วาตุฆมานกนฺติ ปุริสหาริ ปุริสํกํ อาจแปลอีกอย่างหนึ่งตามหลักภาษาว่า ส่วนประกอบของบุรุษที่บุรุษนำไปได้ ดังนั้นหนังสือจักรลัทธิจะจึงนำความเห็นของหนังสือปาตจกทปิปปินีมาแสดงว่า คำว่า วาตุฆมานก แปลว่า หมวก^{๒๙} ในหนังสือจักรลัทธิจะนั้นยังกล่าวว่า รอยพระบาทในพม่าบางแห่งสร้าง วาตุฆมานก เป็นรูปหมวกตามที่กล่าวไว้ในหนังสือปาตจกทปิปปินี อย่างไรก็ตาม คำราช้างต้นไม่เห็นด้วยกับความเห็นดังกล่าว จึงวิจารณ์ว่าเป็นความเห็นที่ควรพิจารณา^{๓๐} การใช้คำว่า ควรพิจารณา ซึ่งในภาษาบาลีมีรูปว่า วิจาริตพฺพํ เป็นการคัดค้านอย่างนุ่มนวล ซึ่งพบในคัมภีร์มูลฎีกาและอนุฎีกาเป็นครั้ง

^{๒๕} กรุณา-เรื่องอุไร กุศลสัจ, อินเดียน อนุทวีปที่นำทิ้ง. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๘), หน้า ๘๕-๘๐.

^{๒๖} ม.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๔๕.

^{๒๗} พระนารถาทิวงค์. รอยบาทพระบิดา, (ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์ชเวเจสาเป, ๒๕๕๔), หน้า ๔๖.

^{๒๘} พระนารถาทิวงค์. รอยบาทพระบิดา, (ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์ชเวเจสาเป, ๒๕๕๔), คำนำ.

^{๒๙} พระเจมินทสามิ. จักรลัทธิจะ. (ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์กายสุชะ, ๒๕๒๔), หน้า ๗๗.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๗.

แรก^{๓๕} แต่การคัดค้านที่ใช้แสดงความขัดแย้งโดยตรงพบในคัมภีร์สารัตถทีปนีและวิมตฺติวินทนีเป็นรูปว่า ตํ น ยุชฺชติ หรือ ตํ น ยุตฺตํ (ความเห็นนั้นไม่สมควร)^{๓๖}

อนึ่ง ไม่เพียงแต่ชาวพม่าบางท่านมีความเห็นว่า วฑฺฒมานก แปลว่า หมวก เพราะถือว่าเป็นส่วนประกอบอย่างหนึ่งของบุรุษที่พอจะนำไปได้ แม้ชาวไทยก็มีความเห็นอย่างนี้เช่นกัน กล่าวคือ ในหนังสือมงคล ๑๐๘ ที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้าได้นำข้อความจากหนังสือ A NOTE ON THE BUDDHA'S FOOTPRINTS IN BURMA มากล่าวว่า สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายกของไทยองค์ปัจจุบัน คือ สมเด็จพระญาณสังวรฯ ได้กล่าวว่า คำว่า วฑฺฒมานก คือเครื่องประดับอย่างหนึ่งของบุรุษ^{๓๗}

แก้วิเชียร (วชิร) คือเพชร ผู้วิชัยแปลคำนี้ไว้อย่างนี้เพราะเห็นว่าเพชรเป็นรัตนะประการหนึ่งในรัตนะ ๗ ประการ คือ ทอง เงิน แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ แก้ววิเชียร และแก้วประพาฬ^{๓๘} แม้พุทธวงศ์แปลภาษาพม่าและหนังสือปาตเจดีย์วันทนาภิแปล วชิร ว่า แก้ววิเชียร^{๓๙} แต่ในหนังสือพระพุทธเมตเตยยะที่จะมาตร์สรู้ แปลว่า กองจักร^{๔๐} ตามหนังสือจักรลักษณะ^{๔๑} ที่อ้างเหตุผลของคำแปลข้างต้น ดังนี้

๑. แก้ววิเชียรไม่พบในมงคล ๑๐๘ ประการที่กล่าวไว้ในชินาลังการฎีกา แต่ในคัมภีร์นั้นมีกองจักรที่เรียกว่า จกฺกาธุ ทั้งสองศัพท์ว่า วชิร และ จกฺกาธุ น่าจะสื่อถึงสิ่งเดียวกันคือกองจักรต่างกันที่คำศัพท์เท่านั้น

^{๓๕} อภิ.วิ.มูลฎีกา (บาลี) ๒/๑๐๕, อภิ.วิ.อนุฎีกา (บาลี) ๒/๑๐๕.

^{๓๖} คำว่า ตํ น ยุชฺชติ พบใน สารัตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๘๒, ๓/๓๓๗, วิมตฺติ.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๕๑ ส่วนคำว่า ตํ น ยุตฺตํ หรือ ตํ น ยุตฺตเมว พบใน สารัตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๕๒, ๒/๒๑๔, ๔๐๕, ๔๓๕, สารัตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๘, วิมตฺติ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑๓๕, ๑๔๘, ๑๕๓, ๑๘๐, ๑๘๔, ๑๘๗, ๒๐๑, ๒๑๒, ๒๓๘, วิมตฺติ.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๐, ๓๕, ๑๕๔, ๑๖๓, ๑๗๒, ๑๕๔.

^{๓๗} พระสารินะ. มงคล ๑๐๘ ที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า, (ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์กาลาโฆง, ๒๕๕๔), หน้า ๘๓.

^{๓๘} สุวณฺณ รัชต์ มุคฺตา มณี เวฬุริยานิ จ

วชิร จ ปาวพฺนติ สตุตฺตาหุ รตนานิเม. อภิธาน. (บาลี) ๔๕๐.

^{๓๙} พุทธวงศ์แปลภาษาพม่า ใน เถราปาทานแปลภาษาพม่า. (ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์กรรมกรศาสนา, พ.ศ. ๒๕๓๗), หน้า ๒๕๗, พระนารทากวส. ปาตเจดีย์วันทนา, (ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์เดินตันอู, ๒๕๔๘), หน้า ๓๖.

^{๔๐} อ่องมวน. พระพุทธเมตเตยยะที่จะมาตร์สรู้. (ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์มัยชฺชมวน, ๒๕๔๕), หน้า ๕๓๕.

^{๔๑} พระเขมินทสามิ. จักรลักษณะ. (ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์กายสุชะ, ๒๕๒๔), หน้า ๔๐.

๒. กงจักรนั้นเป็นอาวุธประจำกายของพระอินทร์ พระองค์จึงได้สมญานามว่า วชิรปาณิ (ผู้มีวชิระในมือ)

๓. ในรูปवादที่ฝานั่งพระเจดีย์โลกอุชของ เมืองพุกาม มีรูปวาดภาพหนึ่งจารึกนามว่า วชิรปาณิโพธิสัตว์ เป็นรูปพระโพธิสัตว์ถือกงจักรในพระหัตถ์

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยไม่เห็นด้วยกับคำอธิบายข้างต้น เพราะ วชิร ศัพท์แปลว่า แก้ววิเชียร, สายฟ้า ไม่มีกัมภีร์ใดแสดงความหมายว่า กงจักร จะเห็นได้ว่าคำบาลีว่า วชิร มีรูปสันสกฤตว่า วชร ในสันสกฤต-ไท-อังกฤษ อภิธาน ของหลวงบวรบรรณรักษ์ ให้ความหมายของคำนี้เป็นทั้งภาษาไทย และอังกฤษว่า

“วชร. ก. วัชร, แข็ง, อันแทงไม่ทูลดอด, อันมีงาม; hard, impenetrable; forked;-
น. กุลิศ, อสนิ (หรืออสนี), อสนิบาท; ศรพระอินทร์; เพ็ชร; เด็กหรือศิษย์; ปุรุษศัพท์, ปุรุษวาจ;
นักษัตรโยคอันหนึ่ง; กุศฆาต, หน้่ากุสะ; a thunder-bolt; the thunder-bolt of Indra;
diamond; a child or pupil; harsh language; one of the astronomical Yogas;
Kusa grass.”^{๔๒}

นอกจากนั้น พระอินทร์ได้สมญานามว่า วชิรปาณิ แปลว่า ผู้มีสายฟ้าผ่าในมือ สันสกฤตมี
รูปว่า วชรปาณิน เพราะมีอาวุธประจำกายคือสายฟ้า ไม่ใช่กงจักร ในอรรถถาของสังยุตตนิกาย
อาฬวกสูตร^{๔๓} กล่าวถึงอาวุธที่มีอานุภาพยิ่งใหญ่ ๔ ประการของพระอินทร์ ท้าวเวสสุวัณ พระยม
และอาฬวกยักษ์ ดังนี้

๑. สายฟ้าผ่าของพระอินทร์ สามารถทะลุลงไปภายใต้ภูเขาสิเนรุตลอด ๑๖๘,๐๐๐
โยชน์ด้วยการฟาดไปที่ยอดเขา

๒. กทาวุธของท้าวเวสสุวัณ สามารถตัดศีรษะของยักษ์หลายพันได้ในคราวเดียวด้วย
การปล่อยออกไป

๓. นัยนาวุธของพระยม สามารถฆ่าพวกกุมภกันท์หลายพันได้ในคราวเดียวด้วย
การมองดู

๔. ฝ่าคลุมของอาฬวกยักษ์ สามารถทำให้ฝนไม่ตก ๑๒ ปีด้วยการปล่อยไปใน
อากาศ หรือทำให้แผ่นดิน ดันไม้ และหญ้าทั้งหมดเหี่ยวแห้งไม่งอกขึ้น ๑๒ ปีด้วยการปล่อยไปใน

^{๔๒} หลวงบวรบรรณรักษ์, สันสกฤต-ไท-อังกฤษ อภิธาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา
ลาดพร้าว, ๒๕๑๑), หน้า ๑๐๑๐..

^{๔๓} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๓๐๗.

แผ่นดิน หรือทำให้น้ำในมหาสมุทรแห้งไปด้วยการปล่อยให้มหาสมุทร หรือทำให้ภูเขาหินแร่
แตกเป็นหินใหญ่ด้วยวิธีการขวางไปที่ภูเขา

อนึ่ง ในอังคุตตรนิกาย ติกนิบาต วชิรุปมสูตร พบรูปว่า วชิรุปมจิตโต ปุคฺคโล แปลว่า ผู้มี
จิตเหมือนสายฟ้า ดังข้อความว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนแก้วมณีหรือหินบางชนิดที่สายฟ้าผ่าจะทำลายไม่ได้ไม่มี
อันตราย บุคคลบางคนในโลกนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ
เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีจิตเหมือนสายฟ้า
ผ่า”^{๔๔}

ถ้าแปลว่า บุคคลที่มีจิตเหมือนสายฟ้า ยังสอดคล้องกับคำว่า วิชฺชุปมจิตโต ปุคฺคโล
(บุคคลที่มีจิตเหมือนฟ้าแลบ) จะเห็นได้ว่าในอรรถกถาของวชิรุปมสูตร^{๔๕} กล่าวเปรียบเทียบ การ
ดำเนินไปของสายฟ้าแลบ เหมือนเวลาเกิดขึ้นของโศคาปัตติมรรคญาณจนถึงอนาคามีมรรคญาณ
กิเลสที่ถูกกำจัดไปด้วยโศคาปัตติมรรคญาณเป็นต้น เหมือนความมืด ส่วนสายฟ้าผ่าเหมือน
อหัตตมรรคญาณ กิเลสที่ถูกกำจัดไปด้วยอหัตตมรรคญาณ เหมือนแก้วมณีแข็งหรือหินแข็งที่ถูก
ฟ้าผ่า

ข้อความจากพระสูตรนี้ยังสอดคล้องกับพระพุทธพจน์ในคัมภีร์ธรรมสังคณีว่า

สภาวะธรรมที่เหมือนสายฟ้าแลบ มีอยู่^{๔๖}

สภาวะธรรมที่เหมือนสายฟ้า มีอยู่^{๔๗}

ตามหลักพระอภิธรรม สภาวะธรรมที่เหมือนสายฟ้าแลบ คือ ปัญญาเจตสิกในมรรคจิต
เบื้องต้น ๓ ส่วนสภาวะธรรมที่เหมือนสายฟ้า คือ ปัญญาเจตสิกที่ในอหัตตมรรคจิต ^{๔๘}

^{๔๔}เสขยถาปี ภิกขเว วชิรสฺส นตฺถิ ภิกฺขุ อเมชฺช มณิ วา ปาสาณ วา, เอวเมว โข ภิกขเว อิเธกฺขฺโง
ปุคฺคโล อาสวานํ ขยา อนาสวํ เจโตวิมุตฺติํ ปาวิมุตฺติํ ติฏฺเฐ ฐมฺเม สยํ อภิญฺญา สจฺจิกฺคฺวา อุปสมฺปชฺช วิหริติ. อัม
วุจฺจติ ภิกขเว วชิรุปมจิตโต ปุคฺคโล. อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๒๕/๑๑๗-๑๘.

^{๔๕}อัง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๐๓-๔.

^{๔๖}วิชฺชุปมา ฐมฺมา. อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๐๒/๑๗.

^{๔๗}วชิรุปมา ฐมฺมา. อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๐๒/๑๗.

^{๔๘}พระสังฆธรรมโชติกะ. มาติกาโชติกะ. (กรุงเทพมหานคร : อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า
๑๘๕.

อนึ่ง มงคล ๕ ประการ คือ ธงชัย ธงผืนผ้า แก้ววิเชียร บุรุษคนหนึ่งแบกบุรุษอีกคนหนึ่งไว้บนบ่า และขอช้าง บางอย่างจัดเป็นหนึ่งในอัฐมมงคล คือ มงคล ๘ อย่าง ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายดังนี้

อัฐมมงคล, อัฐมมงคล น. มงคล ๘ อย่าง นิยมดังนี้ ๑. กรอบหน้า ๒. คทา ๓. สังข์ ๔. จักร ๕. ธง ๖. ขอช้าง ๗. โคเผือก ๘. หม้อน้ำ (ส.).^{๔๕}

ประชาชนตั้งแต่โบราณกาลเป็นต้นมาสมมติสิ่งของบางอย่างว่าเป็นเครื่องหมายของความมั่งคั่ง สิริมงคล โชคลาภ และอำนาจวาสนา โดยคล้อยตามกาลเวลา ประเทศ ศาสนา และขนบธรรมเนียมประเพณีตามสมควร สิ่งของเหล่านั้นชื่อว่า มงคล^{๔๖} ตามหลักฐานทางวรรณคดีเชื่อว่า คณะสงฆ์สำนักมหาวีหาร^{๔๗} ของประเทศลังกาเป็นผู้ริเริ่มอัฐมมงคลตั้งแต่ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ ๓ ณ ประเทศลังกา ต่อมาคณะสงฆ์สำนักกอยกิริ^{๔๘} และสำนักธรรมรุจิ^{๔๙} ซึ่งนับเข้าในฝ่ายมหายาน อีกทั้งคณะสงฆ์สำนักวัดเชตวันก็นับเข้าในฝ่ายมหายาน^{๕๐} ในคริสต์ศตวรรษที่ ๔ พร้อมทั้งคณะ

^{๔๕} พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๕๓๗.

^{๔๖} ปทานุกรมพระไตรปิฎกบาลี-พม่า เล่ม ๑. หน้า ๓๒๓.

^{๔๗} คณะสงฆ์สำนักมหาวีหาร หรือมหาวีหารวาสี คือ กลุ่มสงฆ์ฝ่ายหนึ่งฝ่ายเถรวาทที่พำนักอยู่ที่วัดติสสมหาวีหารภายในอุทยานมหามณวัน ซึ่งเคยเป็นที่พำนักของพระมหินทะผู้มาเผยแผ่พระศาสนาในลังกาทวีปในรัชสมัยของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ (ก่อน ค.ศ. ๓๐๗-๒๖๗) อ้างใน Rahula W. **History of Buddhism in Ceylon**. (Colombo : The Buddhist Cultural Centre. 1956). หน้า 303 และ Malalasekara. **Dictionary of Pali Proper Names. Vol.II**. (London : Pali Text Society. 1960). หน้า. 557.

^{๔๘} คณะสงฆ์สำนักกอยกิริ หรือกอยกิริวาสี คือ กลุ่มสงฆ์ฝ่ายหนึ่งที่พำนักอยู่ที่วัดกอยกิริวิหารซึ่งสร้างขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าวัฏฏคามินิอภัย (ก่อน ค.ศ. ๑๐๓-๘๕/๗๗) กลุ่มสงฆ์ฝ่ายนี้มักแข่งขันกับกลุ่มสงฆ์สำนักมหาวีหารอยู่เสมอ อ้างใน Vol.I. เรื่องเดียวกัน หน้า 130.

^{๔๙} คณะสงฆ์สำนักธรรมรุจิ คือ กลุ่มสงฆ์ฝ่ายหนึ่งที่แยกมาจากกอยกิริโดยมีพระอุสสิลยติสสะเป็นหัวหน้า นิิกายนี้ได้ชื่อว่าธรรมรุจิตามชื่อพระมหาติสสะที่ริเริ่มแยกนิกายเป็นรูปแรก โดยเหตุที่พระมหาติสสะได้ตั้งสมณนามของตนว่าธรรมรุจิ นิกายที่ท่านเป็นผู้ริเริ่มแยกออกจึงได้ชื่อตามนั้น อ้างในเรื่องเดียวกัน หน้า 1147

^{๕๐} คณะสงฆ์สำนักวัดเชตวัน คือ กลุ่มสงฆ์ฝ่ายหนึ่งที่พำนักอยู่ที่วัดเชตวันภายในอุทยานโชติวันหรือนันทวัน ซึ่งพระเจ้ามหาราเสนะ (ค.ศ. ๒๗๖-๓๐๓) โปรดเกล้าฯ ให้สร้างถวายแด่พระติสสะผู้อยู่ที่วัดทักขิณารามเมืองอนูราธบุรี ประเทศลังกา กลุ่มสงฆ์ฝ่ายนี้มักแข่งขันกับกลุ่มสงฆ์สำนักมหาวีหารอยู่เสมอเหมือนคณะสงฆ์สำนักกอยกิริ อ้างในเรื่องเดียวกัน Vol.I. หน้า 966 และ Geiger W. (tr.)' **Mahavamsa**. (New Delhi: Nice Printing Press, 1993 หน้า 269.

สงฆ์นิคายมหายานในคริสต์ศตวรรษที่ ๗^{๕๕} ได้นิยมประกอบใช้อัฐมณฑลในพิธีกรรมที่เป็นสิริมงคล^{๕๖}

เรื่องอัฐมณฑลนี้มีปรากฏเป็นครั้งแรกในอรรถกถาพระวินัยช่อสมันตปาสาทิกาที่แต่งโดยพระพุทธโฆสาจารย์ แต่ท่านมิได้ระบุจำนวนของอัฐมณฑลไว้โดยละเอียด ในคัมภีร์นั้นมีข้อความว่า

“ที่ลูกถวญของประคคเวย จะมีรูปแปลกๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง มีรูปมณฑล ๘ เป็นต้นไม่ควรจะมีเพียงรอยขีดพอเป็นเครื่องหมายกำหนด ควรอยู่”^{๕๗}

ต่อมาในคัมภีร์ฎีกาของพระวินัยช่อสารัตถทีปนี ซึ่งแต่งโดยพระสารีบุตร พระสังฆราชในรัชสมัยพระเจ้าปรากรมพาหุที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๕๖-๑๗๒๕) เมืองอนูราชบุรี ประเทศลังกา ได้ระบุว่าอัฐมณฑลข้างต้น คือ

๑. สังข์ (สงฺโข)
๒. กงล้อ (จกฺกั)
๓. หม้อน้ำเต็ม (ปฺนฺณกฺมฺโก)
๔. กระบอง (คยา)
๕. เรือนงาม (สิริวฺจฺโจ)
๖. ขอช้าง (องฺกุโส)
๗. ธงชัย (ธงฺ)
๘. สวัสดิกะ (โสวตฺถิกั)^{๕๘}

คำว่า คยา มีความหมาย ๖ ประการ กล่าวไว้ในปทานุกรมบาลี-พม่า เล่ม ๖ หน้า ๗๒๗ ว่า

๑. แม่น้ำคยา
๒. หมู่บ้านคยา
๓. สระน้ำคยา

^{๕๕}Malalasekara (Ed)' **Encyclopaedia of Buddhism. Vol. VI. Fascicle 4**, (Sri Lanka : The Government of Sri Lanka, 2002), หน้า 604.

^{๕๖}เรื่องเดียวกัน หน้า 605.

^{๕๗}กายพนฺชนวิเช อฏฺฐมฺณฑลทิกั ยํ กิจฺจิจิ วิการรูปํ น วฏฺฏติ. ปริจฺเจทเลขามตฺตํ วฏฺฏติ. วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๓๑๔.

^{๕๘}อฏฺฐมฺณฑลานิ นาม สงฺโข จกฺกั ปฺนฺณกฺมฺโก คยา สิริวฺจฺโจ องฺกุโส ธงฺ โสวตฺถิกนฺติ วทนฺติ. สารตฺต. ฎีกา (บาลี) ๒/๑๔๗.

๔. หินดาษคยาสี่ตะ

๕. ช้าง

๖. ขอช้าง^{๕๕}

ในปทานุกรมบาลี-พม่าข้างต้นได้กล่าวสรุปว่า ควรแปลว่า กระบอง, ท่อนเหล็ก ตามคำอธิบาย คยา ศัพท์ว่า คทาการณ (โดยลักษณะเหมือนคทา) ที่ปรากฏในสารัตถทีปนีว่

“รูปที่เย็บทำให้ปลายเล็กโคนใหญ่โดยลักษณะเหมือนคทา ชื่อว่า คยา (รูปกระบอง)”^{๖๐}

ด้วยเหตุนี้ ในที่นี้จึงแปล คยา ว่า กระบอง

นอกจากนั้น คัมภีร์วิมตวิโนทนีที่แต่งโดยพระกัศสปะชาวอินเดียได้แก่นโจพะ ยังกล่าวถึงมณฑลอีก ๓ อย่าง คือ

๑. ปลาญ์ (มัจฉยุคัพ)

๒. ญัตตร (ญตุต)

๓. ดอกพุดซ้อน (นันทิยาวัญญ์)^{๖๑}

ในคัมภีร์ดังกล่าวได้ประกอบใช้ อาทิสัพพเพื่อละข้อความอื่นๆ ที่มีได้ระบุไว้ในเรื่องนั้น

โดยเหตุที่อัยมณฑลเป็นสิ่งที่ชาวโลกสมมติกันตามสถานที่ กาลเวลา และขนบธรรมเนียมประเพณี ดังนั้น จึงอาจแบ่งมณฑลดังกล่าวออกเป็น ๔ ประเภท คือ

๑. อัยมณฑลฝ่ายเถรวาท

๒. อัยมณฑลฝ่ายมหายาน

๓. อัยมณฑลศาสนาเซน

๔. อัยมณฑลฝ่ายวรรณกรรมสันสกฤต

ขอแสดงตารางของอัยมณฑลในฝ่ายทั้ง ๔ ดังต่อไปนี้

ลำดับ	ฝ่ายเถรวาท	ฝ่ายมหายาน	ฝ่ายศาสนาเซน ^{๖๒}
๑	สังข์ (สงข)	สังข์ (สงก)	กระจก (ทรปณ)

^{๕๕} ปทานุกรมบาลี-พม่า เล่ม ๖. หน้า ๗๒๗.

^{๖๐} มูเล ตนุเก อุกเค มหนต กตวา คทาการณ สัพพน คยา. สารัตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๔๕.

^{๖๑} อัยมณฑลานิ นาม สงโข จกุก ปุณณกมุโก สิริวจุโณ องกุโส ธช โสวตุดิกนติ วทนติ. มัจฉยุคพ-นตุนนทิวาญญาทิวเสนปี วทนติ. วิมติ.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๑๖.

^{๖๒} อ้างใน พระพุทธเมตเตยยะที่จะมาตรัสรู้, หน้า ๕๔๐.

๒	กงล้อ (จกุก)	ปลา (มตุสย)	ปลา (มตุสย)
๓	หม้อน้ำเต็ม (ปฺณณฏ)	หม้อน้ำเต็ม (ปฺรณณฏ)	หม้อน้ำเต็ม (กลศ)
๔	กระบอง (คยา)	ตั้งทอง (ภทฺธิปฺป)	ตั้งทอง (ภทฺธาสน)
๕	เรือนงาม (สิริวจฺจ)	เรือนงาม (สิริวตฺต)	เรือนงาม (สิริวตฺต)
๖	ขอช้าง (องฺกุส)	ขอช้าง (องฺกุส)	ดอกพุดซ้อน (นนฺทยาจฺจวตา)
๗	ธงชัย (ธง)	เสื้อจามร (จามร)	ถ้วยใส่เครื่องสังเวท (วรุทฺธมานก)
๘	สวัสดิกะ (โสวตฺติก)	สวัสดิกะ (สฺวตฺติก)	สวัสดิกะ (สฺวตฺติก)

ลำดับ	ฝ่ายวรรณกรรมสันสกฤต ^{๖๓}	
	(ความเห็นที่ ๑)	(ความเห็นที่ ๒)
๑	ราชสีห์ (มฤกราชน)	พราหมณ์ (พฺราหฺมณ)
๒	พญาวัว (วฤช)	วัว (โค)
๓	ช้าง (นาค)	ไฟ (หฺตาสน)
๔	หม้อน้ำเต็ม (กลศ)	เงิน (หิรณฺย)
๕	พัด (วฺยชน)	เนยใส (สฺรฺปิ)
๖	ธง (ไวชยนฺตี)	พระอาทิตย์ (อาทิตฺย)
๗	กลอง (เกรี)	น้ำ (อาปส)
๘	ประทีป (ทีป)	พระราชา (ราชน)

๒.๒ มงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา

ในคัมภีร์อรรถกถาของพุทธทวศ์ พระพุทธทศตะได้กล่าวว่า เมื่อได้กล่าวถึงจักรลักษณะบางอย่างไว้ ก็เป็นอันแสดงจักรลักษณะที่เหลือโดยอ้อม^{๖๔} ชื่อนี้แสดงว่ายังมีมงคลอื่นๆ ที่มิได้กล่าวไว้ในคัมภีร์พุทธทวศ์ และมงคลเหล่านั้นก็สืบทอดมาจนถึงสมัยของพระพุทธทศตะ แต่ท่านมิได้แสดงจำนวนมงคล ๑๐๘ โดยละเอียดเท่านั้น

^{๖๓} มฤกราโฆ วฤโช นาคะ กลโศ วฺยชนํ ตถา
 ไวชยนฺตี ตถา เกรี ทีปํ อิตฺยํ มงฺกलगฺม.
 โลเกศฺมินิมงฺกลานุชฺชเฐ พฺราหฺมโณ โครฺหฺตาสนํ
 หิรณฺยํ สฺรฺปิราทิตฺย อาโป ราชา ตถา มงฺก.
 วาจสฺปตฺย. (สันสกฤต) ๑/๕๑๕.

^{๖๔} จกุกฺกขณฺณ ปน คหิตเต สเสสฺสกฺขณานิ คหิตานเณว โหณฺติ. จุ. พุทฺธ. อ. (บาลี) ๗๓-๔.

ในภาษาบาลีมีสำนวนทางภาษาอย่างหนึ่งที่เรียกว่า นิทสสนนัย หรืออุปลักขณนัย คือ การแสดงตัวอย่างไว้เป็นเครื่องสังเกตแทนสิ่งอื่นทั้งหมด เช่นคำว่า ลพฺพชาติปฺตฺโต ราชกุมารโ (พระราชกุมารทรงได้รับเสวตฉัตรแล้ว) ประโยคนี้แสดงว่าพระราชกุมารทรงได้รับราชสมบัติ ทั้งหมด หากได้เสวตฉัตรอย่างเดียวนั้น^{๖๕} ดังนั้น แม้จะกล่าวถึงมงคลบางอย่างไว้ ก็ยังหมายรวมถึงมงคลอื่นได้โดยอ้อม

มงคลบางอย่างนอกจากที่กล่าวไว้แล้ว ซึ่งปรากฏโดยตรงในคัมภีร์อรรถกถา คือ ในคัมภีร์อรรถกถาชาดกมีเรื่องเล่าว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพระญาติ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ พระนางยโสธราตริสถึงพระวรลักษณของพระพุทธองค์ผู้กำลังเสด็จบิณฑบาตอยู่แก่ราหุลกุมาร คาถาเหล่านั้นได้ชื่อว่า นรสีหคาถา คือ คาถาสวดดีพระนรสีห์ รวมทั้งสิ้นมี ๑๐ บทในคัมภีร์อรรถกถาชาดกนั้น^{๖๖} แต่ในคัมภีร์สารัตถทีปนีพบคาถา ๕ บท^{๖๗} ในคาถาที่ ๒ มีข้อความว่า

“พระองค์มีพระบาทแดงระเรื่อ เพียบพร้อมด้วยลายกนกจักรอันประเสริฐ มีสันพระบาทยาว ประดับด้วยลักษณะต่างๆ มีฝ่าพระบาทประดับด้วยเส้าจามรและฉัตร พระนรสีห์พระองค์นั้นเป็นพระราชบิดาของเธอ”^{๖๘}

ข้อความข้างต้นได้กล่าวถึงมงคล ๒ ประการในฝ่าพระบาท คือ เส้าจามร (จามร) และฉัตร (ฉตุต)

นอกจากนั้น ในอรรถกถาของทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปทานสูตร^{๖๙} และอรรถกถาของมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ พรหมายสูตร^{๗๐} ก็กล่าวถึงมงคลบางอย่างในมงคล ๑๐๘ ไว้เช่นเดียวกัน แม้ผู้แต่งคัมภีร์ทั้งสองเป็นบุคคลคนเดียวกัน คือ พระพุทธโฆสาจารย์ ผู้แต่งคัมภีร์ใน

^{๖๕} พระคันธสาราภิวงศ์. เนตติอรรถกถา [ฉบับแปลและอธิบาย], (ลำปาง : วัดท่ามะโอ, พ.ศ. ๒๕๕๑), หน้า ๖๒๖.

^{๖๖} พุ.ชา.อ. (บาลี) ๑/๑๓๑-๓๒.

^{๖๗} สารตฺถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๒๕๘.

^{๖๘} จกฺกวรฺกตฺตตฺตสุปาโท.

ลกฺขณมณฺฑิตตฺตตฺตตฺต

จามรฉตุตฺตตฺตตฺต

เอส หิ ตฺตฺต หิ ตฺต นรสีโ. พุ.ชา.อ. (บาลี) ๑/๑๓๑, สารตฺถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๒๕๘.

^{๖๙} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๐.

^{๗๐} ม.อ.อ. (บาลี) ๓/๒๗๑.

รัชสมัยพระเจ้ามหาพนม (พ.ศ. ๕๕๓-๕๕) ของลังกา^{๓๑} แต่ข้อความในคัมภีร์ทั้งสองต่างกันเล็กน้อย ในฉบับฉันทะสังคีติและฉบับมหาจุฬาฯ ที่ชำระแล้ว กล่าวคือ

๑. ในอรรถกถาหาปทานสูตร ปรากมมกค ๓๕ ประการ ส่วนในอรรถกถาพริหมายูสูตรพบมกค ๔๐ ประการ โดยมีหอกโตมร (โตมโร) เพิ่มมาอีกอย่างหนึ่งอยู่ในลำดับก่อนหน้าปราสาท (ปาสาโท)

๒. ในอรรถกถาหาปทานสูตร มกคข้อ ๑๘ คือ แก้วมณี (มณี) และมกคข้อ ๑๕ คือ ถ้วย (ปตุโต) ส่วนในอรรถกถาพริหมายูสูตรพบมกคคือ ถ้วย อยู่หน้ามกคคือแก้วมณี

๓. มกคข้อ ๒๐ ในอรรถกถาหาปทานสูตร มีรูปว่า สุมณฑามัง (พวงดอกมะลิ) แต่ในอรรถกถาพริหมายูสูตรพบรูปว่า กุสุมณฑามัง (พวงดอกไม้)

ขอเปรียบเทียบมกคในคัมภีร์ทั้งสองดังต่อไปนี้

มกค ๓๕ ในอรรถกถาของมหาปทานสูตร ^{๓๒}		มกค ๔๐ ในอรรถกถาของพริหมายูสูตร ^{๓๓}	
๑.	หอก (สตติ)	๑.	หอก (สตติ)
๒.	เรื่อนงาม (สิริวจุโล)	๒.	เรื่อนงาม (สิริวจุโล)
๓.	ดอกพุดซ้อน (นันทิ)	๓.	ดอกพุดซ้อน (นันทิ)
๔.	สวัสดิกะ (โสวตติโก)	๔.	สวัสดิกะ (โสวตติโก)
๕.	ดอกไม้กรอบบนสิริษะ (วภูสโก)	๕.	ดอกไม้กรอบบนสิริษะ (วภูสโก)
๖.	ถ้วยใส่เครื่องสังเวย (วฑฒมานกั)	๖.	ถ้วยใส่เครื่องสังเวย (วฑฒมานกั)

^{๓๑} พระคันธสารากิจวงศ์. ประวัติผู้แต่ง ใน อัญฐานาณิ [ฉบับแปลและอธิบาย]. (ลำปาง : วัดท่ามะโอ, ๒๕๕๔), หน้า ๑๔.

^{๓๒} สมพหุลาวโร ปณ อนาคโต. โส เอว ทฎฐพุโพ- สตติ สิริวจุโล นันทิ โสวตติโก วภูสโก วฑฒมานกั มจฺจุยคฺคั ภัทฺทปิฐุ องฺกุสโก ปาสาโท ไตรณั เสตฺตจฺจุตฺตํ ขคฺโค ตาลวณฺณํ โมรหตฺตโก วาพพิชนิ อุนฺหิสี มณี ปตุโต สุมณฑามัง นิลุปปลั รตฺตูปฺปลั เสตฺตูปฺปลั ปทุมํ ปุณฺณทริกั ปุณฺณฉมฺภุ ปุณฺณปาติ สมฺมุทโท จกฺกวาโพนํ หิมวา สิเนรุ จนฺทิมสุริยา นกฺขตฺตานิ จตฺตาริ มหาทีปา ทฺวปริตฺตติปสฺสสฺสานิ, อนตฺมโส จกฺกวตฺติริยญฺโญ ปริสั อูปาทาย สพุโพ จกฺกลกฺขณฺนสฺเสว ปริวาริ. ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๐.

^{๓๓} สมพหุลาวโร ปณ อนาคโต. โส เอว ทฎฐพุโพ- สตติ สิริ วจุโล นันทิ โสวตติโก วภูสโก วฑฒมานกั มจฺจุยคฺคั ภัทฺทปิฐุ องฺกุสโก โตมโร ปาสาโท ไตรณั เสตฺตจฺจุตฺตํ ขคฺโค ตาลวณฺณํ โมรหตฺตโก วาพพิชนิ อุนฺหิสี ปตุโต มณี กุสุมณฑามัง นิลุปปลั รตฺตูปฺปลั เสตฺตูปฺปลั ปทุมํ ปุณฺณทริกั ปุณฺณฉมฺภุ ปุณฺณปาติ สมฺมุทโท จกฺกวาโพนํ หิมวา สิเนรุ จนฺทิมสุริยา นกฺขตฺตานิ จตฺตาริ มหาทีปา เทวปริตฺตติปสฺสสฺสานิ, อนตฺมโส จกฺกวตฺติริยญฺโญ ปริสั อูปาทาย สพุโพ จกฺกลกฺขณฺนสฺเสว ปริวาริ. ม.อ.อ. (บาลี) ๓/๒๗๑.

๗.	ปลาคู่ (มัจฉยัคคิ)	๗.	ปลาคู่ (มัจฉยัคคิ)
๘.	ตั้งทอง (ภทฺทปฐิ)	๘.	ตั้งทอง (ภทฺทปฐิ)
๙.	ขอช้าง (องฺกุสโก)	๙.	ขอช้าง (องฺกุส)
๑๐.	ปราสาท (ปาสาโท)	๑๐.	หอกโตมร (โตมโร)
๑๑.	เสาระเนียด (โตรณิ)	๑๑.	ปราสาท (ปาสาโท)
๑๒.	เศวตฉัตร (เศตฺตจตุตฺ)	๑๒.	เสาระเนียด (โตรณิ)
๑๓.	พระขรรค์ (ขกุโ)	๑๓.	เศวตฉัตร (เศตฺตจตุตฺ)
๑๔.	พัดใบตาล (ตาลวนฺฏ)	๑๔.	พระขรรค์ (ขกุโ)
๑๕.	พัดหางนกยูง (โมรหตฺถโก)	๑๕.	พัดใบตาล (ตาลวนฺฏ)
๑๖.	แล้จามร (วาลวีชนี)	๑๖.	พัดหางนกยูง (โมรหตฺถโก)
๑๗.	กรอบหน้า (อุณฺหิสี)	๑๗.	แล้จามร (วาลวีชนี)
๑๘.	แก้วมณี (มณิ)	๑๘.	กรอบหน้า (อุณฺหิสี)
๑๙.	ถ้วย (ปตุโต)	๑๙.	ถ้วย (ปตุโต)
๒๐.	พวงดอกมะลิ (สุมนทาม)	๒๐.	แก้วมณี (มณิ)
๒๑.	ดอกบัวขาว (นีลุปปล)	๒๑.	พวงดอกไม้ (กุสุมทาม)
๒๒.	ดอกบัวแดง (รตฺตูปปล)	๒๒.	ดอกบัวขาว (นีลุปปล)
๒๓.	ดอกบัวขาว (เศตฺตูปปล)	๒๓.	ดอกบัวแดง (รตฺตูปปล)
๒๔.	ดอกปทุม (ปทุม)	๒๔.	ดอกบัวขาว (เศตฺตูปปล)
๒๕.	ดอกบุณฑริก (ปฺนุฑริก)	๒๕.	ดอกปทุม (ปทุม)
๒๖.	หม้อใส่น้ำเต็ม (ปฺนุณฺณมฺ)	๒๖.	ดอกบุณฑริก (ปฺนุฑริก)
๒๗.	ถ้วยใส่น้ำเต็ม (ปฺนุณฺณปาดิ)	๒๗.	หม้อใส่น้ำเต็ม (ปฺนุณฺณมฺ)
๒๘.	มหาสมุทร (สมฺพุโท)	๒๘.	ถ้วยใส่น้ำเต็ม (ปฺนุณฺณปาดิ)
๒๙.	เขจักรวาล (จกฺกวาโ)	๒๙.	มหาสมุทร (สมฺพุโท)
๓๐.	เขหิมพานต์ (หิมวา)	๓๐.	เขจักรวาล (จกฺกวาโ)
๓๑.	เขาสินรุ (สินรุ)	๓๑.	เขหิมพานต์ (หิมวา)
๓๒-๓๓.	ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ (จณฺทิมสุริยา)	๓๒.	เขาสินรุ (สินรุ)
๓๔.	คาวนักษัตร (นภฺษตฺตานิ)	๓๓-๓๔.	ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ (จณฺทิมสุริยา)
๓๕-๓๘.	ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และทวีปน้อย ๒,๐๐๐ (จตุ ดาโร มหาทีปา ทวีปรัตนสุสานิ)	๓๕.	คาวนักษัตร (นภฺษตฺตานิ)
๓๙.	บริวารของพระเจ้าจักรพรรดิ (จกฺกวตฺติรณ โย ปรีสา)	๓๖-๓๙.	ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และทวีปน้อย ๒,๐๐๐ (จตุดาโร มหาทีปา เทวป รัตนสุสานิ)

		๔๐.	บริวารของพระเจ้าจักรพรรดิ (จกกวตุติธัญโญ ปริสา)
--	--	-----	--

เป็นที่ทราบกันว่าฉบับโบราณที่จารต่อ ๆ กันมาหลายร้อยปีนั้น มีข้อผิดพลาดจำนวนมาก เพราะผู้จารใบลานก็คือชาวบ้านทั่วไปที่รับจ้างคัดลอก ไม่ใช่ผู้ที่มีความเข้าใจภาษาบาลีเป็นอย่างดี ดังนั้น ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า ข้อความที่ไม่ตรงกันนี้คงเกิดจากการจารใบลานผิดพลาดสืบต่อกันมาหลายร้อยปี อีกทั้งยังเห็นว่าควรถือข้อความในอรรถถาของมหาปทานสูตรเป็นหลัก เพราะเหตุผลดังนี้ คือ

๑. มงคลคือหอกโตมร (โตมโร) ผู้วิจัยเห็นว่าคงจะเกินมาจากปาฐะดั้งเดิม เนื่องจากไม่ปรากฏในสมันตภัททิกาและชินาลังการฎีกา แม้ในหนังสือจักรลักษณะของพม่าก็มีความเห็นเช่นเดียวกันนี้^{๗๔} และนับเป็นมงคล ๓๕ ประการ แต่ในหนังสือพระพุทฺธเมตเตยยะที่จะมาตรัสรู้ถือเอาข้อความในอรรถถาของพริหมายสูตรเป็นหลัก จึงนับเป็นมงคล ๔๐ ประการ^{๗๕}

๒. ในสมันตภัททิกาและชินาลังการฎีกา พบว่าแก้วมณี (มณี) อยู่หน้าถั่ว (ปตุโต) ในมงคลข้อ ๑๘ และ ๑๙ ดังนั้น ลำดับที่ปรากฏในอรรถถาของมหาปทานสูตรจึงถูกต้องกว่าลำดับที่ปรากฏในอรรถถาพริหมายสูตร

๓. คำว่า กุสุมทามิ (พวงดอกไม้) ในอรรถถาพริหมายสูตร ก็น่าจะคลาดเคลื่อนมาจาก สุมทามิ (พวงดอกมะลิ) ตามที่ปรากฏในอรรถถาของมหาปทานสูตร เพราะในสมันตภัททิกาและชินาลังการฎีกาก็กล่าวถึงพวงดอกมะลิ (สุมทามิ) ไว้เช่นเดียวกันในมงคลข้อ ๒๐ แต่ในหนังสือจักรลักษณะของพม่ากล่าวว่าพวงดอกไม้และพวงดอกมะลิเป็นดอกไม้เหมือนกัน ถือว่าใช้แทนกันได้^{๗๖} อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยคิดว่าพวงดอกมะลิน่าจะถูกต้องกว่า เพราะสอดคล้องกับสมันตภัททิกาและชินาลังการฎีกาดังที่นำเสนอมาข้างต้น

การนับมงคล ๓๕ ตามที่ปรากฏในอรรถถาของมหาปทานสูตรและพริหมายสูตร ดังที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยเขียนตามคัมภีร์อรรถถาทั้งสองฉบับ แต่ในวรรณกรรมพม่าทุกฉบับ^{๗๗} มีการนำเสนอจำนวนมงคล ๑๐๘ ต่างกับความเห็นของผู้วิจัย คือ

^{๗๔} จักรลักษณะ, หน้า ๘.

^{๗๕} พระพุทฺธเมตเตยยะที่จะมาตรัสรู้, หน้า ๕๔๔.

^{๗๖} จักรลักษณะ, หน้า ๘.

^{๗๗} จักรลักษณะ, หน้า ๘-๙, พระพุทฺธเมตเตยยะที่จะมาตรัสรู้, หน้า ๕๔๔.

๑. ข้อ ๓๕-๓๘ เป็นทวีปใหญ่ทั้ง ๔ ส่วนข้อ ๓๙ เป็นทวีปน้อย ๒,๐๐๐ โดยแยกทวีปน้อยเป็นอีกข้อหนึ่งจากทวีปใหญ่

๒. บริวารของพระเจ้าจักรพรรดิ ที่กล่าวไว้ในข้อ ๓๙ ถูกตัดทิ้งไป เพราะเห็นว่าไม่ใช่มงคลอย่างหนึ่ง

ความเห็นของผู้วิจัยนั้น แม้จะไม่ตรงกับวรรณกรรมพม่าที่เขียนเป็นแนวเดียวกันทั้งหมด แต่สอดคล้องกับข้อความในสมันตภัททิกา ชินาลังการฎีกา และฎีกาของมหาปทานสูตร ดังนี้

๑. ในสมันตภัททิกา ข้อ ๓๔-๓๗ กล่าวว่า จตุโร มหาทีปา ปริศตทีปา (ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และทวีปน้อย) และชินาลังการฎีกา ข้อ ๓๔-๓๗ กล่าวว่า สปริวรา จตุมหาทีปา (ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ พร้อมทั้งทวีปบริวาร) ที่จริงแล้วข้อความในสมันตภัททิกาว่า จตุโร มหาทีปา ปริศตทีปา (ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และทวีปน้อย) เป็นคำกล่าวที่ไม่ชัดเจนมากนัก อาจทำให้เข้าใจผิดว่าเป็นทวีปใหญ่ทั้ง ๔ เป็นมงคล ๔ ประการ และทวีปน้อยก็เป็นมงคลอีกประการหนึ่ง รวมเป็นมงคล ๕ ประการ แต่ข้อความในชินาลังการฎีกาว่า สปริวรา จตุมหาทีปา (ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ พร้อมทั้งทวีปบริวาร) มีความชัดเจนกว่า เพราะคำว่า สปริวรา (พร้อมทั้งทวีปบริวาร) เป็นคำขยาย จตุมหาทีปา (ทวีปใหญ่ทั้ง ๔) ดังนั้น ทวีปน้อยจึงไม่สมควรเป็นมงคลอีกอย่างหนึ่งที่แยกไปจากทวีปใหญ่ทั้ง ๔

๒. บริวารของพระเจ้าจักรพรรดิ ที่กล่าวไว้ในข้อ ๓๙ ปรากฏในสมันตภัททิกา ข้อ ๓๘ ว่า สปริโส จกุกตติ (พระเจ้าจักรพรรดิและบริวาร) และปรากฏในชินาลังการฎีกา ข้อ ๓๘ ว่า สปริวาโร สตุตรตนสมงกิจกุกตติ (พระเจ้าจักรพรรดิผู้เพียบพร้อมด้วยรัตนะ ๗ และบริวาร) ดังนั้น แม้ในอรรถกถาของมหาปทานสูตร และพรัหมายสูตรจะกล่าวถึงบริวารของพระเจ้าจักรพรรดิ ก็ยังหมายรวมถึงพระเจ้าจักรพรรดิอีกด้วย

๓. ในฎีกาของมหาปทานสูตรระบุว่า คำว่า จกุกตติปริสั อูปาทาย (นับจากบริษัทของพระเจ้าจักรพรรดิเป็นต้นไป) แสดงว่าข้างแก้วเป็นต้นมีอยู่ในฝ่าพระบาทนั้น^{๗๘} แต่ในหนังสือพระพุทธรเมตเตยยะที่จะมาตรัสรู้^{๗๙} แสดงความเห็นอีกอย่างหนึ่งว่า ข้อความในคัมภีร์ฎีกาข้างต้น แสดงว่าข้างรัตนะเป็นต้นเป็นเครื่องแวดล้อมของมงคลที่ประดับฝ่าพระบาท ไม่นับเข้าในมงคล

^{๗๘} จกุกตติรณฺโณ ปริสั อูปาทายาติ อิหิ หตุตติรณานาทีนํปิ ตตุลล ลพฺภมานภาวทสฺสนํ. ที.ม.ฎีกา (บาลี)

๒/๔๕.

^{๗๙} พระพุทธรเมตเตยยะที่จะมาตรัสรู้, หน้า ๕๔๔.

๑๐๘ แต่อย่างไร เหตุที่ท่านผู้แต่งมีความเห็นดังนี้ก็เพราะในหนังสือจักรลักษณะ^{๘๐} ได้แปล ตตถ ในประโยคข้างต้นว่า ในบริษัทของพระเจ้าจักรพรรดินั้น จึงทำให้เข้าใจความหมายคลาดเคลื่อนไป

สรุปความว่า แส้จามร และฉัตรที่พบในอรรถกถาชาดก รวมเข้าในมงคล ๓๕ ประการที่ปรากฏในอรรถกถาของทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปทานสูตร และอรรถกถาของมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสกั พรหมายสูตร ดังนั้น มงคลที่ปรากฏในอรรถกถาพระสูตรจึงมี ๓๕ ประการ ดังที่กล่าวมาแล้ว

นอกจากนั้น คำว่า สิริวจุโณ ดำราพมาทุกฉบับแปลเหมือนกันว่า เรืองงาม โดยอ้างอิงข้อความจากฎีกาของมัชฌิมนิกายว่า

“คำว่า สิริวจุโณ แปลว่า เรืองที่มีหน้ามขทรงสิริ”^{๘๑}

อนึ่ง ในฎีกาของทีฆนิกายแสดงความหมายว่า “คำว่า สิริวจุโณ แปลว่า เรืองที่มีองค์ประกอบทรงสิริ”^{๘๒} แม้ความหมายในเรื่องนี้จะคล้ายคลึงกัน แต่ผู้วิจัยเห็นว่าข้อความในฎีกาของทีฆนิกายควรมีรูปตรงกับข้อความในฎีกาของมัชฌิมนิกายที่มีความหมายชัดเจนกว่า ทั้งนี้เพราะศัพท์ที่แสดงความหมายว่า เรือง มักนิยมใช้เป็นรูปนปุงสกลิงค์ เช่น ชมร, เกห (เรือง) มากกว่าที่ใช้เป็นอดีตลึงค์บ้าง เช่น สาลา (ศาล), กุฎิ (กุฏิ), วสติ (ที่พัก)

แม้ วจฺจ ศัพท์ที่มีความหมายว่า เรือง ไม่พบในวรรณกรรมบาลีใดๆ ก็อาจแยกรากศัพท์ได้ว่ามาจาก วสฺ ชาติ เป็นไปในอรรถว่า อยู่ (วสฺ วสเน) ลง ณ ปัจจัยท้าย วส ชาติ แล้วแปลงพยัญชนะที่สุตฺชาติเป็น จฺ จึงได้รูปว่า วจฺจ มีรูปวิเคราะห์ตามชาตุนีได้ว่า วสนฺติ เอตฺตาติ วจุโณ (ชนทั้งหลายย่อมอยู่ในเรืองนี้ เหตุนี้ เรืองนั้นชื่อว่า วจฺจะ) คำนี้มีรูปเป็นปุงลึงค์ตามบทว่า นิลโย ส่วนคำว่า สิริวจฺจ มีรูปวิเคราะห์ตามหลักภาษาได้ว่า สิริยา ชฺชุตฺโต วจุโณ สิริวจุโณ (เรืองที่ประกอบด้วยสิริ ชื่อว่า สิริวจฺจะ = เรืองที่สง่างาม, เรืองงาม)

อย่างไรก็ตาม หนังสือพุทธปาทลักษณะของไทยแสดงความหมายว่า พญาว้าวแก้ว^{๘๓} โดยถือว่า วจฺจ ศัพท์ใช้ในความหมายว่า ลูกว้าว แต่คำอธิบายข้างต้นนี้ไม่สอดคล้องกับข้อความในคัมภีร์ฎีกาที่นำมาเสนอไว้นั้น

^{๘๐} จักรลักษณะ, หน้า ๔๖.

^{๘๑} สิริวจุโณติ สิริมุขํ. ม.อ.ฎีกา. (บาลี) ๓/๒๐๔.

^{๘๒} สิริวจุโณติ สิริองฺคา. ที.ม.ฎีกา. (บาลี) ๒/๔๕.

^{๘๓} สารตฺถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๒๕๘.

นอกจากนั้น คำว่า สิริวิจฺจน ในภาษาบาลี เป็นรูปเป็น ศรีวิตุส ตามวรรณกรรมฝ่ายสันสกฤต คัมภีร์ศัพทัทธมมทานิธิ^{๔๔} กล่าวว่า คำนี้ประกอบรูปศัพท์มาจาก ศรี + วิตุส คำว่า วิตุส มาจาก วทฺ ธาตุ + ส ปัจจัย มีรูปวิเคราะหว่า วทติ มหตฺวนติ วิตุส (ลักษณะพิเศษที่แสดงความยิ่งใหญ่ชื่อว่า วิตุส), ศรีวิตุโต วิตุส ศรีวิตุส (ลักษณะพิเศษที่ประกอบด้วยสิริ ชื่อว่า ศรีวิตุส) คือลักษณะพิเศษที่เป็นขณสีขาวเวียนขวาวอันแสดงลักษณะของความยิ่งใหญ่ คัมภีร์ศัพทัทธมม^{๔๕} ยังระบุว่า ลักษณะดังกล่าวเป็นแนวขณสีขาวที่เวียนขวาวอยู่ที่ทรงอกของพระวิษณุ

๒.๓ มงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์ฎีกา

ในคัมภีร์สารัตถทีปนีปรากฏมงคล ๒ ประการ คือ แส้จามร และฉัตร^{๔๖} ตามที่กล่าวไว้ในนรสีหคถาของอรรถกถาชาดก^{๔๗} จึงอาจกล่าวได้ว่า มงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในฎีกา มีระบุไว้ ๒ ประการ คือ แส้จามร และฉัตร นอกจากคัมภีร์นั้นแล้ว ในคัมภีร์ฎีกาฉบับอื่นซึ่งเป็นอธิบายของอรรถกถามีได้กล่าวถึงมงคล ๑๐๘ เพิ่มไปจากมงคลที่ระบุไว้ในคัมภีร์อรรถกถา

เมื่อรวมมงคล ๓๕ ประการที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาทั้งหมดเข้ากับธงชัยธงพื้นผ้า และแก้ววิเชียร ที่พบในคัมภีร์อุปทานและพุทธวงศ์ จะได้มงคล ๔๒ ประการ อย่างไรก็ตาม แก้ววิเชียรนั้นไม่ปรากฏในมงคล ๑๐๘ ที่กล่าวไว้ในสมันตภัททิกาและชินาลังการฎีกา ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่าน่าจะนับแก้ววิเชียรเข้าในแก้วมณี (ทับทิม) เพราะแก้ววิเชียรและแก้วมณีก็เป็นหนึ่งในรัตนะทั้ง ๓ เหมือนกัน ดังที่ยกมากล่าวไว้ข้างต้น แต่แก้วมณีเป็นมงคลที่กล่าวไว้โดยตรงในคัมภีร์ทั้งสองนั้นโดยมิได้กล่าวถึงแก้ววิเชียร อนึ่ง ลักษณะของเพชรกับทับทิมต่างกันที่สี โดยเพชรมีสีขาว ส่วนทับทิมมีสีแดง แต่ในฝ่ายพระบาทไม่น่าจะปรากฏสีขาวหรือแดงบนผิวหนังชัดเจนเหมือนเพชรและทับทิม คงจะมีเพียงสีฐานของเพชรหรือทับทิมซึ่งไม่ต่างกัน ด้วยเหตุนี้ ในมงคล ๑๐๘ ผู้วิจัยจึงนับรวมแก้ววิเชียรเข้าในแก้วมณี

^{๔๔} วทติ มหตฺว วท-ส ศรีวิตุโต วิตุส, มหตฺวลกฺษณศฺเวตโรมวาวฺรตฺตวิเศษ, ส อสฺยสฺย อจฺ. วิษฺณฺเณ. ศพฺพทฺธฺม.นิธิ. (สันสกฤต) ๔๔๒.

^{๔๕} ศรีวิตุส, ปุ. (ศรีวิตุตฺ วิตุส วิตุ โย ชสฺย) วิษฺณฺ, วิษฺณฺจฺินฺวิเศษะ. ส ตฺ วกฺษสฺยศฺกุลวาทกฺษณินวาวฺรตฺตโลมวาลิ. ศพฺพท.ทฺรุม. (สันสกฤต) ๕/๑๖๕.

^{๔๖} สารัตถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๒๕๘.

^{๔๗} พุ.ชา.อ. (บาลี) ๑/๑๓๑-๓๒.

บทที่ ๓

วิเคราะห์เนื้อหาหมวด ๑๐๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์สมันตภัททิกา

๓.๑ หมวด ๑๐๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์สมันตภัททิกา

คัมภีร์อรรถกถาของอนาคตวงศ์ชื่อสมันตภัททิกา ท่านผู้แต่งชื่อพระอุปติสสะ ท่านนี้อยู่ในวัดกาลวาฬ เมืองอนูราธปุรี ในรัชสมัยพระเจ้าชาตุเสนะแห่งลังกา (พ.ศ. ๑๐๐๔-๑๐๒๒) ท่านมีชีวิตอยู่ภายหลังจากพระพุทธโฆसाจารย์ผู้ประพันธ์คัมภีร์วิสุทธิมรรคเล็กน้อย^๑ และประพันธ์คัมภีร์นี้ตามคำอาราธนาของพระมหาโพธิ^๒ เพื่ออธิบายเนื้อหาของคัมภีร์อนาคตวงศ์โดยละเอียด อนึ่ง คัมภีร์อนาคตวงศ์ที่เอ่ยถึงในเรื่องนี้เป็นผลงานของพระกัสสปะประเภทร้อยกรอง มีคาถา ๑๔๑ บท ไม่ใช่อนาคตวงศ์ที่เกี่ยวกับอนาคตพุทธะ ๑๐ องค์ หรือที่เรียกตามทีคัมภีร์ระบุไว้ว่า ทสโพธิสัตตุนิเทศ หรือทสโพธิสัตตูปัตติกา

ในสมันตภัททิกานั้นได้กล่าวถึงหมวด ๑๐๘ ประการไว้เป็นครั้งแรกของวรรณกรรมฝ่ายเถรวาท คัมภีร์นี้มีข้อแตกต่างกับคัมภีร์อรรถกถาฉบับอื่น คือ ท่านผู้แต่งมิได้กล่าวไว้ในคำเริ่มคัมภีร์ว่าได้ปริวรรตจากมหาอรรถกถาฉบับสิงหลมาเป็นภาษาบาลี เหมือนที่กล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถกถาของพระพุทธโฆสาจารย์และพระอรรถกถาจารย์รูปอื่น ทำให้อนุมานได้ว่าคัมภีร์อรรถกถาเล่มนี้มีได้ปริวรรตจากมหาอรรถกถาฉบับสิงหลเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม เรื่องหมวด ๑๐๘ ที่ท่านกล่าวไว้ในที่นี้ ไม่มีข้อมูลแน่ชัด สันนิษฐานว่าน่าจะนำมาจากข้อความในมหาอรรถกถาเล่มใดเล่มหนึ่งโบราณจารย์รุ่นหลังจึงยอมรับหมวด ๑๐๘ แล้วสร้างรอยพระพุทธบาทไว้ในประเทศต่างๆ แม้คัมภีร์จินาลังการฎีกาที่แต่งในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ก็กล่าวถึงหมวด ๑๐๘ ประการไว้คล้ายคลึงกับคัมภีร์สมันตภัททิกานี้ แต่มีลำดับและข้อความต่างกันบ้างในที่บางแห่ง ขอนำข้อความจากคัมภีร์สมันตภัททิกามาแสดงไว้ ดังนี้

^๑ จอถ่าย, วรรณกรรมอริเมตเตยพุทธวงศ์, (อย่างกึ่ง : ปริยัติศาสนดักกสิลา สาขาบาลีพุทธศาสตร์, ๒๕๔๓), หน้า ก.

^๒ ประวัติพระไตรปิฎก, ข้อ ๓๓๔

^๓ สมณด.อ. (บาลี) ๑๔๗.

ตานี ปณ สห กุมมานิสเสหิ วัฒนยิสสาม. มหาปริโส ปณ ปารมีภูมิยิ ทานาทีสุ ปุณฺณ-
 กมุเมสุ ทพฺพสมาทาโน อโหสิ. เตน สุปฺปติญฺฐิตปาทลภขณํ นิพฺพตฺติสฺสตี. ปเรหิ อวิกฺขมภิกฺขภาโว
 ตทานิสฺโส. สत्ตทานํ ปณ อุปฺปนฺนํ ภยํ ทิสฺวา อารกฺขํ อกาสิ. ปริวารํ กตฺวา ทานํ อทาสิ. เตนสฺส ปาเทสุ
 จกฺกถลภขณํ นิพฺพตฺติสฺสตี. ปริวารเตฺวา อนเกทานิ มงฺกลานิ นิพฺพตฺติสฺสสนฺตี. เสยฺยถิทํ. สตฺติ, สิริวจุจฺจ,
 นนฺทียาวุญฺญํ, โสวตฺถิกํ, วุญฺสํ, วทฺธมมานํ, ภาทฺธิปฺปํ, องฺกุโส, ปาสาโท, ไตรณํ, เสตฺจจฺจตฺตํ, ขคฺคํ,
 ตาลวณฺญํ, โมหตฺถํ, อุณฺหิสี, ปตฺตํ, มณิ, สุมณฺทามํ, ปทุมํ, รตฺตูปฺปลํ, เสตฺตูปฺปลํ, นีลูปฺปลํ, รตฺต-
 ปุณฺณทริกํ, เสตฺตปุณฺณทริกํ, ปุณฺณชฺฌ, ปุณฺณปาติ, สมฺมทฺโท, จกฺกวาฬํ, หิมฺวา, เมรุ, สุริโย, จนฺทิมฺมา,
 นกฺขตฺตํ, จตุโร มหาทีปํ ปรีตฺตทีปํ, สปริโส จกฺกวตฺติ, ทกฺขิณาวตฺตเสตฺตสงฺโฆ, สุวณฺณมจฺจุยฺยพฺพิ,
 จกฺกํ, สตฺต มหาคฺงคา, สตฺต มหาเสลา, สตฺต มหาสรา, สุปณฺณราชา, สุสุมารโก, ธชฺชฎากํ, รตน-
 ปาฏฺงกี, สุวณฺณวาลพิชนิ, เกลาสปพฺพโต, สีหราชา, พุคฺคฆราชา, วลาหโก อสฺสราชา, อุโปสถวารณ-
 ราชา ฉทฺทหนฺตหตฺถิ, วาสูกิ อูรราชา, หัสราชา, อุตฺถราชา, เอราวโณ นาคราชา, สุวณฺณมกโร,
 จตฺมฺวา โสวณฺณนาวา, สวจุจฺจกา คาวี, กิณฺนโร, กิณฺนรี, กรวิโก, มยฺยราชา, โกณฺจราชา, จกฺกวารราชา,
 ชีวญฺชีวกรราชา, ฉ กามาวจรเทวโลกา, โสฬส พุรฺหมโลกาติ อญฺจุตฺตรสตมฺงฺกลานิ นิพฺพตฺติสฺสสนฺตีติ.
 พหุปริวารภาโว ตทานิสฺโส.

อนึ่ง ข้าพเจ้าจะพรรณนาพุทธลักษณะเหล่านั้นพร้อมด้วยกรรมและอานิสงส์ พระมหา-
 บรุษเป็นผู้สมทานมั่นคงในกุศลกรรมมีทานเป็นต้นในระยะบำเพ็ญบารมี ดังนั้น พระลักษณะที่มี
 พระบาทประดิษฐานเป็นอันดี (เรียบเสมอ) จักเกิดขึ้น ภาวะที่บุคคลอื่นข่มขี้อวดงำไม่ได้ เป็น
 อานิสงส์ของการสมทานมั่นคงในกุศลธรรมนั้น

พระองค์ทรงเห็นภัยที่เกิดขึ้นแก่เหล่าสัตว์แล้วกระทำการคุ้มครอง ได้ให้ทานพร้อมด้วย
 บริวาร ดังนั้น จักมีลักษณะจักเกิดขึ้นในพระบาทของพระองค์ และมงคลเป็นอันมากจักเกิดขึ้น
 แวดล้อม คือ หอก เรืองงาม ดอกพุดซ้อน สวัสดิเกะ ดอกไม้กรองบนศีรษะ บุรุษคนหนึ่งแบกบุรุษ
 อีกคนหนึ่งไว้บนบ่า ดังทอง ขอช้าง ปราสาท เสาระเนียด เสวตฉัตร พระขรรค์ พัดใบตาล หางนกยูง
 กรอบหน้า ถ้วย แก้วมณี พวงดอกมะลิ ดอกปทุม ดอกบัวแดง ดอกบัวขาว ดอกบัวขาว ดอก
 บุษบกสิริแดง ดอกบุษบกสิริขาว หม้อใส่น้ำเต็ม ถ้วยใส่น้ำเต็ม มหาสมุทร เขาจักรวาล
 เขามหิพานต์ เขาสิเนรุ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดาวนักษัตร ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และทวีปน้อย พระเจ้า
 จักรพรรดิและบริวาร สังข์ขาวเวียนขวา ปลาทองคู่ กงจักร แม่น้ำใหญ่ (ทะเลสีทันดร) ๙ แห่ง
 ขุนเขา ๙ ลูก สระน้ำใหญ่ ๙ แห่ง พญาครุฑ จระเข้ ธงชัยและธงพื้นผ้า วอแก้ว แลจามรทอง ภูเขา
 ไกรลาส พญาราชสีห์ พญาเสือโคร่ง พญาม้าวลาหก พญาช้างอุโบสถและพญาช้างฉัททันต์
 พญานาคवासูกิ พญาหงส์ พญาวัว พญาช้างเอราวัณ มังกรทอง ลำเภาทองสีหน้า แม่โคนม กิณนร

กีนรี นกการเวก พญานกยูง พญานกกระเรียน พญานกจากพราก พญานกโพระดก เทวโลก ๖ ชั้น และพรหมโลก ๑๖ ชั้น

โดยประการดังนี้ มงคล ๑๐๘ จักเกิดขึ้น ความมีบริวารเป็นอันมากเป็นอันสูงส่งของการให้ทานพร้อมด้วยบริวารนั้น

คัมภีร์สมันตภัททิกายังพบในฉบับใบลานของพม่าและของไทยอีกด้วย และมีปาฐะต่างจากฉบับที่นำมาเสนอข้างต้น จึงเห็นว่าควรนำปาฐะที่พบในฉบับทั้งหมดนั้นมาเปรียบเทียบกัน เพื่อการวิจัยในเรื่องนี้

มงคล ๑๐๘ ข้างต้นตามสมันตภัททิกาฉบับพม่าที่ชำระแล้ว ฉบับใบลานหอสมุดแห่งชาติอย่างกึ่ง ฉบับใบลานของไทย และอนาคตวงศ์ฎีกา ฉบับใบลานไทย มีดังต่อไปนี้

ลำดับ	สมันตภัททิกา ฉบับพิมพ์พม่า พ.ศ. ๒๕๔๓	สมันตภัททิกาฉบับ หอสมุดแห่งชาติ พม่าเลขที่ ภา ๑๐๖๐	สมันตภัททิกาฉบับ ใบลานไทยเลขที่ ๔๑๓๘/ป/๑๖	อนาคตวงศ์ฎีกา ฉบับใบลานไทย เลขที่ ๒๖๕๒/๑๑
๑.	สตติ	สตติ	สตติ	สตติ
๒.	สิริวุโจ	สิริวุโจ	สิริวุโจ	สิริวุโจ
๓.	นันทิยาวุญ	นันทิยาวุญ	นันทิยาวุญ	นันทิยาวุญ
๔.	โสวตุถิก	โสวตุถิก	โสวตุถิก	โสวตุถิก
๕.	วฏฐก	วฏฐก	วตุตถก (วฏฐก)	วตุตถก
๖.	วาทุฒมาน	วาทุฒมาน	วาทุฒมาน	วฏฐมาน
๗.	ภททปฐ	ภททปฐ	ภททปฐ	ภททปฐ
๘.	องกุโส	องกุโส	(องกุโส) ?	(องกุโส) ?
๙.	ปาสาโท	ปาสาโท	ปาสาโท	ปาสาโท
๑๐.	โตรณ	โตรณ	โตรณ	โตรณ
๑๑.	เสตจตุต	เสตจตุต	เสตจตุต	เสตจตุต
๑๒.	ขกุก	ขกุก	(ขกุก) ?	(ขกุก) ?
๑๓.	ตาลวณ	ตาลวณ	(ตลวณ) ?	(ตลวณ) ?
๑๔.	โมรหตุถ	โมรปตุถ	โมรหตุถ	โมรหตุถ
๑๕.	อุณหัส	?	วาวิน	วาวิน
๑๖.	ปตุต	อุณหัส	อุณหัส	อุณหัส
๑๗.	มณ	ปตุตมณ	มณ	มณปตุต
๑๘.	สุมนทาม	ภททนุคหตุถ	สุมนทาม	สุมนทาม

๑๕	ปทุม	สุมณฑม	ปทุม	(ปทุม) ?
๒๐	รตุตปปล	ปทุม	รตุตปปล	รตุตปปล
๒๑	เสตปปล	รตุตปปล	นิลุปปล	นิลุปปล
๒๒	นิลุปปล	เสตปปล	เสตปปล	เสตปปล
๒๓	รตุตปณทริก	นิลุปปล	รตุตปณทริก	รตุตปณทริก
๒๔	เสตปณทริก	เสตปณทริก	เสตปณทริก	ปณทริก
๒๕	ปณณฆโฏ	ปณณฆโฏ	ปณณฆโฏ	ปณณฆโฏ
๒๖	ปณณปาติ	ปณณปาติ	ปณณปาติ	ปณณปาติ
๒๗	สมุทโท	สมุทโท	สมุทโท	(จตุ) สมุทโท
๒๘	จกกวาฬ	จกกวาฬ	(จกกวาฬปพพโต) ?	(จกกวาฬปพพโต) ?
๒๙	หิมวา	หิมวา	หิมวา	หิมวา
๓๐	เมรุ	เมรุ	เมรุ	เมรุ
๓๑	สุริโย	สุริโย	สุริโย	สุริโย
๓๒	จนุทมา	จนุท	จนุทมา	จนุทมา
๓๓	นภขตุติ	นภขตุตา	(นภขตุ) ?	(นภขตุ) ?
๓๔-๓๗	จตุโร มหาทีปา ปริตต ทีปา	จตุโร มหาทีปา ปริตตทีปา	จตุรมหาทีปปริตตปริ วารา จตุรมหาทีป ปริตตปริวารา	?
๓๘	สปริโส จกกวาคติ	สปริโส จกกวาคติ	?	?
๓๙	ทกขินาวคตเสตสงโข	ทกขินาวคตเสตสง โข	จกกวาคติราชา	สปริโส จกกวาคติ ราชา
๔๐	สุวรรณมจจุยล	สุวรรณมจจุยล	ทกขินาวคตสงโข	ทกขินาวคตสงโข
๔๑	จก	จก	สุวรรณมจจุยล	สุวรรณมจจุยล
๔๒-๔๘	สตต มหาคณา	สตต มหาคณา	สตต มหาคณา	สตต มหาคณา
๔๙-๕๕	สตต มหาเสลา	สตต มหาเสลา	สตต มหาเสลา	สตต มหาเสลา
๕๖-๖๒	สตต มหาสรา	สตต มหาสรา	สตต มหาสรา	สตต มหาสรา
๖๓	สุปณณราชา	สุปณณราชา	สุปณณราชา	สุปณณราชา
๖๔	สุสมารโก	สุสมารโก	สุสมารโก	สุสมารโก
๖๕	ธชปฏาก	ธชปฏาก	ธชปฏาก	ธชปฏาก
๖๖	รตนปาฏัก	รตนปาฏัก	รตนตงัก	รตนตงัก
๖๗	สุวรรณวาลวิชนี	สุวรรณวาลพิชนี	สุวรรณวาลพิชนี	สุวรรณวาลวิชนี
๖๘	เกลาสปพพโต	เกลาสปพพโต	เกลาสปพพโต	เกลาสปพพโต
๖๙	สีหราช	สีหราช	สีหราช	สีหราช
๗๐	พยุคมราช	พยุคมราช	พยุคมราช	พยุคมราช

๗๑	วลาหโก อสุสราชา	วลาโห อสุสราชา	วลาหกอสุสราชา	วลาหกอสุสราชา
๗๒	อุโปสถวารณราชา ฉทุพทุตหคฤ	อุโปสถวารณราชา ฉทุพทุตหคฤ	อุโปสถวารณราชา	อุโปสถวารณราชา
๗๓	วาสูกิ อูรคราชา	สุกิพรคราชา	วาสูกินาคราชา	ปสูกิอุคตคราชา
๗๔	หังสราชา	หังสราชา	ปลกุกกุณิ	ปลกุกกุณิ
๗๕	อุสกราชา	อุสกราชา	(อุสภ) นาคราชา	อุสกราชา
๗๖	เอราวโณ นาคราชา	เอราวณนาคราชา	เอราวณหคฤราชา	เอราวณณนาคราชา
๗๗	สุวรรณมกโร	สุวรรณมกโร	สุวรรณมกโร	สุวรรณมกโร
๗๘	จตุมุข สุวณณนา	จตุมุขสุวรรณนา	จตุมุขสุวรรณนา	จตุมุขสุวรรณนา
๗๙	สวจุจฉา คาวี	สวจุจฉา คาวี	สวจุจฉา	สวจุจฉา
๘๐	กนิษฐ	กนิษฐ	กนิษฐ	กนิษฐ
๘๑	กนิษฐ	กนิษฐ	กนิษฐ	กนิษฐ
๘๒	กรวิโก	กรวิโก	กรวิโก	กรวิโก
๘๓	มยุรราชา	มยุรราชา	มยุรราชา	มยุรราชา
๘๔	โกณจราชา	โกณจราชา	โกณจราชา	โกณจราชา
๘๕	จกุกวกราชา	จกุกวกราชา	จกุกวกราชา	จกุกวกราชา
๘๖	ชีวิชีวิกราชา	ชีวิชีวิกราชา	ชีวิชีวิกราชา	ชีวิชีวิกราชา
๘๗-๘๘	ฉ กามาวจรเทวโลกา	ฉ กามาวจรเทว โลกา	ฉ กามาวจรเทว โลกา	ฉ กามาวจรเทว โลกา
๘๙-๙๐	โสฬส พุรหมโลกา	โสฬส พุรหมโลกา	โสฬส มหาพุรหม โลกา	โสฬส มหาพุรหม โลกา

ลำดับมงคลข้างต้น และข้อความที่นำมาอ้างอิงจากสมันตภัททิกา ฉบับโบราณหอสมุดแห่งชาติอย่างถี่ถ้วน ฉบับโบราณของไทย และอนาคตวงศ์ฎีกา ฉบับโบราณไทย ได้นำมาจากหนังสือพระพุทธเมตเตยยะที่จะมาตรัสรู้^๔ แต่ในต้นฉบับดังกล่าว ท่านผู้เรียบเรียงฉบับโบราณไม่ประกอบวิภัติไว้ท้ายศัพท์ ทั้งนี้เพราะวรรณกรรมพม่ามักกล่าวถึงศัพท์เดิม ไม่นิยมประกอบวิภัติท้ายศัพท์ให้เป็นบทที่ลงวิภัติแล้ว แต่ในที่นี้ผู้วิจัยได้ประกอบวิภัติไว้ท้ายบท เพราะเห็นว่าในที่บางแห่งมี ๒ บทขึ้นไป เช่น สปริโส จกุกวคฤ, จตุโร มหาธิปา ปริตตธิปา, สตุต มหาคฤกา เป็นต้น

นอกจากนั้น แม้สมันตภัททิกาฉบับโบราณพม่าเท่าที่สามารถค้นพบในปัจจุบัน ก็มีปาฐะต่างกันบ้างในที่บางแห่ง จึงขอเปรียบเทียบมงคล ๑๐๘ ที่พบในฉบับโบราณต่างๆ ของพม่าตาม

^๔ พระพุทธเมตเตยยะที่จะมาตรัสรู้, หน้า ๕๕๔-๕๖.

หนังสือมงคล ๑๐๘ ที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า^๕ โดยเรียงลำดับมงคลตามหนังสือดังกล่าว
ดังต่อไปนี้

ลำดับ	๑	๒	๓	๔	๕
	สมันตลักทิกา ฉบับ ค.ศ. ๑๘๔๐	สมันตลักทิกา ฉบับ ค.ศ. ๑๘๔๐	สมันตลักทิกา ฉบับ ค.ศ. ๑๘๕๑	สมันตลักทิกา ฉบับ ค.ศ. ๑๘๖๐	อนาคตวงศัฎฐิกา ฉบับที่อ้างถึงใน อุพพัตถกปิณี
๑	สตติ	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๒	สิริวจุ	เหมือนกัน	สิริวจุ	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๓	นันทิยาวุญ	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๔	โสวสุฏฐิ	เหมือนกัน	โสวสุฏฐิ	โสวสุตติก	โสวสุตติก
๕	วสุฏฐก	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๖	วทุพพมาน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	วทุพพมาน	เหมือนกัน
๗	ภคตปิฏ	ภคตปิฏ	ภคตปิฏ	ภคตปิฏ	ภคตปิฏ
๘	องกุส	องกุส	องกุส	องกุส	เหมือนกัน
๙	ปาสาท	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๑๐	โตรณ	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๑๑	เสตจตุต	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เสตจตุต
๑๒	ขคค	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๑๓	ตาลวณฺฑ	ตาลวณฺฑ	ตาลวณฺฑ	ตาลวณฺฑ	ตาลวณฺฑ
๑๔	โมรปต	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๑๕	อุนฺหิสฺส	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๑๖	ปต	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๑๗	มณิ	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๑๘	สุมนทาม	เหมือนกัน	ตุมนทาม	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๑๙	ปทุม	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๒๐	รคตปุป	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๒๑	เสตปุป	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๒๒	รคตปุณฺฑริก	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๒๓	เสตปุณฺฑริก	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๒๔	ปุณฺณชฆา	เหมือนกัน	ปุณฺณชฆ	ปุณฺณชฆ	ปุณฺณชฆ

^๕ มงคล ๑๐๘ ที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า, หน้า ๒๓๖-๔๐.

๒๕	ปฺณปาติ	เหมือนกัน	เหมือนกัน	ปฺณปาติ	เหมือนกัน
๒๖	สมุทฺท	สมุทฺท	สมุทฺท	สมุทฺท	สมุท
๒๗	จกฺกวาฬ	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๒๘	หิมวา	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๒๙	เมรุ	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๓๐	สุริย	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๓๑	จฺนุทิมมา	เหมือนกัน	จฺนุทียา	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๓๒	นภฺยตุตา	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๓๓-๓๖	จตุโร มหาทิ ปา	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๓๗	ปริตฺตทึปา	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๓๘	สปริโส จกฺกวาคฺติ	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๓๙	ลกฺขณาวตฺต เสตสฺงฺข	เหมือนกัน	ทกฺขณาวตฺต เสตสฺงฺข	ทกฺขณาวฏฺฏ เสตสฺงฺข	เหมือนกัน
๔๐	สุวณฺณมจฺจ ยฺยคฺคฬ	เหมือนกัน	เหมือนกัน	สุวณฺณมจฺจยฺย คฺล	สุวณฺณมจฺจยฺยคฺค
๔๑	จกฺก	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๔๒-๔๘	สตุต มหาคฺ กา	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๔๙-๕๕	สตุต มหาเสลา	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๕๖-๖๒	สตุต มหาสรา	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๖๓	สุปณฺณราชา	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	สุพณฺณราชา
๖๔	สํสุมารก	สํสุมารก	สํสุมารก	สํสุมารก	สํสุมารก
๖๕	รชปฏาก	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๖๖	รตนปาฏิกิ	เหมือนกัน	รตนปาฏฺงฺกิ	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๖๗	สุวณฺณสุวณฺณ ปาลวิชนี	สุวณฺณปาลพิชนี	สุวณฺณปาลพิชนี	สุวณฺณปาลพิชนี	สุวณฺณปาลพิชนี
๖๘	เกลาสปพฺพต	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๖๙	สีหราชา	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๗๐	พฺยคฺคฺมราชา	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๗๑	วลาโห อสุสราชา	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๗๒	อุโปสถวารณ	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน

	ราชา				
๗๓	พาสูกิอุทก ราชา พาสูกิ รกราชา พาสูกิ อุทกราชา	พาสูกิอุรกราชา	พาสูกิอุรกราชา	พาสูกิอุทกราชา พาสูกิอุรกราชา พาสูกิอุทกราชา	พาสูกิอุรกราชา
๗๔	หังสราชา	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๗๕	อุสุสกราชา	เหมือนกัน	เหมือนกัน	อุสุสกราชา	อุสุสกราชา
๗๖	เอราวโณ นค ราชา	เหมือนกัน	เอราวณ นาค ราชา	เอราวโณ นค ราชา	เหมือนกัน
๗๗	สุวรรณมกร	เหมือนกัน	สุวรรณมกร	สุวรรณมกร	สุวรรณมกร
๗๘	จตุมนุขานี โสวณณนา	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๗๙	สวจุลกา คาวิ	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๘๐	กิณุนร	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๘๑	กิณุนรี	กิณุนรี	เหมือนกัน	รัตนปาณุกิ	เหมือนกัน
๘๒	กรวิก	กรวิก	กรวิก	กรวิก	เหมือนกัน
๘๓	มยุรราชา	เหมือนกัน	มยุรราชา	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๘๔	โกณจกราชา	เหมือนกัน	โกณจกราชา	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๘๕	จกุกวพราชา	เหมือนกัน	จกุกวกราชา	จกุกวกราชา	จกุกวกราชา
๘๖	ชีวิชีวกราชา	เหมือนกัน	เหมือนกัน	ชีวิชีวกราชา	เหมือนกัน
๘๗-๘๘	ฉ กามาวจร เทวโลกา	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	ฉ กามาวจรเทวา
๘๙-๙๐	โสฬส พุทหม โลกา	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน

ในหนังสือที่อ้างไว้ข้างต้น ท่านผู้เทียบเคียงฉบับโบราณไม่ประกอบวิภัติไว้ท้ายศัพท์
ทั้งนี้เพราะวรรณกรรมพม่ามักกล่าวถึงศัพท์เดิม ไม่นิยมประกอบวิภัติท้ายศัพท์ให้เป็นบทที่ลง
วิภัติแล้ว ผู้วิจัยจึงนำมาเสนอไว้ตามต้นฉบับของพม่า นอกจากนั้น ชื่ออนาคตวงศ์ฎีกาฉบับโบราณ
พม่าที่อ้างถึงในที่นี้ พบในหนังสือวิเศษนาแห่งราชบุฉา^๖ และมีอ้างถึงฉบับโบราณของไทยใน
หนังสือพระพุทธเมตเตยยะที่จะมาตรัสรู้^๗ นอกจากนั้น ในหนังสือประชุมพงศาวดารฉบับราชบุ
รณ ๓ พระอนาคตวงศ์ ได้กล่าวถึงอนาคตวงศ์ฎีกาไว้โดยมีชื่อว่า คัมภีร์ฎีกาพระอนาคตวงศ์ อยู่ใน

^๖ พระญาณกิจวงศ์. วิเศษนาแห่งราชบุฉา, (มณฑล : โรงพิมพ์เทศาภิบาล, ๒๕๐๔), หน้า ๔๗๘.

^๗ พระพุทธเมตเตยยะที่จะมาตรัสรู้, หน้า ๕๕๔-๕๖.

ชื่อคัมภีร์ ๕๓ คัมภีร์ที่ไทยส่งไปถวายพระเจ้าเกียรติสิริราชสิงหะแห่งลังกา โดยปรากฏในศุภอักษร
 ธรรมมหาเสนาบดีไทยมิไปถึงธรรมมหาเสนาบดีลังกา เมื่อปี พ.ศ. ๒๒๕๕^๕ แต่นาคดวงศัฎฐิกายัง
 ไม่ได้รับการชำระและจัดพิมพ์ไว้ จึงยังไม่ทราบว่าเนื้อหาโดยละเอียดอย่างไร แต่ผู้วิจัยคิดว่าคัมภีร์
 นี้อาจจะเป็นตำราที่แต่งในประเทศไทย เพราะไม่พบชื่อคัมภีร์นี้ในหนังสือประวัติพระไตรปิฎกที่
 รวบรวมตำราภาษาบาลีและภาษาพม่าที่แต่งในพม่าได้สมบูรณ์ที่สุด

๓.๒ เปรียบเทียบมงคล ๑๐๘ กับคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง

๓.๒.๑ มงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์ชินาลังการฎีกา

ท่านผู้แต่งชินาลังการฎีกาเป็นพระเถระชาวสิงหลชื่อพระพุทธทตตะ เกิดที่โรหนชนบท
 ในเกาะลังกา ต่อมาได้พำนักอยู่ในแคว้นโกลิยัมพะบนเกาะลังกานั้นเอง ท่านผู้แต่งได้ประพันธ์
 คัมภีร์ชินาลังการก่อนแล้วจึงแต่งชินาลังการฎีกาในภายหลังเพื่ออธิบายคัมภีร์ที่แต่งขึ้นนั้น ท่านเป็น
 ปราชญ์ทางศาสนามีชื่อเสียงเลื่องลือ และเป็นคณาจารย์สอนพระอภิธรรมแก่หมู่ภิกษุ มีชีวิตอยู่
 ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ตรงกับสมัยพระเจ้าปรากรมพาหุที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๕๖-๑๗๒๕) ซึ่งเป็นยุค
 ทองของวรรณกรรมบาลี เนื่องจากพระมหากษัตริย์ได้ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี
 ปรากฏหลักฐานเป็นคัมภีร์สำคัญจำนวนมากที่รจนาขึ้นในสมัยนั้น เช่น ฎีกาพระวินัยข้อสารัตถ-
 ทิปปินี แต่งโดยพระสารีบุตร, โมคคัลลานไวยากรณ์ แต่งโดยพระโมคคัลลานะ วัดอุปัราคม เมืองอนุ-
 ราชบุรี และอภิธานปทีปิกา แต่งโดยพระโมคคัลลานะ วัดมหาเชตวัน เมืองโปโรชนปุระ เป็นต้น^๖

ชินาลังการฎีกา ฉบับพม่า ที่จัดพิมพ์เผยแพร่ในปัจจุบัน เป็นฉบับที่ชำระโดยเทียบกับ
 ฉบับสิงหลและฉบับบาลีหลายฉบับของพม่า โดยมีอาจารย์ผู้ชำระชื่ออาจารย์ญาณ (พม่าเรียกว่า
 สยาญาณ) ท่านเป็นชาวสิงหลที่เดินทางไปศึกษาปริยัติธรรมที่พม่าตั้งแต่อายุ ๑๒ ขวบ โดยศึกษาอยู่
 ณ วัดสุวันนหงสาธรรม จังหวัดยองโดง จนจบการศึกษาชั้นธรรมาจริยะ ต่อมาลาสิกขาแล้วทำงานอยู่
 ที่กรมการศาสนาในสมัยนั้น (ปัจจุบันคือ กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา) ท่านได้รับยกย่องว่า
 เป็นผู้เชี่ยวชาญภาษาบาลีมากจนได้รับเชิญให้เป็นผู้ประพันธ์นิทานกลาของพระไตรปิฎกภาษาบาลี
 ฉบับฉัฐสังคีติ มีผลงานทางวิชาการที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรองมากมาย ดังนั้น ชินาลังการฎีกา

^๕ บำเพ็ญ ะวิน. ประชุมพงสาวดารฉบับราชบุรุษ ภาค ๓ พระอนาคดวงศั. (กรุงเทพมหานคร :
 อมรินทร์วิจิตร, ๒๕๔๒), หน้า ๕๔.

^๖ พระคันธสารากวีวงศ์. คำนำ ใน ชินาลังการ [ฉบับแปลและอธิบาย], (ลำปาง : วัดท่ามะโอ, ๒๕๕๒),
 คำนำ หน้า ๓-๔.

ฉบับพิมพ์ที่ท่านชำระมานี้ จึงได้รับการยอมรับจากนักวิชาการทั่วไป แม้ขึ้นหลังการฎีกา ฉบับมหาจุฬาฯ ก็ปริวรรตมาจากฉบับพิมพ์ของท่านนั่นเอง

เรื่องมงคล ๑๐๘ นี้ ขึ้นหลังการฎีกา คงจะอ้างมาจากสมันตภัททิกาทิคา เพราะแต่งหลังเกือบ ๓๐๐ ปี หรืออาจจะเขียนจากคัมภีร์มหาอรรถกถาอันเป็นที่อาศัยของคัมภีร์สมันตภัททิกาก็เป็นไปได้ แต่มีข้อความในที่บางแห่งแตกต่างกันบ้าง ทำให้ลำดับและข้อความบางอย่างของมงคล ๑๐๘ ในคัมภีร์ทั้งสองต่างกัน ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าคงเกิดจากการจารผิดต่อๆ กันมา ทำให้ลำดับและข้อความคลาดเคลื่อนไปจากเดิม มีข้อความในชินาลังการฎีกา มีดังนี้

เหฏฐาปาตเลสุ จกุกานิ ชาตานีติ จกุกลกษณั นาม ทวีสุ ปาตเลสุ เทว จกุกานิ. เอเกกสฺมี สหสฺสมตฺตา อรา ยุตฺตา โหนติ. เนมิวลยํ สุวณฺณวณฺณํ. นากิ อินฺทนีลมนิฉวนฺณา. ตสฺมี มหฺเม จ นากิปรียนฺเต จ นากิมฺเข จ วฏฺฏเลขา. มหฺเม นิทฺทํ. จกุกปรียนฺเต เนมิโต พหิทฺธา วฏฺเฐ สตฺติ, สิริวจุโณ, นนฺทียาวฏฺฏํ, โสวตฺติโก, วฏฺฏสํ, วฏฺฏมมานกํ, ภทฺทปฐํ, องฺกุโส, ปาสาทํ, โตรณํ, เสตจฺจตฺตํ, ขคฺคํ, ตาลวณฺณํ, มยฺรหตฺถํ, จามรํ, อุณฺหิสี, ปตฺตํ, มณิ, สุมณฺทามํ, นิลุปฺปลํ, รตฺตูปฺปลํ, รตฺตปทุมํ, เสตปทุมํ, ปุณฺณทริกํ, ปุณฺณกลสํ, ปุณฺณปตฺตํ, สมฺมทฺโท, จกุกวาพปพฺพโต, หิมวณฺตปพฺพโต, เมรุ-ปพฺพโต, สุริยมณฺฑลํ, จนฺทมนฺฑลํ, นกฺขตฺตํ, สปริวารา จตฺมहाทีปา, สตฺตรตนสมฺมจิจกุกวตฺติ, ทกฺกจินฺดาวตฺตเสตสฺสงฺขํ, สุวณฺณมจฺจยฺยหํ, จกุกาวุสํ, สตฺต มหาคงฺคา, สตฺต กุลปพฺพตา, สตฺต สีนฺตร-สาครา, สุปฺปณฺณราชา, สุตฺตมาโร, ธชปตาภา, สุวณฺณสิริกา, สุวณฺณวาลพีชนิ, เกลาสพพฺพโต, สีหราชา, พุชฺฌมราชา, วลาหกอสฺสราชา, อุโปสถกทฺททตฺตหตฺติราชา, วาสูกินาคราชา, หัสราชา, อุตฺสกราชา, เอราวันหตฺติราชา, สุวณฺณมกรํ, จตฺมุขสุวณฺณนาวา, สวจฺจกา เชนุ, กิปริโส, กิณฺนรี, กรวิโก, มยฺร-ราชา, โกลฺยจราชา, จกุกวากราชา, ชีวณฺชิวกราชา, จ เทวโลกา, โสฬส พุรฺหมโลกาติ อิมเ อตฺตกา อคฺคมจฺจกฺลลกฺษณา ปาตเล ปญฺญาณนฺติ.^{๑๑}

คำว่า เหฏฐาปาตเลสุ จกุกานิ ชาตานิ (ลายก่งจักรเกิดแล้วที่ฝ่าพระบาทเบื้องล่าง) หมายความว่า ขึ้นชื่อว่าจักรลักษณะ เป็นก่งจักรสองข้างในฝ่าพระบาททั้งสอง ซึ่งกำในก่งจักรแต่ละข้างประกอบไว้พันหนึ่ง ริมก่งมีสีทอง คุมมีสีเหมือนแก้วอินทนิล มีลวดลายวงกลมในท่ามกลาง ก่งจักร ขอบคุม และปากคุม มีรูตรงกลาง ในภายนอกคุมที่สุดของก่งจักรมีสัญลักษณ์มงคลอันงาม เลิศเหล่านี้ปรากฏเพียงเท่านั้น คือ หอก เรืองงาม ดอกพุดซ้อน สวรรค์ ดอกไม้กรองบนศีรษะ บุรุษคนหนึ่งแบกบุรุษอีกคนหนึ่งไว้บนบ่า ตั้งทอง ขอส้าง ปราสาท เสากระเนียด เสวตฉัตร พระขรรค์ พัดใบตาล พัดหางนกยูง แฉฉามร กรอบหน้า ถ้วย แก้วมณี พวงดอกมะลิ ดอกบัวขาว ดอกบัวแดง ดอกปทุมแดง ดอกปทุมขาว ดอกบุณทริก หม้อใส่น้ำเต็ม ถ้วยใส่น้ำเต็ม มหาสมุทร เขาจักรวาล

^{๑๑} ชินาฎีกา (บาลี) ๑๗๗.

เขานิพนธ์ เขานิรุ ควงอาทิตย์ ควงจันทร์ คาวนัษัตร์ ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และทวีปน้อย พระเจ้าจักรพรรดิและบริวาร สังข์ขาวเวียนขวา ปลาทองคู่ กงจักร แม่น้ำใหญ่ (สระน้ำ) ๗ แห่ง ขุนเขา ๗ ลูก ทะเลสี่พันคร ๗ แห่ง พญาครุฑ จระเข้ ชงชัยและธงผืนผ้า วอทอง แส้จามรทอง ภูเขาไกรลาส พญาราชสีห์ พญาเสือโคร่ง พญาม้าลาหก พญาช้างอุโบสถและพญาช้างฉัททันต์ พญานาควาสุกรี พญาหงส์ พญาวัว พญาช้างเอราวัณ มังกรทอง สำเภาทองสีหน้า แม่โคนม กิณนร กิณรี นกการเวก พญานกยูง พญานกกระเรียน พญานกจากพราภ พญานกโพระคก เทวโลก ๖ ชั้น และพรหมโลก ๑๖ ชั้น

มงคล ๑๐๘ ข้างต้นตามชินาลังการฎีกา มีดังต่อไปนี้

๑. หอก (ศตติ)	๒. เรือนงาม (สิริวุโล)
๓. ดอกพุดซ้อน (นันทิยาฎฎ)	๔. สวัสดิกะ (โสดกั)
๕. ดอกไม้กรองบนศีรษะ (วฏฐก)	๖. บุรุษคนหนึ่งแบกบุรุษอีกคนหนึ่งไว้บนบ่า (วทุฒมานก)
๗. ตั้งทอง (ภททุปฐ)	๘. ขอช้าง (องกุโส)
๙. ปราสาท (ปาสาโท)	๑๐. เสาระเนียด (โคธณ)
๑๑. เสวตฉัตร (เสตฉตตุ)	๑๒. พระขรรค์ (ขก)
๑๓. พัดใบตาล (ตาลณฎ)	๑๔. พัดหางนกยูง (โมรหต)
๑๕. แส้จามร (จามร)	๑๖. กรอบหน้า (อณฐิส)
๑๗. ถ้วย (ปด)	๑๘. แก้วมณี (มณ)
๑๙. พวงดอกมะลิ (สุมนทาม)	๒๐. ดอกบัวขาว (นิลุปปล)
๒๑. ดอกบัวแดง (รดตูปปล)	๒๒. ดอกปทุมแดง (รดตูปทุม)
๒๓. ดอกปทุมขาว (เสตูปทุม)	๒๔. ดอกบุณฑริก (ปณฐริก)
๒๕. หม้อใส่น้ำเต็ม (ปณณฆโฏ)	๒๖. ถ้วยใส่น้ำเต็ม (ปณณปาด)
๒๗. มหาสมุทร (สมทุโท)	๒๘. เขจักรวาล (จกกวาพพุโต)
๒๙. เขานิพนธ์ (นิมณตปพุโต)	๓๐. เขานิรุ (เมรพุพุโต)
๓๑. ควงอาทิตย์ (สุริยมณฑล)	๓๒. ควงจันทร์ (จันทมณฑล)
๓๓. คาวนัษัตร์ (นกุขต)	๓๔-๓๗. ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และทวีปบริวาร (สปริวารา จดุมหาที่ปา)
๓๘. พระเจ้าจักรพรรดิผู้เทียบพร้อมด้วยรัตนะ ๗ (สตรตตสมงคิจกกวตติ)	๓๙. สังข์ขาวเวียนขวา (ทกขินาตตเสตสง)
๔๐. ปลาทองคู่ (สุวณณจกยคพิ)	๔๑. กงจักร (จกกาฐ)
๔๒-๔๘. แม่น้ำใหญ่ (สระน้ำ) ๗ แห่ง (สตรตมหาจก)	๔๔-๕๕. ขุนเขา ๗ ลูก (สตรตกุลปพุตา)

- ๕๖-๖๒ ทะเลสี่พันคร ๗ แห่ง (สตต สีนุตรสาครา)
- ๖๔ จระเข้ (สุสุมาโร)
- ๖๖ วอทอง (สุวรรณลิวิกา)
- ๖๘ ภูเขาไกรลาส (เกลสาปพุด)
- ๗๐ พญาเสือโคร่ง (พยุคนราชา)
- ๗๒ พญาช้างอุโบสถและพญาช้างฉัททันต์ (อุโปสถทนต์หตุธิราชา)
- ๗๔ พญาหงส์ (หิสรราชา)
- ๗๖ พญาช้างเอราวัณ (เอราวมหตุธิราชา)
- ๗๘ ลำภาทองสีหน้า (จตุมุขสุวรรณนา)
- ๘๐ กิณนร (กิปรีโส)
- ๘๒ นกการเวก (กรวิโก)
- ๘๔ พญานกกระเรียน (โกณจราชา)
- ๘๖ พญานกโพระดก (ชีวนชีวกรราชา)
- ๘๗-๑๐๘ พรหมโลก ๑๖ ชั้น (โสฬส พรหมโลกา)
- ๖๓ พญาครุฑ (สุปณนราชา)
- ๖๕ ธงชัยและธงพื้นฟ้า (ธงปฎาภา)
- ๖๗ แส้จามรทอง (สุวรรณวลวิชนี)
- ๖๙ พญาราชสีห์ (สิหรราชา)
- ๗๑ พญาม้าวลาห (วลาหกอสุสรราชา)
- ๗๓ พญานาควาสึกิ (วาสูกินาครราชา)
- ๗๕ พญาวิ้ว (อุสกรราชา)
- ๗๗ มังกรทอง (สุวรรณมกร)
- ๗๙ แม่โคนม (สวจุณา เรณู)
- ๘๑ กิณนรี (กินนรี)
- ๘๓ พญานกยูง (มยุรราชา)
- ๘๕ พญานกจากพราภ (จุกวากราชา)
- ๘๗-๙๒ เทวโลก ๖ ชั้น (ฉ เทวโลกา)

อนึ่ง ฉบับใบลานของชินาลังการภูิกามีปาฐะต่างกันบ้างในที่บางแห่ง จึงขอเปรียบเทียบ มงคล ๑๐๘ ที่พบในฉบับใบลานต่างๆ ของพม่าตามหนังสือมงคล ๑๐๘ ที่ฝ่าพระบาทของ พระพุทธเจ้า^{๑๑} โดยเรียงลำดับมงคลตามหนังสือดังกล่าว ดังนี้

	๑	๒	๓	๔	๕	๖
ลำดับ	ก.ศ. ๑๗๖๕	ก.ศ. ๑๗๗๐	ก.ศ. ๑๘๑๓	ก.ศ. ๑๘๕๗	ก.ศ. ๑๙๐๒	ก.ศ. ๑๙๖๖
๑	สตติ	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๒	สิริวจุล	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๓	นันทิยาวตต	นันทิยาวภูฏ	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๔	โสวตถิก	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๕	วภูตก	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๖	วทุพมานก	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๗	ภคตปฐ	ภคตปฐ	ภคตปฐ	ภคตปฐ	ภคตปฐ	ภคตปฐ
๘	องกุส	องกุส	องกุส	องกุส	องกุส	องกุส

^{๑๑}มงคล ๑๐๘ ที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า, หน้า ๒๔๑-๔๖.

๕	ปาสาท	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๑๐	ไตรณ	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๑๑	เสตลตุต	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๑๒	ขกุค	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๑๓	คาลวณฺฏ	คาลวณฺฑ	คาลปณฺณ	คาลวณฺฑ	คาลปณฺณ	คาลปณฺณ
๑๔	มยุรหตุถ	มยุรปตุต	เหมือนกัน	มยุรหตุถ	มยุรหตุถ	เหมือนกัน
๑๕	จามร	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๑๖	อุณฺหิสฺส	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๑๗	มณฺธิ-ปตุต	เหมือนกัน	ปตุต-มณฺธิ	เหมือนกัน	เหมือนกัน	ปตุต-มณฺธิ
๑๘	สุมนทาม	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๑๙	นินฺดูปฺพล	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๒๐	รตุตฺตปฺพล	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๒๑	รตุตฺตปทุม	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๒๒	เสตปทุมม	เสตปทุม	ปฺลฺลชฺทริก	เสตปทุม	เหมือนกัน	เสตปทุม
๒๓	ปฺลฺลชฺทริก	เหมือนกัน	จญฺปฺลฺลชฺทริก	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๒๔	ปฺลฺลณฺณญ	เหมือนกัน	จญฺปฺลฺลณฺณสลิล	จญฺปฺลฺลณฺณสลิล	จญฺปฺลฺลณฺณ สลิล	จญฺปฺลฺลณฺณ สลิล
๒๕	ปฺลฺลณฺณปาติ	เหมือนกัน	ปฺลฺลณฺณปาฏี	เหมือนกัน	ปฺลฺลณฺณปาฏี	เหมือนกัน
๒๖	สมฺมุตฺต	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๒๗	จกฺกวาพฺปพฺพต	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๒๘	หิมวณฺตปฺพพฺพต	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๒๙	เมรฺอุปฺพพต	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๓๐	จณฺทมนฺฑล	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๓๑	สุริยมนฺฑล	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๓๒	นกุขตุต	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๓๓-๓๖	ปริวารจตุรมา ทีย	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๓๗	สปริวาส สตุตฺตรตนสมฺมจฺจ จกฺกวตฺติ	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๓๘	ทกฺขิณวณฺญ เสตสฺงข	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	ทกฺขิณวณฺญ เสตสฺงข	เหมือนกัน
๓๙	สุวณฺณมจฺจ ยุกฺค	เหมือนกัน	เหมือนกัน	สุวณฺณมจฺจ ยุกฺค	เหมือนกัน	สุวณฺณมจฺจ ยุกฺค

๔๐	จกุกยุด	เหมือนกัน	จกุกกุธ	จกุกาวุธ	จกุกาวุธ	จกุกาวุธ
๔๑-๔๓	สตุต มหาคงคา	เหมือนกัน	เหมือนกัน	สตุต มหาคงคา สรา	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๔๔-๕๔	สตุต กุลปพพดา	เหมือนกัน	สตุต กุลปพพดา	สตุต กุลปพพดา	สตุต กุลปพพดา	สตุต กุลปพพดา
๕๕-๖๑	สตุต สีนุตตรสาครา	เหมือนกัน	สตุต สีนุตตรสาครา	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๖๒	สุพนธราชา	สุพนธราชา	สุพนธราชา	สุพนธราชา	เหมือนกัน	สุพนธหัสราชา
๖๓	สุสมารก	เหมือนกัน	สุสมาร	สุสมาร	สุสมาร	เหมือนกัน
๖๔	ธชปฏากา	เหมือนกัน	ธชปฏากัม	ธช	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๖๕	สุพนธสีกา	เหมือนกัน	สุพนธสีกา	สุพนธสีกา	สุพนธสีกา	เหมือนกัน
๖๖	สุพนธวาลพีชนี	สุพนธวาลพีชนี	สุพนธวาลพีชนี	เหมือนกัน	สุพนธวาลพีชนี	สุพนธวาลพีชนี
๖๗	เกลสาปพพต	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๖๘	สีหราชา	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๖๙	พยุคมราชา	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๗๐	วลาหกสุสราชา	วลาหกอสสุราชา	วลาหกอสสุราชา	วลาหกอสสุราชา	วลาหกอสสุราชา	วลาหกอสสุราชา
๗๑	อุโปสถหตุติราชา	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๗๒	จตุทนต์ราชา	เหมือนกัน	จตุทนต์หตุติ	จตุทนต์หตุติ	จตุทนต์หตุติ	จตุทนต์หตุติ
๗๓	वासुकिनाकरा	เหมือนกัน	वासुकिनाकरา	वासुकिनाकरา	वासुकिनाकरา	वासुकिनาคารา
๗๔	หัสราชา	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๗๕	อุสกา	อุสกราชา	อุสกราชา	อุสกราชา	อุสกราชา	อุสกราชา
๗๖	เอราวรรณหตุติราชา	เหมือนกัน	เอราวรรณหตุติราชา	เอราวรรณหตุติราชา	เหมือนกัน	เอราวรรณหตุติราชา
๗๗	สุวรรณมกร	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๗๘	จตุมุขสุวรรณาวา	จตุมุขสุวรรณาวา	เหมือนกัน	จตุมุขสุวรรณาวา	เหมือนกัน	จตุมุขสุวรรณาวา

๗๙	สวจุจกา เรนุ	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๘๐	กิณุนร	เหมือนกัน	กิปุริส	กิปุริส	กิปุริส	กิปุริส
๘๑	กิณุนรี	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	กิณุนรี
๘๒	กรวิก	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๘๓	มยุรราชา	เหมือนกัน	เหมือนกัน	มยุรราชา	มยุรราชา	มยุรราชา
๘๔	โกญจราชา	เหมือนกัน	เหมือนกัน	โกญจ	เหมือนกัน	โกญจราชา
๘๕	จกุกวาราชา	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๘๖	ชีวชีวกราชา	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๘๗-๙๒	ฉ เทวโลกา	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๙๓-๑๐๘	โสฬส พุรหม โลกา	เหมือนกัน	โสฬส มหาพ รหมโลกา	เหมือนกัน	โสฬส มหาพรม โลกา	โสฬส มหาพรม โลกา

ลำดับเลขมงคล ๑๐๘ ที่กล่าวไว้ข้างต้นนี้ไม่เหมือนกับลำดับเลขที่ผู้วิชัยนำเสนอมาก่อน เพราะหนังสือมงคล ๑๐๘ ที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้าได้รวมมงคลข้อ ๑๗ และ ๑๘ เป็นข้อเดียว แต่ผู้วิชัยเห็นว่าเป็นมงคลต่างกัน จึงแยกไว้เป็นสองข้อตามที่กล่าวไว้ในหนังสือจักรลักษณะ^{๑๒} นอกจากนั้น ท่านผู้แต่งหนังสือมงคล ๑๐๘ ที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้าได้แยกพญาช้างอุโบสถ และพญาช้างฉัททันต์ (อุโปสถนทุทนต์หตุติราชา) ออกเป็น ๒ มงคลในข้อ ๗๒ และ ๗๓ ทำให้มงคลข้อ ๗๔ เป็นต้นไปก็ตรงกับมงคล ๑๐๘ ที่ผู้วิชัยนำเสนอมาก่อน

ในชินาลังการฎีกา ฉบับพม่า และฉบับมหาจุฬาฯ พบรูปว่า สัตนุตศาครา แต่ฉบับใบลานพม่า ค.ศ. ๑๗๖๕ พบรูปว่า สัตนุตรศาครา ในที่นี้ใช้ตามฉบับใบลานพม่า เพราะในวรรณกรรมบาลีปรากฏรูปว่า สัตนุตร เท่านั้น ไม่พบรูปว่า สัตนุต โดยมีรูปในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาว่า สัตนุตร,^{๑๓} สัตนุตรนที,^{๑๔} สัตนุตรมหาสมุท^{๑๕} และ สัตนุตรสมุท^{๑๖} ที่จริงแล้ว ทะเลสี่พันครทั้ง

^{๑๒} จักรลักษณะ, หน้า ๑๓-๔.

^{๑๓} อททา สัตนุตเร นค. ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๕๖๖/๑๘๖, สัตนุตเร. ส.ข.อ. (บาลี) ๓๒๕, สตุต สัตนุตรา มหาสมุททา. ขุ.ม. (บาลี) ๒๕/๑๕๕/๒๕๔, สัตนุตเรติ สัตนุตรามหาสมุทตส อุนตเร. ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๕/๒๐๒, สัตนุตร สมุททำ นาม. ๒๘๕ ส.ข.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๘๕.

^{๑๔} สัตนุตรนที. ส.ข.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๘๕.

^{๑๕} เอโกปี สัตนุตรมหาสมุทโท. ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๕/๒๐๒.

^{๑๖} สัตนุตรสมุททา นาม. วิสุทฺธิ.มหาฎีกา (บาลี) ๑/๒๘๖.

๗ อยู่ระหว่างเขาศักดิ์บริรักษ์ที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ ในบางแห่งเรียกว่า สีทา แปลว่า แม่น้ำจมเรือ เพราะมีน้ำละเอียดจนไม่มีสิ่งใดลอยอยู่เหนือน้ำได้แม้กระทั่งหางนกยูง^{๗๖}

มีข้อสังเกตว่า ปาฐะและลำดับที่พบในชินาลังการฎีกามีความต่างจากปาฐะในสมันต-
กัทธิกาบ้าง โดยเฉพาะดอกบัว ๖ ประเภทที่กล่าวไว้ในสมันตกัทธิกา ฉบับพิมพ์แล้ว ข้อ ๑๕-๒๔ มี
เพียง ๕ ประเภทในชินาลังการฎีกาในข้อ ๒๐-๒๔ แต่ในสมันตกัทธิกา ฉบับโบราณ ข้อ ๑๕-๒๓
พบดอกบัว ๕ ประเภทเท่านั้น นอกจากนั้น สมันตกัทธิกา ได้กล่าวถึงทะเลสีทันดรในข้อ ๔๒-๔๘
ก่อนสระน้ำ ๗ แห่ง แต่ชินาลังการฎีกากล่าวถึงสระน้ำ ๗ แห่งไว้ก่อนทะเลสีทันดร

๓.๒.๒ มงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธปาทวันทนา

มงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์สมันตกัทธิกาและชินาลังการฎีกานั้น ได้รับการประพันธ์
เป็นคาถาท่องจำเพื่อสวดคนอบน้อมพระพุทธเจ้า ชื่อว่า พุทธปาทวันทนา ในบางแห่งเรียกสั้นๆ ว่า
ปาทวันทนา หนังสือประวัติพระไตรปิฎกกล่าวว่า ท่านผู้แต่งคัมภีร์นี้คือมหาอำมาตย์ศรีจุฑาธิคุณ
ในรัชสมัยพระเจ้าสุริยวงศา หรือพระเจ้าจ่อสว (พ.ศ. ๑๘๕๔-๑๘๖๔) กษัตริย์องค์ที่ ๔ แห่งราชวงศ์
ปิ่นยะ ประเทศพม่า และแต่งตามสมันตกัทธิกา^{๗๗} อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าแม้ข้อความส่วนใหญ่
ในพุทธปาทวันทนาจะตรงตามสมันตกัทธิกา แต่บางอย่างก็ต่างกับสมันตกัทธิกา อีกทั้งยัง
สอดคล้องกับชินาลังการฎีกาบ้าง อรรถกถาของมหาปทานสูตรบ้าง ทำให้ผู้วิจัยคิดว่าต้นฉบับ
สมันตกัทธิกาที่พบในสมัยปิ่นยะน่าจะไม่ได้ตรงกับฉบับคัดลอกที่สืบทอดจนถึงปัจจุบันในบางแห่ง
อนึ่ง คัมภีร์พุทธปาทวันทนานี้ได้แพร่มาถึงประเทศไทยโดยปรากฏชื่อว่า พุทธปาทลक्षण ใน
หอสมุดแห่งชาติอีกด้วย^{๗๘}

คัมภีร์พุทธปาทวันทนามีจารึกไว้ในศิลาจารึกของบาทเจดีย์ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของ
เมืองมณฑลย์ ใน พ.ศ. ๒๔๒๖ ปัจจุบันอยู่ที่หอศิลปากรภายในพระราชวังมณฑล^{๗๙} มีฉบับที่
จัดพิมพ์ไว้หลายฉบับ เท่าที่ผู้วิจัยหาพบมี ๕ ฉบับ คือ

^{๗๖} พุ.ชา.อ. (บาลี) ๕/๒๐๒, พุ.ม.อ. (บาลี) ๓๗๕.

^{๗๗} ประวัติพระไตรปิฎก, ข้อ ๓๓๔.

^{๗๘} พระคันธสารากิจ. ลายกัจจกรในฝ่าพระบาท ใน ปรัชมธุ [ฉบับแปล], (ลำปาง : วัดท่ามะโอ), ๒๕๕๐.

^{๗๙} มงคล ๑๐๘ ที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า, หน้า ๑๓๕.

๑. ประวัติพระไตรปิฎก^{๒๑} ในฉบับนี้กล่าวถึงคาถาแรกและคาถาสุดท้ายพอเป็นตัวอย่างเท่านั้น

๒. จักรลักษณะ^{๒๒} ในฉบับนี้มีคำแปลทีละคำทำคาถาแต่ละบท

๓. ประวัติฉันทสัทธกายน^{๒๓} ในฉบับนี้มีคำแปลทีละคำเช่นเดียวกัน

๔. ปาทเจติยวันทนา^{๒๔} ในฉบับนี้มีคำแปลโดยอรรถ และระบุถึงมงคลที่กล่าวไว้ในแต่ละคาถาอีกด้วย

๕. มงคล ๑๐๘ ที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า^{๒๕} ในฉบับนี้มีเพียงคาถา ๑๒ บทเท่านั้น ไม่มีคำแปล

ข้อความในคัมภีร์พุทธปาทวันทนา แต่งเป็นคาถาประพันธ์ มี ๑๒ บท ดังนี้

๑. ปาเทสุยสุส ชาตานิ เทว จุกานิ สกมมโต
นนานการเหิ ปุณณานิ วนุเท ตํ ปุริสุตตมํ.

ลายกขจักรทั้งสองอันสมบูรณ์ด้วยลักษณะต่างๆ ปรากฏแล้วด้วยกรรมของตนในฝ่าพระบาทของพระมหาบุรุษพระองค์ใด ข้าพเจ้าขอนมัสการพระมหาบุรุษพระองค์นั้น

๒. สตุติ จ สิริวิจุโ จ นนุทียาฎฐเมว จ
โสวตุติโก วญฺโส จ วฑฒมานญจ^{๒๖} ปิฏกํ.

หอก เรืองาม ดอกพุดซ้อน สวัสดิกะ ดอกไม้กรองบนศีรษะ บุรุษคนหนึ่งแบกบุรุษอีกคนหนึ่งไว้บนบ่า ดังทอง (๑-๗)

๓. องกุสญเจว ปาสาโท โตรณํ นตฺตเมว จ
ขกุโ จ ตาลวณญญจ โมรหตฺถกพิชนี.

^{๒๑}ประวัติพระไตรปิฎก, ข้อ ๓๓๔.

^{๒๒}จักรลักษณะ, หน้า ๑๕๕-๒๐๐.

^{๒๓}พระเกลาสะ. ประวัติฉันทสัทธกายน. (ปางกุ้ง : โรงพิมพ์คณะโก่ง, ๒๕๔๑) เล่ม ๑ หน้า ๖๔-๖๘.

^{๒๔}ปาทเจติยวันทนา, หน้า ๑๐๘-๙.

^{๒๕}มงคล ๑๐๘ ที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า, หน้า ๖๑.

^{๒๖}บางฉบับเป็น วฑฒมานญจ.

ขอช้าง ปราสาท เสาระเนียด จัตร พระขรรค์ พัดใบตาล พัดหางนกยูง (๘-๑๔)

๔. อุณ्हิสั มณิ ปตฺตยจ ทามํ นิลุปปลํ ตถา
รตฺตเสตุปฺปตฺตยเจว ปทุมํ ปุณฺฑริกํ ตถา.

กรอบหน้า แก้วมณี ถ้วย พวงดอกไม้ ดอกบัวขาว ดอกบัวแดง ดอกบัวขาว ดอกปทุม
ดอกบุณฑริก (๑๕-๒๓)

๕. ปุณฺณฆโณ ปุณฺณปาติ สมุทฺโท จกฺกวาพกํ
หิมวา สีนฺรุ เจว สุริโย จนฺทิมมา ตถา.

หม้อใส่น้ำเต็ม ถ้วยใส่น้ำเต็ม มหาสมุทร เขาจักรวาล เขาหิมพานต์ เขาสินธุ ดวงอาทิตย์
ดวงจันทร์ (๒๔-๓๑)

๖. นกฺขตฺตา จตุโร ทิปา ทฺวิสหัสสปริตฺตกา
จกฺกวตฺติ เสตสฺงโข มจฺฉานํ ยุกพํ ตถา.

ดาวนักษัตร ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และทวีปน้อย ๒,๐๐๐ พระเจ้าจักรพรรดิ สังข์ขาว ปลา
(๓๒-๓๙)

๗. จกฺกํ สตฺต มหาคฺงฺกา^{๒๗} มหาเสลา มหาสรา
สุปฺณโก สฺสุมาโร^{๒๘} ชฺโช ปฏากเมว จ.

กงจักร แม่น้ำใหญ่ ๗ แห่ง ขุนเขา ๗ ลูก สระน้ำใหญ่ ๗ แห่ง พญาครุฑ จระเข้ ช้าง ชะ
ฝันฟ้า (๔๐-๖๕)

๘. ปาฏฺงฺกิ วาลวีชนี เกลาสปพฺพโต ตถา^{๒๙}
สีหราชฯ พุคฺคมราชฯ วลาโห จ อุโปสโก.

วอ แล้งจามร ภูเขาไกรลาส พญาราชสีห์ พญาเสือโคร่ง ม้าวลาหก ช้างอุโบสถ (๖๖-๗๒)

๙. วาสฺสูกิ นากราชฯ จ หํโส จ อุตฺโต ตถา^{๓๐}
เอรราวโณ มกโร^{๓๑} จ หรินาวา จตฺตมฺมุขา.

^{๒๗} บางฉบับเป็น จกฺกํ ตถา มหาคฺงฺกา.

^{๒๘} บางฉบับเป็น สํสุมาโร.

^{๒๙} บางฉบับเป็น ปาฏฺงฺกิ หรีวีนี เกลาสปพฺพโตปี วา.

^{๓๐} บางฉบับเป็น หํโส จ อุตฺโตปี วา.

พญานาควาสูกี หงส์ พญาวัช ช้างเอราวัณ มังกร ลำเภาทองสีหน้า (๗๓-๗๔)

๑๐. สวจุจฉา ตถา คาวิ กิณฺนโร กิณฺนรีปิ จ
กรวีโก มยุโร จ โกญจราชา ตเถว จ.

แม่โคนม กิณฺนร กิณฺนรี นกการเวก นกยูง พญานกกระเรียน (๗๕-๗๕)

๑๑. จกุกวากทิโซ เจว ชีวญชีวกนามโก
จ กามาวจรา เทวา พุรหมฺโลกา จ โสฬส.

นกจากพราภ นกโพระคก เทวโลก ๖ ชั้น พรหมโลก ๑๖ ชั้น (๘๕-๑๐๘)

๑๒. เอตตานญฺจุตฺตรสตฺ^{๓๒} ลกฺขณานิ มเหสีโน
ปาเทสุยฺยสฺส ทิสฺสนฺเต วนฺเต ตํ ปุริสาสภํ.^{๓๓}

ลักษณะ ๑๐๘ เหล่านี้ย่อมปรากฏในฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าขอ
นมัสการพระพุทธเจ้าผู้เป็นบุรุษสูงสุดพระองค์นั้น

ในการแสดงเปรียบเทียบมงคล ๑๐๘ ตามสมันตภัททิกา ชินาลังการฎีกา และพุทธปาท
วันทนา อาจสรุปได้ดังนี้

ลำดับ	สมันตภัททิกา หน้า ๑๔๗	ชินาลังการฎีกา หน้า ๑๗๗	พุทธปาทวันทนา
๑	สตฺติ	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๒	สิริวจุโณ	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๓	นนฺทิกขาญฺญํ	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๔	โสวตฺถิโก	โสวตฺถิโก	โสวตฺถิโก
๕	วฏฺฐํ	เหมือนกัน	วฏฺฐํ
๖	วฑฺฒมานํ	วฑฺฒมานํ	วฑฺฒมานํ
๗	ภทฺทปิจฺฐํ	เหมือนกัน	ปิจฺฐํ
๘	องฺกุโส	เหมือนกัน	องฺกุสํ
๙	ปาสาโท	ปาสาทํ	ปาสาโท
๑๐	สิริวจุโณ	เหมือนกัน	เหมือนกัน

^{๓๑} บางฉบับเป็น มกาโร.

^{๓๒} บางฉบับเป็น เอตตานญฺจุตฺตรสตฺ.

^{๓๓} บางฉบับเป็น ปุริสุตฺตมํ.

๑๐	โตรณั	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๑๑	เสตจุนคุดั	เหมือนกัน	จตุคั
๑๒	ขคุคั	เหมือนกัน	ขคุโค
๑๓	ตาลวณภู	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๑๔	โมรหตุคั	มยूरหตุคั	โมรหตุคกพิขนี
๑๕	อุนหีสั	จามรี	อุนหีสั
๑๖	ปตุคั	อุนหีสั	มณิ
๑๗	มณิ	ปตุคั	ปตุคั
๑๘	สุมนทามั	มณิ	ทามั
๑๙	ปทุมั	สุมนทามั	นินุปลั
๒๑	เสตปปลั	รตุคปปลั	เสตปปลั
๒๒	นินุปลั	รตุคปทุมั	ปทุมั
๒๓	รตุคปญขาริกั	เสตปทุมั	ปญขาริกั
๒๔	เสตปญขาริกั	ปญขาริกั	ปญณฆโฏ
๒๕	ปญณฆโฏ	ปญณกสสิ	ปญณปาติ
๒๖	ปญณปาติ	ปญณปตุคั	สมุทุโท
๒๗	สมุทุโท	เหมือนกัน	จกกวาพกั
๒๘	จกกวาพั	จกกวาพปพพโต	หิมวา
๒๙	หิมวา	หิมวานุตปพพโต	สิเนรุ
๓๐	เมรุ	เมรุปพพโต	สุริโย
๓๑	สุริโย	สุริยมนุขาลั	จนุทิมา
๓๒	จนุทิมา	จนุทมนุขาลั	นกุขตุดา
๓๓	นกุขตุคั	เหมือนกัน	จตุโร ทิปา ทวิสหัสสปริตุคกา [๓๓-๓๖]
๓๔-๓๗	จตุโร มหาทิปา ปริตุคทิปา	สปริวารา จตุมหาทิปา	จกกวตุติ [๓๗]
๓๘	สปริโส จกกวตุติ	สตุตตรตนสมงักจกกวตุติ	เสตสงโซ [๓๘]
๓๙	ทกุขินาวตุตเสตสงโซ	ทกุขินาวตุตเสตสงขั	มจุนานั ยุคคั [๓๙]
๔๐	สุวณณมจุนยุคคั	สุวณณมจุนยุคหั	จกัก [๔๐]
๔๑	จกัก	จกกวาฐั	สตุต มหาคงกา [๔๑-๔๗]
๔๒-๔๘	สตุต มหาคงกา	เหมือนกัน	สตุต มหาเสลา [๔๘-๕๔]
๔๙-๕๕	สตุต มหาเสลา	สตุต กุลปพพตา	สตุต มหาสรา [๕๕-๖๑]
๕๖-๖๒	สตุต มหาสรา	สตุต สีนุตรสาครา	สุปณณโก [๖๒]
๖๓	สุปณณราชา	สุปณณราชา	สุสุมาโร

๖๔	สุสมารโก	สุสมาโร	ธโซ
๖๕	ธชปฏากั	ธชปตกา	ปฏากั
๖๖	รตนปาฏุงกี	สุวรรณลวิกา	ปาฏุงกี
๖๗	สุวรรณวลวิชนี	เหมือนกัน	วลวิชนี
๖๘	เกลาสปพุดโต	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๖๙	สีหราช	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๗๐	พยุคมราช	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๗๑	วลาหโก อสุสราช	วลาหกอสุสราช	วลาโ
๗๒	อุโปสถวารณราช ฉทุทนต์หตุถิ	อุโปสถฉทุทนต์หตุถิราช	อุโปสถโ
๗๓	วาสูกิ อูรราช	วาสูกินาราช	วาสูกิ นาราช
๗๔	หิราช	เหมือนกัน	หิโส
๗๕	อุสภราช	เหมือนกัน	อุสโ
๗๖	เอราวโณ นาราช	เอราวณหตุถิราช	เอราวโณ
๗๗	สุวรรณมกโร	สุวรรณมกรั	มกโร
๗๘	จตุมุข สุวรรณาวา	จตุมุขสุวรรณาวา	จตุมุข หรินาวา
๗๙	สวจุณกา คาวี	สวจุณกา ธนู	สวจุณกา คาวี
๘๐	กิณุนโร	กิณุนโร	กิณุนโร
๘๑	กิณุนรี	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๘๒	กรวิโก	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๘๓	มยุรราช	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๘๔	โกณจราช	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๘๕	จกุกวากราช	เหมือนกัน	จกุกวากทโซ
๘๖	ชีวนชีวนราช	เหมือนกัน	ชีวนชีวนนามโก ทโซ
๘๗-๘๘	ฉ กามาวจรเทวโลกา	ฉ เทวโลกา	ฉ กามาวจรา เทวา
๘๙-๙๐	โสฬส พุรหมโลกา	เหมือนกัน	เหมือนกัน

๓.๓ วิเคราะห์ความถูกต้องเรื่องมงคล ๑๐๘

การศึกษาเทียบเคียงกันทำให้สันนิษฐานว่า ชินาลังการฎีกาจะแต่งตามข้อความใน สมันตภัททิกา เพราะแต่งหลังเกือบ ๗๐๐ ปี หรือสมันตภัททิกาและชินาลังการฎีกาทั้งสองคัมภีร์คงจะอาศัยคัมภีร์มหาอรรคถาเล่มเดียวกันก็เป็นได้ แต่คัมภีร์ทั้งสองฉบับผ่านการคัดลอกมาหลายร้อยปี ทำให้ปาฐะในคัมภีร์ทั้งสองต่างกัน ดังนั้น พระเถระชาวพม่าผู้เป็นคณิศรจนารจารย์ตั้งแต่สมัยก่อน

จนถึงปัจจุบันจึงมีความเห็นเกี่ยวกับมงคล ๑๐๘ ต่างกัน โดยสรุปมีความเห็น ๖ ประการ ความเห็นเหล่านี้เป็นแรงจูงใจในการสร้างรอยพระพุทธรูปส่วนใหญ่ในพม่า มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. วิสัชชนาแห่งราชปุจจา แต่งโดยพระญาณภิกขุ (พ.ศ. ๒๒๕๖-๒๓๗๕) ชาวพม่า มักเรียกว่า มองดองสยาตอ (พระอาจารย์มองดอง) ท่านเป็นพระสังฆราชในรัชสมัยพระเจ้าโกดะพะยา สมัยโกงบอง เป็นผู้เชี่ยวชาญภาษาบาลีและพระไตรปิฎก ได้รับรณาคัมภีร์เป็นภาษาบาลีและพม่าราว ๕๐ ฉบับ คัมภีร์ฎีกาที่ท่านแต่งเป็นภาษาบาลี คือ ฎีกาใหม่ของสี่ลัคนชวรคอรธกถาชื่อ สารุวิลาสินี และเนตติภาวินีอันเป็นฎีกาใหม่ของเนตติอรรถกถา^{๓๔} หนังสือวิสัชชนาแห่งราชปุจจา ดังกล่าว^{๓๕} ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับมงคล ๑๐๘ ดังนี้

- มงคลควรมีเพียง ๑๐๗ โดยไม่นับเขจักรวาลเป็นมงคลประการหนึ่ง และนับกินนร, กินนรี เป็นมงคล ๒ ประการ การไม่นับเขจักรวาลเป็นมงคลประการหนึ่ง ก็เพราะว่าได้นับเขจักรวาลไว้ในเขหิมพานต์และเขาสินธุเป็นต้นแล้ว จึงไม่จำเป็นต้องนับซ้ำอีก ดังข้อความในคัมภีร์ฎีกาของอรรถกถาแห่งมหาปทานสูตรว่า

“พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า เขจักรวาล แล้วกล่าวว่า เขหิมพานต์ เขาสินธุ ฯลฯ ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และทวีปน้อย ๒,๐๐๐ เพื่อแสดงองค์ประกอบที่เป็นประธานของเขจักรวาลนั้น”^{๓๖}

- มงคล ๑๐๘ มิได้ตามจำนวนที่ระบุไว้ในคัมภีร์อนาคตวงศ์ฎีกา โดยนับเขจักรวาลเป็นมงคลประการหนึ่ง ส่วนตามคัมภีร์ชินาลังการฎีกา ได้ไม่นับเขจรชัยและชงผีนผ้าเป็นมงคล ๒ ประการ อีกทั้งไม่นับเขจักรวาลเป็นมงคลประการหนึ่ง จึงนับเป็นมงคล ๑๐๘ นอกจากนั้น ถ้านับรวมชงชัยและชงผีนผ้าเป็นมงคลประการหนึ่ง ก็นับเป็นมงคล ๑๐๗ ดังข้อความในคัมภีร์นิรุตติสารมัญจุสา คำอธิบายการกัณฑ์ของคัมภีร์นยาสะว่า สดุดิสิริวจุฉาทีนิ สดุดาธิกสลดกษณานิ (ลักษณะ ๑๐๗ มีหอกและเรื่อนงามเป็นต้น)

ผู้วิจัยมีความเห็นเกี่ยวกับมติข้างต้นว่า แม้มงคลมี ๑๐๗ ก็อาจกล่าวว่าเป็นมงคล ๑๐๘ เพราะตัวเลข ๑๐๘ เป็นจำนวนเต็มทีมนิยมใช้กันทางโลก การประกอบใช้จำนวนที่น้อยหรือมากกว่าจำนวนจริงเพียงเล็กน้อยนี้มีใช้ในที่บางแห่งได้บ้าง เช่น

^{๓๔} วิสัชชนาแห่งราชปุจจา, คำนำ.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗๕-๔๘.

^{๓๖} จกุกวาโพธิ วตุวา ตสุส ปธานาวชเว ทสุเสตุ หิมวา สินธุ ฯลฯ สหสุสานิติ วุตติ. ที.ม.ฎีกา (บาลี)

ฉบับ เลขที่ ๕๕๑๔, ๕๖๕๑๑, ๑๑๕๕๘๘ ในห้องสมุดมหาวิทยาลัยย่างกุ้ง^{๔๒} คัมภีร์ดังกล่าวแสดงความเห็นเกี่ยวกับมงคล ๑๐๘ ดังนี้

- ข้อ ๑๖ แก้วมณีอยู่น้ำด้วย (ข้อ ๑๗)
- ข้อ ๑๕-๒๓ นับดอกบัว ๕ ประเภทตามที่พบในอรรถกถาของพระสูตร คือ ดอกบัวขาบ, ดอกบัวแดง, ดอกบัวขาว, ดอกปทุม และดอกกนุณทริก
- ข้อ ๒๓ นับเขาจักรวาลเป็นมงคลประการหนึ่ง
- ข้อ ๓๓-๓๖ นับทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และทวีปน้อยเป็นมงคล ๔ ประการ
- ข้อ ๓๖ นับพญาช้างอุโบสถและพญาช้างฉัททันต์เป็นมงคลประการหนึ่ง
- ข้อ ๖๔, ๖๕ นับแยกธงชัยและธงผืนผ้าเป็นมงคล ๒ ประการ
- ข้อ ๘๑ นับรวมกนิษฐและกนิษฐีเป็นมงคลประการหนึ่ง
- ข้อ ๖๕ นับ จตุमुख เป็นมงคลประการหนึ่ง แปลว่า พรหม แยกไปจาก สุวณฺณนาวา (สำเภาทอง) แต่อยู่หลังสำเภาทอง (ข้อ ๗๘)

ความเห็นของคัมภีร์ข้างต้นได้รับการยอมรับจากนักวิชาการชั้นนำของประเทศ โดยพระเถระผู้ทรงพระไตรปิฎกรูปแรกของพม่า คือ พระวิจิตตสาราภิงศ์ ได้กล่าวถึงมงคล ๑๐๘ ตามความเห็นดังกล่าวไว้ในคัมภีร์พุทธวงศ์ที่แต่งเป็นภาษาพม่า^{๔๓}

๓. สารานุกรมพม่า^{๔๔} แสดงความเห็นเกี่ยวกับมงคล ๑๐๘ ดังนี้

- ข้อ ๒๐-๒๔ นับดอกบัว ๕ ประเภทตามที่พบในอรรถกถาของพระสูตร คือ ดอกบัวขาบ, ดอกบัวแดง, ดอกบัวขาว, ดอกปทุม และดอกกนุณทริก
- ข้อ ๔๓ นับรวมธงชัยและธงผืนผ้าเป็นมงคลประการหนึ่ง
- ข้อ ๕๕, ๖๐ นับแยกกนิษฐและกนิษฐีเป็นมงคลสองประการ
- ข้อ ๕๕ นับ จตุमुख เป็นมงคลประการหนึ่ง แปลว่า หน้าสี่ด้านของคนสี่ทวีป แยกไปจาก สุวณฺณนาวา (สำเภาทอง) และอยู่หน้าสำเภาทอง (ข้อ ๕๗)

^{๔๒} อังใน มงคล ๑๐๘ ที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า, หน้า ๑๓๗.

^{๔๓} พระวิจิตตสาราภิงศ์. พุทธวงศ์, (ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์กรรมกรศาสนา, พ.ศ. ๒๕๓๕), เล่ม ๒ หน้า ๓๒-๕.

^{๔๔} สารานุกรมพม่า, (ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์สาเปพิมาน, พ.ศ. ๒๕๑๕), เล่ม ๑๒ หน้า ๑๔๔-๔๕.

- ข้อ ๘๘-๙๔ ขุนเขา ๗ ลูก, ข้อ ๙๕-๑๐๑ สระน้ำใหญ่ ๗ แห่ง และข้อ ๑๐๒-๑๐๘ แม่น้ำใหญ่ ๗ แห่ง เหล่านี้นับไว้ท้ายพรหมโลก ๑๖ ชั้น

- ระบุจำนวนที่แน่นอนของมงคลที่กล่าวรวมไว้ทีละอย่าง คือ

- ข้อ ๓๓-๓๖ ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ = บรูพวิเทหทวีป, อปรโคยานทวีป, ชมพูทวีป และอุตตร-กुरुทวีป

- ข้อ ๖๖-๗๑ เทวโลก ๖ ชั้น = สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา, สวรรค์ชั้นดาวดึงส์, สวรรค์ชั้นยามา, สวรรค์ชั้นดุสิต, สวรรค์ชั้นนิมมานรดี และสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี

- ข้อ ๗๒-๘๗ พรหมโลก ๑๖ ชั้น = พรหมชั้นปาริสาชชา พรหมชั้นปุโรหิตา และพรหมชั้นมหาพรหม, พรหมชั้นปริตตภา พรหมชั้นอัปปมาณาภา และพรหมชั้นอาภัสสรา, พรหมชั้นปริตตสุภา พรหมชั้นอัปปมาณสุภา และพรหมชั้นสุกทินา, พรหมชั้นเวหฬผลา พรหมชั้นอัสถุญ-สัตว์ และพรหมชั้นสุทธาวาสอันได้แก่ พรหมชั้นอวิหา พรหมชั้นอดัมปา พรหมชั้นสุทิสสา พรหมชั้นสุทิสสี และพรหมชั้นอกนิฏฐา

- ข้อ ๘๘-๙๔ ขุนเขา ๗ ลูก = ยุคันธร อสินธร กรวิก สุทศนะ เนมินธร วินตกะ และอัสกัณ

- ข้อ ๙๕-๑๐๑ สระน้ำใหญ่ ๗ แห่ง = อโนดาต, กัณณมุนทะ, รตการะ, จัฑทนต์, กุณดาละ, มันทากินี และสีหปปาตะ

- ข้อ ๑๐๒-๘ แม่น้ำใหญ่ ๗ แห่ง = ลวณสีดา (มีน้ำเค็ม), อจุณสีดา (มีน้ำที่มีรสน้ำอ้อย), สุราสีดา (มีน้ำที่มีรสสุรา), สารสีดา (มีน้ำทำให้สำเร็จประโยชน์ทุกอย่าง), ทริสีดา (มีน้ำที่มีรสนมเปรี้ยว), พุทริสีดา (มีน้ำที่มีรสนม) และชลสีดา (มีน้ำรสหวาน)

๔. สุตตะนิตยูปะยะอภิธาน

หนังสือเล่มนี้กล่าวถึงคำศัพท์และหลักธรรมไว้โดยเรียงตามลำดับอักษร^{๔๕} ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับมงคล ๑๐๘ เหมือนสารานุกรมพม่า ต่างกันเพียงคำแปลของ จตุมุข ในที่นี้แปลว่าหน้าสี่ด้านของคนสี่ทวีป และมีคำอธิบายเพิ่มเติมว่าเป็นเศียรของพรหม

๕. จักรลักษณะ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า จักกลักษณะวิภาวินิฎฐิกา ท่านผู้แต่งคือพระเขมินทสามีและคณาจารย์ที่สอนปริยัติธรรมอีก ๖ รูปได้ร่วมกันศึกษาค้นคว้าเรื่องลายพระบาทและ

^{๔๕} พระโอภาสกิจวงศ์. สุตตะนิตยูปะยะอภิธาน, (ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๕๓), หน้า ๒๑๔-๑๖.

มงคล ๑๐๘ หลังจากนั้นจึงสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ชื่อว่า พระเศวตาสะของ ที่วัดพระยาภิ ซึ่งคนไทยในปัจจุบันรู้จักในนามว่า พระดาหวน จัดเป็นพระนอนที่ใหญ่ที่สุดในเมืองย่างกุ้ง คัมภีร์ดังกล่าว^{๔๖}ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับมงคล ๑๐๘ คล้ายกับคุพหัตถทีปนี แต่มีข้อต่างกัน ๒ ประการ คือ

- ข้อ ๗๘ นับสำเภาทองสีหน้าเป็นมงคลประการหนึ่ง ไม่แยก จดุมุข ออกไปเป็นอีกมงคลหนึ่ง

- ข้อ ๘๐, ๘๑ นับแยกกนิษฐและกนิษฐีเป็นมงคลสองประการ

๖. รอยบาทพระบิดา

หนังสือเล่มนี้เป็นตำราที่กล่าวถึงเรื่องมงคล ๑๐๘ สมบูรณ์ที่สุดในปัจจุบัน แต่งโดยพระนารทาทิวงศ์ใน พ.ศ. ๒๕๕๔ ท่านผู้แต่งได้เทียบเคียงความเห็นที่ต่างกันเกี่ยวกับมงคลที่กล่าวไว้ในวรรณกรรมพม่า อีกทั้งได้นำเสนอความหมายใหม่ของ วาตุฆมานก ว่าเป็นบุรุษคนหนึ่งแบกบุรุษอีกคนหนึ่งไว้บนบ่า ซึ่งไม่เคยกล่าวไว้ในวรรณกรรมพม่ามาก่อน^{๔๗}

อนึ่ง มงคล ๑๐๘ ที่กล่าวไว้ในหนังสือเล่มนี้เหมือนกับที่กล่าวไว้ในคุพหัตถทีปนี ต่างกันเพียงคำแปลของ วาตุฆมานก ซึ่งในคุพหัตถทีปนีแปลว่า ถ้วยใส่เครื่องสังเวย นอกจากนั้น คำว่า นนุทียาญญ ในหนังสือเล่มนี้แปลว่า ผอบทองเหมือนดอกพุดซ้อน แต่ในคุพหัตถทีปนีแปลว่า ดอกพุดซ้อน^{๔๘} คำแปลว่า ผอบทองเหมือนดอกพุดซ้อน กล่าวตามข้อความในคัมภีร์วิมตติโนทนีว่า

“คำว่า นนุทียาญญ คือ ภาชนะที่ทำด้วยทองคำมีลักษณะเหมือนดอกพุดซ้อนเพื่อความ เป็นมงคล”^{๔๙}

ส่วนคัมภีร์สารัตถทีปนีกล่าวว่า เป็นภาชนะทองรูปสามแฉกเหมือนดินกา ดังข้อความในคัมภีร์นั้นว่า

“คำว่า นนุทียาญญ คือ ภาชนะที่ทำด้วยทองคำมีรูปร่างเหมือนดินกาเพื่อความเป็นมงคล”^{๕๐}

^{๔๖} จักรลักษณะ, หน้า ๕๕-๕๕.

^{๔๗} รอยบาทพระบิดา, หน้า ๕๕.

^{๔๘} อ้างใน จักรลักษณะ, หน้า ๖๖.

^{๔๙} นนุทียาญญนติ นนุทียาญญปุผากาเรน มงคลตถ์ สุวณฺณณ กถ. วิมตติ.ฎีกา (บาลี) ๑/๔๓.

^{๕๐} นนุทียาญญนติ ทากปทสณฺณานา มงคลตถ์ กถา สุวณฺณณภษณวิกิต. สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๐๓.

แม้คัมภีร์ข้างต้นจะแสดงความหมายของ นนุทียาฎฐุ ว่าเป็นผอบทองเหมือนดอกพุท
 ซ้อน แต่ผู้วิจัยคิดว่าในที่นี้ควรแปลว่า ดอกพุทซ้อน เพราะดอกพุทซ้อนเป็นมงคลในโลก จึงมีผอบ
 ทองเหมือนดอกพุทซ้อนเป็นเครื่องใช้สอยของพระราชในสมัยก่อน ที่จริงแล้วผอบทองที่กล่าวถึง
 ในเรื่องนี้เป็นหนึ่งในของมงคลที่พระเจ้าอโศกมหาราชส่งไปถวายพระเจ้าเทวานัมปิยติสสระร่วมกับ
 เครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ อย่างของกษัตริย์^{๕๑} และพระเจ้าอโศกคงไม่ส่งดอกพุทซ้อนไปเป็นเครื่อง
 ราชบรรณาการเป็นแน่ แต่ส่งผอบทองเหมือนดอกพุทซ้อนที่มีค่าและแสดงความเป็นมงคลไปในตัว
 ดังนั้น แม้คัมภีร์ข้างต้นจะแสดงความหมายว่า ผอบทองเหมือนดอกพุทซ้อน ก็เป็นอรรถที่เหมาะสม
 กับเครื่องราชบรรณาการดังกล่าว ในฉบับนี้ผู้วิจัยจึงแปลว่า ดอกพุทซ้อน ตามคำอธิบายในคัมภีร์
 เนติอรรถกถาว่า

“คำว่า นนุทียาฎฐุ เป็นต้น มีรูปวิเคราะห์ว่า นนุทียาฎฐุ คือ นัยที่มีการเวียนเหมือน
 การเวียนของดอกพุทซ้อน อุปมาว่า ดอกพุทซ้อนย่อมเวียนออกไปด้านนอกด้วยส่วนหลักที่อยู่
 ภายใน ถัดไป แม้นนุทียาฎฐุนั้นก็ถนัดนั้น”^{๕๒}

ตามหลักภาษา คำว่า นนุทียาฎฐุ สำเร็จรูปมาจาก นนุทินก + อาวญฺญ มีรูปวิเคราะห์ว่า
 นนุทินก อาวญฺญ ขตุราติ นนุทียาฎฐุ (นันทียาฎฐุ คือ มีการเวียนที่ยังความยินดีให้เกิดขึ้น)
 คำแปลว่า ดอกพุทซ้อน กล่าวตามอรรถกถาของเนติปกรณ์ที่แสดงถึงลักษณะของดอกไม้ที่เวียน
 จากด้านในไปหาด้านนอกอันเป็นลักษณะของดอกพุทซ้อน

อย่างไรก็ตาม คำว่า นนุทียาฎฐุ มีรูปสันสกฤตว่า นนุทวารุตต ในพจนานุกรม
 สันสกฤตแปลว่า กฤษณา และมีความหมายอื่นอันได้แก่ ฤๅษณ์พิเศษของกษัตริย์หรือเรือนพิเศษ
 ของพระอิศวร และปลาชนิดหนึ่งที่มีคุณลักษณะประสาธนาตุและจัดเสมหะและดี ดังข้อความว่า

^{๕๑} อโศโก ปลีทิตฺวา ตสฺส ปณฺจ ราชกกุธกณฺหาณี ปหิณฺนิ- จตฺตํ จามรํ ขกฺกํ โมฬี รตนปาทุกํ อญฺญจ
 อภิเสกคฺคาช พหุวิธํ ปณฺณาการํ. เสยฺยถิทํ- สงฺขํ ลงฺกาทกํ วาฏฺธมานํ วฏฺฐกํ ภิงฺการํ นนุทียาฎฐุํ สิวิกํ กณฺญํ กณฺจจุ
 อโรวิมํ ทุสฺสยฺกํ หตฺตปณฺณํ หริจฺนทณํ อรุณวณฺณมตฺตํ อุชฺฌํ หริตํ อามลกนฺติ. วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๖๘

พระเจ้าอโศกทรงเลื่อมใสแล้ว ได้ส่งเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ อย่างไปถวายแด่ท้าวเธอ คือ เสวตฉัตร
 แด่จามร (วาลพีชนิ) พระขรรค์ รัตนะประดับพระเมาลี และฉลองพระบาทแก้ว พร้อมด้วยเครื่องบรรณาการอย่าง
 อื่นหลายชนิดเพื่อประโยชน์แก่การอภิเษก คือ สังข์ กังโถกกวารี (น้ำที่แม่น้ำคงคา หรือน้ำที่เกิดจากสระอนาคตา)
 วัชฌมานะ (ถ้วยใส่เครื่องสังเวช) วฏฺฐสกะ (ดอกไม้ประดับพระเศียร) พระเต้าทอง ผอบทองเหมือนดอกพุทซ้อน
 วอ ขัตติยกุมารี ทัพพี คู่พระภรรยาที่ไม่ต้องซัก ผ้าเช็ดพระหัตถ์ แก่นจันทน์แดง ดินสีอรุณ ยาหยอดพระเนตร
 พระโอสถสมอ และพระโอสถมะขามป้อม

^{๕๒} นนุทียาฎฐุโฏติอาทิสฺ นนุทียาฎฐุสฺส วิย อาวญฺญ เอตฺสชาติ นนุทียาฎฐุ, ยถา हि นนุทียาฎฐุ
 อนฺโดฐิตฺเตน ปธานาวยเวน พหิทฺธา อาวญฺญติ, เอวมยมิ นโยติ อตุโธ. เนติ.อ. (บาลี) ๑๘.

“นนทวยารุตตะ ปุ่ลลิ่งค์. ย่อมเป็นไปในคฤหาสน์พิเศษของกษัตริย์ซึ่งกล่าวไว้ว่า

‘คฤหาสน์ใดมีระเบียบงามสามทางไปตามทิศใต้ และมีหน้ามุขในทิศตะวันตก มีร่มเงาที่ร่มรื่นควรยกย่อง คฤหาสน์นั้นชื่อนันทวยารุตตะ’

และย่อมเป็นไปในต้นกฤษณา และปลาชนิดหนึ่ง”^{๕๓}

นนทวยารุตตะ ปุ่ลลิ่งค์. [มีรูปวิเคราะห์หัว] นนทิตชนก อวารุตโต ชคร. (นันทวยารุตตะ คือ มีการเวียนที่ยังความยินดีให้เกิดขึ้น) คัมภีร์อมรโกษ ๒.๒.๑๐ กล่าวว่า เป็นเรือนพิเศษของพระอิศวร ลักษณะของเรือนพิเศษนั้น พิงทราบดังคัมภีร์ภทรธฤตสาธนะกล่าวว่า

‘คฤหาสน์ใดมีระเบียบงามสามทางไปตามทิศใต้ และมีหน้ามุขในทิศตะวันตก มีร่มเงาที่ร่มรื่นควรยกย่อง คฤหาสน์นั้นชื่อนันทวยารุตตะ’

คัมภีร์วิษวะกล่าวว่า เป็นต้นกฤษณา คัมภีร์ราชวัลลภะกล่าวว่า เป็นปลาชนิดหนึ่งที่มีคุณลักษณะประสาธนาตุและขจัดเสมหะและดี^{๕๔}

นอกจากนั้น คำว่า โสวตถิก ฉบับไทยบางฉบับแปลว่า สร้อย บ้าง สวัสดิเกะ บ้าง สวัสดิเกะ บ้าง^{๕๕} ฉบับพม่าแปลไว้หลายอย่างว่า สายดอกจัน ๑ แฉก อันเป็นสัญลักษณ์ของงูเห่า บ้าง แปลว่า รอยคอ ๓ รอย อันเชื่อกันว่าเป็นสัญลักษณ์ของบุคคลผู้มั่งคั่งร่ำรวย บ้าง แปลว่า สวัสดิเกะ

^{๕๓} นนทวยารุตตะ ปุ.

ทกษิณานุคตาลินท-

ศรย์ ชต ปศุจิมามุม

ปุชนิโยตตรจฉาย

นนทวยารุตตะ วทนติ ตติชยูกเต นฤปคฤเหมเท, ตกรวฤกษ,

มตฺสยเกเท จ. ศพฺทสฺสโตม.นิธิ. (สันสกฤต) ๒๓๖.

^{๕๔} นนทวยารุตตะ, ปุ. (นนทิตชนก อวารุตโต ชคร.) อิศวรสทฺยวิเศษะ อิตฺยมระ ๒.๒.๑๐ ตฺสย ลกฺษณํ ยถา,-

ทกษิณานุคตาลินท-

ศรย์ ชต ปศุจิมามุม

ปุชนิโยตตรจฉาย

นนทวยารุตตะ วทนติ ตตฺ. อิติ ภทรธฤตสาธนะ.

ตกรทฺรุมะ อิติ วิษวะ. มตฺสยเกทะ. ตฺสย ลกฺษณ. สักุราหิตฺวมฺ กมฺปิตฺตฺวินาสิตฺวณฺจ อิติ ราชวัลลภะ.

ศพฺท.ทฺรุม. (สันสกฤต) ๒/๘๒๖.

^{๕๕} ปฐมสมโพธิ, หน้า ๒๖๘ แปล โสวตถิก ว่า สร้อย, หนังสือที่ระลึกพระราชพิธียกจุลมงกุฏและสมโภชพระพุทธบาทจังหวัดสระบุรี, หน้า ๒๔๕ แปล โสวตถิ นนทิวฤฎ รวมเป็นศัพท์เดียวกันว่า รูปสวัสดิเกะ เวียนขวา, รอยพระพุทธบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์, หน้า ๑๘ แปลว่า สวัสดิเกะ, คำอธิบายศัพท์ในมงคล ๑๐๘ ใน ปรัชมรุ [ฉบับแปลและอธิบาย], หน้า ๑๘๕ แปลว่า สวัสดิเกะ

ซึ่งทหารนาซีของเยอรมันใช้เป็นสัญลักษณ์ บ้าง^{๕๖} หนังสือ FOOTPRINTS OF THE BUDDHAS OF THIS ERA IN THAILAND แปลว่า A neck ornament^{๕๗} ซึ่งก็คือ สร้อย นั่นเอง อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่าในที่นี้ควรแปลว่า สวัสดิ์กะ เพราะรูปสวัสดิ์กะเป็นสัญลักษณ์ที่เป็นมงคลมาแต่โบราณ จึงนับว่าเป็นมงคลประการหนึ่งในมงคล ๘ ประการของฝ่ายเถรวาท ฝ่ายมหายาน และฝ่ายศาสนา เซน ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้น

หนังสือรอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์^{๕๘} กล่าวว่า สวัสดิ์กะ หมายถึง ความยั่งยืน ความเป็นนิรันดร์ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายดังนี้

สวัสดิ์กะ [สะหวัดฺคิกะ] น. ลายกากบาทปลายหักมุมขวา ใช้เป็นเครื่องหมายมาแต่โบราณ ตันนิชฐานกันว่าเป็นรูปดวงอาทิตย์โคจรเวียนขวา^{๕๙}

คำบาลีว่า สุวตฺถิก มีรูปสันสกฤตว่า สุวตฺติก และมีรูปปรากฏว่า โสวตฺถิก ส่วนอรรถมาธิมีรูปว่า โสวตฺถิ^{๖๐} คำนี้มีความหมาย ๓ ประการ คือ

- สิ่งที่น่าความสวัสดิมาให้ = สุวตฺถิ อนุปทุทว อวตฺติติ โสวตฺถิก (สุวตฺถิ ศัพท์ + ฦก ปัจจัยใน อวตฺติ ตัทธิต)

- สิ่งที่เกี่ยวข้องกับความสวัสดิ = โสวตฺถิโน สุภาย หิต โสวตฺถิก (โสวตฺถิ ศัพท์ + นุ ปัจจัยใน หิต ตัทธิต)

ความหมายแรกกล่าวไว้ในฎีกาของมัชฌิมนิกาย^{๖๑} ส่วนความหมายหลังกล่าวตาม พจนานุกรมสันสกฤตชื่อศัพท์กัลปทรมะ^{๖๒}

^{๕๖} จักรลักษณะ, หน้า ๖๕-๗๐ แปลว่า ลายดอกจัน ๓ แฉก อันเป็นสัญลักษณ์ของงูเห่า, รอยบาทพระบิดา, หน้า ๕๕ แปลว่า รอยคอ ๓ รอย อันเชื่อกันว่าเป็นสัญลักษณ์ของบุคคลผู้มั่งคั่งร่ำรวย, มงคล ๑๐๘ ที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า, หน้า ๘๒ แปลว่า สวัสดิ์กะ

^{๕๗} Virginia McKeen Di Crocco, FOOTPRINTS OF THE BUDDHAS OF THIS ERA IN THAILAND, (Bangkok : the Siam Society), p. 75.

^{๕๘} รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์, หน้า ๑๘.

^{๕๙} พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๑๔๔.

^{๖๐} ปาปิปปปิฎก, ภาค ๔ หน้า ๗๑๑.

^{๖๑} ม.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๘๘.

^{๖๒} ศพท.ทรมะ (สันสกฤต), ๕๐๔.

ฉบับโบราณของพม่าและไทยบางฉบับมีรูปว่า โสวตฺติ บ้าง โสวตฺติ บ้าง โสวตฺติค บ้าง แม้ในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาก็มีรูปว่า โสวตฺติค, โสวตฺติค ทั้งสองอย่าง ดังคำว่า โสวตฺติคตฺตยํ ทิสฺวา (เห็นดอกจัน ๓ แฉก) ในคัมภีร์อัฐสาธินี^{๖๓} และอรรถกถาของปฏิสัมภิทามรรค^{๖๔} และคำว่า โสวตฺติคตฺตยํ ทิสฺวา (เห็นดอกจัน ๓ แฉก) ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๖๕} ดังนั้น หนังสือปาฬิปทปิฎกจะจึงกล่าวว่า คำว่า โสวตฺติค มีศัพท์เดิมมาจาก โสวตฺติค แปลง ถ เป็น ต จึงปรากฏเป็นรูปว่า โสวตฺติค^{๖๖}

ความเห็นที่กล่าวไว้ในหนังสือวิสัยชนาแห่งราชปูลานัน สรุปลงความได้ว่ามีมงคล ๑๐๗ โดยไม่นับเขาจักรวาลเป็นมงคลประการหนึ่ง และนับกินนร, กินนรี เป็นมงคล ๒ ประการ หรือ มงคลมี ๑๐๘ ตามคัมภีร์อนาคตวงศัฎฐิกา หรือมงคลมี ๑๐๘ โดยนับแยกธงชัยและธงพื้นฟ้าเป็นมงคล ๒ ประการ อีกทั้งไม่นับเขาจักรวาลเป็นมงคลประการหนึ่ง หรือมงคลมี ๑๐๗ โดยนับรวมธงชัยและธงพื้นฟ้าเป็นมงคลประการหนึ่ง ความเห็นนี้ค่อนข้างสับสนไม่ระบุชี้ชัดไว้อย่างแน่นอน จึงขอสรุป มงคล ๑๐๘ ตามที่ปรากฏในคุพหัตถทีปนี สารานุกรมพม่า และจักรลักษณะ ซึ่งมีลำดับต่างกัน ดังนี้

ลำดับ	คุพหัตถทีปนี	สารานุกรมพม่า	จักรลักษณะ
๑	หอก	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๒	เรื่อนงาม	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๓	ดอกพุดซ้อน	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๔	รอยคอ ๓ แฉก	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๕	ดอกไม้กรองบนศีรษะ	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๖	ถ้วยใส่เครื่องสังเวศ	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๗	ตั้งทอง	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๘	ขอช้าง	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๙	ปราสาท	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๑๐	เสาระเนียด	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๑๑	เศวตฉัตร	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๑๒	พระขรรค์	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๑๓	พัดใบตาล	เหมือนกัน	เหมือนกัน
๑๔	พัดหางนกยูง	เหมือนกัน	เหมือนกัน

^{๖๓} อภ.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๒๖.

^{๖๔} พ.ป.อ. (บาลี) ๑/๓๕.

^{๖๕} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๗๕.

^{๖๖} ปาฬิปทปิฎก, ภาค ๔ หน้า ๗๓๕.

๑๕	กรอบหน้า	เส้าจามร	เส้าจามร
๑๖	แก้วมณี	กรอบหน้า	กรอบหน้า
๑๗	ถั่ว	เหมือนกัน	แก้วมณี
๑๘	พวงดอกมะลิ	แก้วมณี	ถั่ว
๑๙	ดอกบัวขาบ	พวงดอกมะลิ	พวงดอกมะลิ
๒๐	ดอกบัวแดง	ดอกบัวขาบ	ดอกบัวขาบ
๒๑	ดอกบัวขาว	ดอกบัวแดง	ดอกบัวแดง
๒๒	ดอกปทุม	ดอกบัวขาว	ดอกบัวขาว
๒๓	ดอกบุณฑริก	ดอกปทุม	ดอกปทุม
๒๔	หม้อใสน้ำเต็ม	ดอกบุณฑริก	ดอกบุณฑริก
๒๕	ถั่วใสน้ำเต็ม	หม้อใสน้ำเต็ม	หม้อใสน้ำเต็ม
๒๖	มหาสมุทร	ถั่วใสน้ำเต็ม	ถั่วใสน้ำเต็ม
๒๗	เขจักรวาล	มหาสมุทร	มหาสมุทร
๒๘	เขหิมพานต์	เขจักรวาล	เขจักรวาล
๒๙	เขสินธุ	เหมือนกัน	เขหิมพานต์
๓๐	ดวงอาทิตย์	เหมือนกัน	เขสินธุ
๓๑	ดวงจันทร์	เหมือนกัน	ดวงอาทิตย์
๓๒	คาวนักษัตร	เหมือนกัน	ดวงจันทร์
๓๓-๓๖	ทวิปใหญ่ทั้ง ๔ และทวิป น้อย	เหมือนกัน	คาวนักษัตร [๓๓]
๓๗	พระเจ้าจักรพรรดิและ บริวาร	พระเจ้าจักรพรรดิ	ทวิปใหญ่ทั้ง ๔ [๓๔-๓๗]
๓๘	สังข์ขาวเวียนขวา	เหมือนกัน	ทวิปน้อยสองพัน [๓๘]
๓๙	ปลาทองคำ	เหมือนกัน	พระเจ้าจักรพรรดิ [๓๙]
๔๐	กงจักร	เหมือนกัน	สังข์ขาวเวียนขวา [๔๐]
๔๑-๔๓	แม่น้ำใหญ่ ๓ แห่ง	พญาครุฑ [๔๑]	ปลาทองคำ [๔๑]
๔๔-๔๕	ขุนเขา ๗ ลูก	จระเข้ [๔๒]	กงจักร [๔๒]
๔๕-๖๑	สระน้ำใหญ่ ๗ แห่ง	ธงชัยและธงพื้นผ้า [๔๓]	แม่น้ำใหญ่ ๓ แห่ง [๔๓-๔๕]
๖๒	พญาครุฑ	วอทอง [๔๔]	ขุนเขา ๗ ลูก [๕๐-๕๖]
๖๓	จระเข้	เส้าจามรทอง [๔๕]	ทะเลสี่พันคร ๗ แห่ง [๕๗-๖๓]
๖๔	ธงชัย	ภูเขากไรลาส [๔๖]	พญาครุฑ
๖๕	ธงพื้นผ้า	พญาราชสีห์ [๔๗]	จระเข้
๖๖	วอแก้ว	พญาเสือโคร่ง [๔๘]	ธงชัย, ธงพื้นผ้า
๖๗	เส้าจามรทอง	พญาม้าลาห [๔๙]	วอแก้ว

๖๘	ภูเขาไกรลาส	พญาช้างอุโบสถหรือพญาช้าง ฉัททันต์ [๕๐]	ภูเขาไกรลาส
๖๙	พญาราชสีห์	พญานาควาสึกิ [๕๑]	พญาราชสีห์
๗๐	พญาเสือโคร่ง	พญาหงส์ [๕๒]	พญาเสือโคร่ง
๗๑	พญาม้าลาหก	พญาวัว [๕๓]	พญาม้าลาหก
๗๒	พญาช้างอุโบสถ หรือพญา ช้างฉัททันต์	พญาช้างเอราวัณ [๕๔]	พญาช้างอุโบสถ หรือพญาช้าง ฉัททันต์
๗๓	พญานาควาสึกิ	มังกรทอง [๕๕]	พญานาควาสึกิ
๗๔	พญาหงส์	หน้าสี่ด้านของคนสี่ทวีป [๕๖]	พญาหงส์
๗๕	พญาวัว	สำเภาทอง [๕๗]	พญาวัว
๗๖	พญาช้างเอราวัณ	แม่โคนม [๕๘]	พญาช้างเอราวัณ
๗๗	มังกรทอง	กนิษฐ [๕๙]	มังกรทอง
๗๘	สำเภาทอง	กนิษฐี [๖๐]	สำเภาทองสี่หน้า
๗๙	ท้าวมหาพรหม	นกกการเวก [๖๑]	แม่โคนม
๘๐	แม่โคนม	พญานกยูง [๖๒]	กนิษฐ
๘๑	กนิษฐ, กนิษฐี	พญานกกระเรียน [๖๓]	กนิษฐี
๘๒	นกกการเวก	พญานกจากพราภ [๖๔]	นกกการเวก
๘๓	พญานกยูง	พญานกโพระดก [๖๕]	พญานกยูง
๘๔	พญานกกระเรียน	เทวโลก ๖ ชั้น [๖๖-๗๑]	พญานกกระเรียน
๘๕	พญานกจากพราภ	พรหมโลก ๑๖ ชั้น [๗๒-๘๗]	พญานกจากพราภ
๘๖	พญานกโพระดก	ขุนเขา ๗ ลูก [๘๘-๙๔]	พญานกโพระดก
๘๗-๙๒	เทวโลก ๖ ชั้น	สระน้ำใหญ่ ๗ แห่ง [๙๕-๑๐๑]	เทวโลก ๖ ชั้น
๙๓-๑๐๘	พรหมโลก ๑๖ ชั้น	แม่น้ำใหญ่ ๗ แห่ง [๑๐๒- ๑๐๘]	พรหมโลก ๑๖ ชั้น

มีข้อสังเกตที่สำคัญประการหนึ่ง คือ คัมภีร์พม่าทุกฉบับไม่นับดอกบัว ๖ ประเภทตามที่พบในสมันตภัททิกา คือ ดอกปทุม^{๖๓} (ปทุม), ดอกบัวแดง (รตตูปปัล)^{๖๔}, ดอกบัวขาว (เสตูปปัล),

^{๖๓} ดอกปทุมหรือปทุมชาติ คือ บัวก้านแข็ง มีลักษณะก้านใบและก้านดอกแข็ง ส่องใบและดอกให้อยู่เหนือพื้นน้ำมาก คนไทยเรียกกันทั่วไปว่า บัวหลวง กับมีชื่อเรียกอย่างอื่นอีกหลายชื่อ ภาษาอังกฤษเรียกว่า lotus คนไทยนิยมนำมาใช้บูชาพระ ตรงกับภาษาบาลีว่า ปทุม หรือบางทีบาลีใช้รูปอย่างสันสกฤตว่า ปทุม

^{๖๔} ดอกบัวหรืออุบลชาติ คือ บัวก้านอ่อน มีลักษณะก้านใบและก้านดอกอ่อน ใบลอยอยู่บนผิวน้ำ ดอกมักลอยอยู่ปริ่มน้ำ หรือก้านดอกส่งดอกขึ้นเหนือผิวน้ำไม่มาก คนไทยเรียกกันทั่วไปว่า บัวสาย กับมีชื่อเรียกอย่างอื่นอีก

ดอกบัวขาว (นิลุปปล), ดอกบุญชริกสีแดง (รตุตปฺนุชริก) และดอกบุญชริกสีขาว (เสตปฺนุชริก) หรือดอกบัว ๕ ประเภทที่พบในชินาลังการฎีกา คือ ดอกบัวขาว (นิลุปปล), ดอกบัวแดง, (รตุตปฺปล), ดอกปทุมแดง (รตุตปทุม), ดอกปทุมขาว (เสตปทุม) และดอกบุญชริก (ปฺนุชริก) แต่นับดอกบัว ๕ ประเภทตามอรรถกถาของมหาปทานสูตร คือ ดอกบัวขาว (นิลุปปล), ดอกบัวแดง (รตุตปฺปล), ดอกบัวขาว (เสตปฺปล), ดอกปทุม (ปทุม) และดอกบุญชริก (ปฺนุชริก) จึงสันนิษฐานว่าพระเถระชาวพม่าในสมัยก่อนจนถึงสมัยปัจจุบันเห็นว่ามงคลในคัมภีร์ที่พบทั้งสองฉบับในปัจจุบันยังไม่ถูกต้อง จึงกล่าวตามอรรถกถาของมหาปทานสูตร นอกจากนั้น แม้คัมภีร์พุทธปาทวันทนาก็กล่าวถึงดอกบัว ๕ ประเภทตามอรรถกถาของมหาปทานสูตรนั้น ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าท่านผู้แต่งคัมภีร์พุทธปาทวันทนาได้พบข้อความที่กล่าวถึงดอกบัว ๕ ประเภทในสมัยนั้น จึงกล่าวถึงดอกบัวดังกล่าว นอกจากนั้น คัมภีร์วัชรโศติกฎีกา^{๖๕} ที่อ้างถึงข้อความจากชินาลังการฎีกา ก็กล่าวถึงดอกบัว ๕ ประเภทตามอรรถกถาของมหาปทานสูตร ทำให้ทราบว่าฉบับโบราณบางฉบับของชินาลังการฎีกามีข้อความอย่างนั้น

ผู้วิจัยได้กล่าวถึงลำดับมงคล ๑๐๘ ตามที่กล่าวไว้ในวรรณกรรมพม่าเพื่อชี้ให้เห็นความต่างกันของแนวคิดแห่งปราชญ์พม่าในสมัยต่างๆ เกี่ยวกับมงคล ๑๐๘ บัดนี้ ขอเทียบเคียงประเด็นที่ปรากฏต่างกัน ในคัมภีร์สมันตภัททิกา ชินาลังการฎีกา และพุทธปาทวันทนา เพื่อหาข้อสรุปว่ามงคล ๑๐๘ ที่แท้จริงในฝ่าพระบาทคืออะไรบ้าง ดังต่อไปนี้

๑. มงคลข้อ ๑๕ ในสมันตภัททิกามีรูปว่า อุณฺหิสี คือ กรอบหน้า แต่ชินาลังการฎีกากล่าวถึงรูปว่า จามรี คือ แส้จามร สันนิษฐานว่าคำว่า จามรี น่าจะเกินมา เพราะในมงคลข้อ ๖๗ ก็กล่าวถึงแส้จามรทองด้วยคำว่า สุวณฺณวาลวิชนี และในพุทธปาทวันทนาก็กล่าวถึงกรอบหน้าไว้ในมงคลข้อ ๑๕ เหมือนสมันตภัททิกา

๒. มงคลข้อ ๑๖ และ ๑๗ ในสมันตภัททิกาและชินาลังการฎีกากล่าวถึงถ้วยและแก้วมณี แต่พุทธปาทวันทนากล่าวสลับกันเป็นแก้วมณีและถ้วย สันนิษฐานว่าผู้แต่งคัมภีร์พุทธปาทวันทนาคงจะพบข้อความที่สลับกัน จึงประพันธ์คาถาตามฉบับที่พบในสมัยนั้น แม้คัมภีร์วัชรโศติกฎีกา^{๖๖} ที่อ้างข้อความจากชินาลังการฎีกาก็กล่าวถึงแก้วมณีก่อนหน้าถ้วย แสดงว่าฉบับโบราณของชินาลังการฎีกาบางฉบับคงมีข้อความสลับกัน

หลายชื่อ ภาษาอังกฤษเรียกว่า waterlily คนไทยนิยมนำก้านดอก ที่เรียกว่า สายบัว มาบริโภคเป็นอาหาร ตรงกับภาษาบาลีว่า อุปฺปล

^{๖๕} พระวัชรปัญญา. วัชรโศติกฎีกา. (ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์ปียิมฉินไท, ๒๕๐๓), หน้า ๒๕.

^{๖๖} วัชรโศติกฎีกา, หน้า ๒๕.

๓. การกล่าวถึงดอกบัว ๖ ประเภทในสมันตภัททิกา ทำให้มีจำนวนมงคลเกินจากฎีกาของชินาลังการ ๑ รูป แต่ชินาลังการฎีกาก็มีมงคลเกินมา ๑ รูปเช่นกัน โดยมีเส้าจามรชำไว้ในมงคลข้อ ๑๕ ดังนั้น เมื่อพุทธปาทวันทนาแยกธงชัยและธงผืนผ้าออกเป็น ๒ ข้อ ลำดับของมงคลในคัมภีร์ทั้งสามตั้งแต่ข้อ ๖๖ เป็นต้นไปจึงตรงกัน

๔. มงคลข้อ ๖๕ ในสมันตภัททิกาและชินาลังการฎีกากล่าวถึงธงชัยและธงผืนผ้าเป็นมงคลเดียวกัน แต่เนื่องจากธงทั้งสองมีลักษณะต่างกัน จึงควรเป็นมงคลคนละอย่าง แม้ในคัมภีร์คัมภีร์พุทธวงศ์ รัตนังกมนกัณฑ์ ที่นำมาอ้างอิงไว้แล้ว^{๑๑} ก็กล่าวแยกธงชัยและธงผืนผ้าไว้ทีละอย่าง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นว่าควรแยกเป็นสองประการตามพุทธปาทวันทนา ความจริงรูปทวันทสมาของธชปตัก ที่กล่าวไว้ในสมันตภัททิกาเป็นสมาหารทวันทมาสว่า ธชปฏาก หรือในชินาลังการฎีกากล่าวเป็นสมาหารทวันทมาสว่า ธชปตภา อาจหมายถึงมงคลสองประการได้ ท่านผู้แต่งเพียงต้องการเชื่อมคำให้สั้นลงตามกระบวนการของสมาทานั้น ไม่ใช่มุ่งจะแสดงว่าเป็นมงคลสองประการ อนึ่ง คำว่า ปฏาก, ปตภา ใช้แทนกันได้ มิใช่ทั้งสองอย่างในวรรณกรรมบาลี โดย ปฏากประกอบรูปศัพท์มาจาก ปฏ ชาติ หรือ ปต ชาติ + อาก ปัจจัย แปลง ต เป็น ฏ ส่วน ปตภา มาจาก ปต ชาติ + อาก ปัจจัย^{๑๒} แม้บาลีจะใช้เป็นรูปบุลงลัก แต่สันสกฤตใช้เป็นรูปอดีตถึงคำว่า ปตภาเท่านั้น^{๑๓} ตำราไทยบางฉบับแปล ปฏาก ว่า ธงปฏาก, ธงปตภา หรือธงประดาก^{๑๔}

๕. มงคลข้อ ๗๒ ในสมันตภัททิกาและชินาลังการฎีกา ฉบับที่จัดพิมพ์ในปัจจุบัน ได้กล่าวถึงพญาช้างอุโบสถและพญาช้างฉัททันต์เป็นมงคลข้อเดียวกัน แต่ฉบับโบราณของพม่าที่นำมาอ้างอิงไว้ในหนังสือมงคล ๑๐๘ ที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า พบรูปว่า อุโบสถวารณราชาเหมือนกันทั้งหมด แม้ในฉบับโบราณของไทย เลขที่ ๔๑๓๘/ป/๑๖ ก็กล่าวถึงพญาช้างอุโบสถอย่างเดียวดังที่นำมาแสดงไว้ข้างต้น^{๑๕} นอกจากนั้น พุทธปาทวันทนาได้กล่าวถึงช้างอุโบสถเท่านั้น จึงสันนิษฐานว่าท่านผู้แต่งพุทธปาทวันทาคงไม่พบข้อความที่กล่าวถึงพญาช้างฉัททันต์ในสมัยนั้น

^{๑๑} พุ.พุทธ. (บาลี) ๓๒/๓๖-๓๗/๔๔๒.

^{๑๒} อภิธาน.ฎีกา (บาลี) ๒๗๖, ปทานุกรมพระไตรปิฎกบาลี-พม่า. (ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์กรรมกรศาสนา, ๒๕๓๐), เล่ม ๑๓ หน้า ๖๒๕.

^{๑๓} ศพพุทธโศม.นิธิ (สันสกฤต), ๒๕๗, สันสกฤต-ไทย-อังกฤษ อภิธาน, หน้า ๖๕๕.

^{๑๔} พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ไตรภูมิถา, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๔), หน้า ๓๘๓.

^{๑๕} อ้างใน พระพุทธเมตตาเถระที่จะมาตรัสรู้, หน้า ๕๕๗.

อนึ่ง พญาช้างอุโบสถเป็นพาหนะของพระเจ้าจักรพรรดิ ไม่ใช่พญาช้างงัณฑ์ ดังข้อความที่ตรัสไว้ในทีมนิกาย มหาสุทฺธสนสูตร^{๑๖} ด้วยเหตุนี้ จึงควรมีพญาช้างอุโบสถเท่านั้น

๖. ชินาลังการฎีกา ฉบับพิมพ์ หน้า ๑๔๕ มีรูปว่า จตุมุขสุวรรณนา (รูปสำเภาทองสี่หน้า) แต่ฉบับมหาจุฬาฯ หน้า ๑๗๗ มีรูปว่า จตุมุขพुरुมา (ท้าวมหาพรหมที่มีพระพักตร์สี่ด้าน) สุวรรณนา (สำเภาทอง) ตามฉบับไทยนี้ไม่สมควร เพราะขัดแย้งกับข้อความในสมันตภัททิกาวา จตุมุข โสวรรณนา (สำเภาทองสี่หน้า)

โดยสรุปผู้วิจัยเห็นว่ามงคล ๑๐๘ ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์พุทธปาหวันทนาน่าจะใกล้เคียงกับความถูกต้องมากที่สุด ยกเว้นการกล่าวถึงถ้วยและแก้วมณีลำดับกันเท่านั้น จึงขอเสนอมงคล ๑๐๘ และคำแปลตามความเห็นของผู้วิจัย ดังนี้

ลำดับ	บาลี	คำแปล
๑	สตติ	หอก
๒	สิริวชิโร	เรื่อนงาม
๓	นันทิยาวัณ	ดอกพุดซ้อน
๔	โสวตถิก	สวัสดิกะ
๕	วณฺเฑ	ดอกไม้กรอบบนศีรษะ
๖	วทุตฺตมาน	บุรุษคนหนึ่งแบกบุรุษอีกคนหนึ่งไว้บนบ่า
๗	ภทฺทปฐ	ตั้งทอง
๘	องฺกุโส	ขอช้าง
๙	ปาสาท	ปราสาท
๑๐	โตรณ	เสาระเนียด
๑๑	เสตฺตจฺจตุ	เสวตฉัตร
๑๒	ขคุ	พระขรรค์
๑๓	ตาลวณ	พัดใบตาล
๑๔	โมรหต	พัดหางนกยูง
๑๕	อุณฺหิสี	กรอบหน้า
๑๖	ปคุ	ถ้วย

^{๑๖} ปุณ จปร อานนท ราชโณ มหาสุทฺธสนสูตร หตฺถิรณ ปาตรโหสิ สพฺพเสโต สตฺตปฺปติฏฺโฐ อิทฺธิมา เวหาสฺสกโม อุโปสโก นาม นาคราชา. ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๔๖/๑๕๒.

อานนท ข้ออื่นยังมีอีก ช้างแก้วซึ่งเป็นช้างเผือก เป็นที่พึงของเหล่าสัตว์ มีฤทธิ์ เหาะไปในอากาศได้ เป็นพญาช้างตระกูลอุโบสถ ได้ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทฺธสนะ

๑๓	มณี	แก้วมณี
๑๔	สุมนทามิ	พวงดอกมะลิ
๑๕	นิลุปปลิ	ดอกบัวขาว
๒๐	รตตูปปลิ	ดอกบัวแดง
๒๑	เสตูปปลิ	ดอกบัวขาว
๒๒	ปทุมมิ	ดอกปทุม
๒๓	ปุณฺฑริกั	ดอกบุณฑริก
๒๔	ปุณฺณมโฏ	หม้อใส่น้ำเต็ม
๒๕	ปุณฺณปาติ	ถ้วยใส่น้ำเต็ม
๒๖	สมุทุโท	มหาสมุทร
๒๗	จกุกวาท	เขাজักรวาล
๒๘	หิมวา	เขาคิมพานต์
๒๙	เมรุ	เขาสีเนรุ
๓๐	สุริโย	ดวงอาทิตย์
๓๑	จันทิมา	ดวงจันทร์
๓๒	นฤขตุติ	ดาวนักษัตร
๓๓-๓๖	จตุโร มหาทีปา ปริตตทีปา	ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และทวีปน้อย
๓๗	สปริโส จกุกวตติ	พระเจ้าจักรพรรดิและบริวาร
๓๘	ทกฺขินาวตตเสตสฺสโ	สังข์ขาวเวียนขวา
๓๙	สุวรรณมจฺจุยฺยลั	ปลาทองคำ
๔๐	จกุกั	กงจักร
๔๑-๔๓	สตฺต มหาคฺกุคา	แม่น้ำใหญ่ ๓ สาย
๔๔-๔๕	สตฺต มหาเสลา	ขุนเขา ๓ ลูก
๔๕-๖๑	สตฺต มหาสรา	สระน้ำใหญ่ ๓ แห่ง
๖๒	สุปฺณรารา	พญารุท
๖๓	สุสุมารโก	จระเข้
๖๔	ชช	ธงชัย
๖๕	ปฏากั	ธงพื้นผ้า
๖๖	รตนปาฏฺงกิ	วอแก้ว
๖๗	สุวรรณวาลวิชนี	แส้จามรทอง
๖๘	เกลาสปพฺพโต	ภูเขากโรลาส
๖๙	สีหราชา	พญาราชสีห์
๗๐	พฺยคุมรารา	พญาเสือโคร่ง
๗๑	วลาหโก อสุสรา	พญาม้าลาห

๗๒	อุโปสถวารณราชา	พญาช้างอุโบสถ
๗๓	วาสูกิ อูรกราชา	พญานาควาสูกิ
๗๔	หังสราชา	พญาหงส์
๗๕	อุสกราชา	พญาวัว
๗๖	เอราวโณ นาคราชา	พญาช้างเอราวัณ
๗๗	สุวรรณมกโร	มังกรทอง
๗๘	จตุมุข สุวรรณนา	สำเภาทองสี่หน้า
๗๙	สวจุณกา คาวี	แม่โคนม
๘๐	กิณโร	กิณร
๘๑	กิณรี	กิณรี
๘๒	กรวีโก	นกการเวก
๘๓	มยุรราชา	พญานกยูง
๘๔	โกญจราชา	พญานกกระเรียน
๘๕	จกุกวกราชา	พญานกจากพรา
๘๖	ชีวกชีวกกราชา	พญานกโพระดก
๘๗-๙๒	ฉ กามาวจรเทวโลกา	เทวโลก ๖ ชั้น
๙๓-๑๐๘	โสฬส พุทหมโลกา	พรหมโลก ๑๖ ชั้น

นอกจากนั้น ยังมีอีกคัมภีร์หนึ่งที่น่าสนใจนามมงคล ๑๐๘ ต่างไปจากสมันตภัททิกา คือ ปัชชมภู แต่งโดยพระพุทธปัยยะ ชาวแคว้นโจพะแถบอินเดียได้ จึงปรากฏนามว่า โจลียพุทธปัยยะ (พระพุทธปัยยะชาวโจละ) ท่านเดินทางไปเรียนพระปริยัติธรรม ณ ประเทศลังกา โดยฝากตัวเป็นศิษย์ของพระอานันทเถระ แม้ไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัดว่าท่านเกิดในสมัยใด แต่มีนักวิชาการได้สันนิษฐานจากที่ท่านกล่าวไว้ในนิคมคาถาว่า ท่านเป็นศิษย์ของพระอานันทเถระผู้มีเกียรติศักดิ์ขจรขยายประดุจธงของลังกา พระอานันทเถระนั้นเป็นผู้แต่งคัมภีร์มูลฎีกา และได้มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เพราะคำลงท้ายของคัมภีร์มูลฎีกาได้กล่าวถึงผู้อารธนาให้แต่งคัมภีร์ชื่อพระธรรมมิตตะ ซึ่งน่าจะเป็นบุคคลเดียวกับที่กล่าวถึงในคัมภีร์มหาวงศ์ (ปริจเฉทที่ ๕๔ คาถา ๓๕) ว่า “พระธรรมมิตตะพำนักอยู่ ณ วัดสัตตคามในรัชสมัยพระเจ้ามหินทะ ผู้ครองราชย์ระหว่างพุทธศักราช ๑๔๕๕-๑๕๑๕” จึงพอสรุปว่า พระพุทธปัยยะคงเกิดในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖^{๗๗}

^{๗๗} ประวัติผู้แต่งใน ปัชชมภู, หน้า ๑๑.

อย่างไรก็ตาม หนังสือ Dictionary of Pali Proper Names กล่าวว่า พระอนันตผู้แต่งมูลฎีกาเป็นชาวอินเดีย ท่านไปเรียนพระปริยัติธรรมแล้วพำนักอยู่ในลังกาเป็นเวลานาน ต่อมาเป็นเจ้าคณะปกครองภิกษุสงฆ์ฝ่ายวนวาสี คงมีชีวิตอยู่ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๘ หรือที่ ๙ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ หรือ ๑๕)^{๗๘}

ท่านผู้แต่งคัมภีร์ปัทมธัมมนี้มีชื่อเสียงเลื่องลือในแคว้นโจละ หรือโจลมณฑล (โกโรมันเดล) ซึ่งก็คือแคว้นทมิฬของอินเดียใต้ที่อยู่ถัดจากแคว้นอันธระ ตั้งแต่แคว้นมัทราสลงไปตามชายฝั่งทะเล และเป็นที่รู้จักในนามว่า พระทิปังกร ท่านเป็นเจ้าของอวาสวัดสองแห่ง คือพาลาติจจิวิหาร (วัดตะวันตก) และวัดจุฬามณีกรรม ชื่อพาลาติจจิวิหาร พบในนิคมคาถาของปทรูปสิทธิปกรณ์โดยตรง ส่วนชื่อวัดจุฬามณีกรรมปรากฏในคำนำภาษาสิงหลของคัมภีร์ปัทมธัมม อย่างไรก็ดี ในคัมภีร์พยายาของสิงหลที่อธิบายนิคมคาถาของปทรูปสิทธิปกรณ์พบชื่อจุฬามณีกรรม เป็นวัดตั้งอยู่ ณ เมืองนาปปิกุณนะ ในอินเดียตอนใต้ ซึ่งกษัตริย์ชาวอินโดนีเซียผู้นับถือพระพุทธศาสนาพระนามว่า มารวิชัยตุงการมัน เป็นผู้สร้างถวาย มีผลงานของท่านที่แต่งเป็นภาษาบาลีอีกคัมภีร์หนึ่งคือปทรูปสิทธิ แปลว่า คัมภีร์เป็นเครื่องยังอักษรทั้งหลายให้สำเร็จเป็นรูปแห่งบท หมายถึง การประกอบรูปเสียงต่างๆ ให้สำเร็จเป็นบท กล่าวคือ การประกอบรูปศัพท์นั่นเอง คัมภีร์นี้เป็นคำรำนำเนื้อหาจากกัจจายนไวยากรณ์มาเรียบเรียงใหม่ให้เรียนง่าย แต่มีเนื้อหามากกว่ากัจจายนไวยากรณ์ ๕ เท่า^{๗๙}

คัมภีร์ปัทมธัมมเป็นคำพรรณนาความงามแห่งพุทธลักษณะโดยกล่าวถึงความเพียบพร้อมด้วยรูปกายและนามกายซึ่งเป็นผลแห่งบารมี เริ่มตั้งแต่พุทธลักษณะคือพระนขาเป็นต้นไปจนถึงพระเกตุมาลาเหนือพระเศียร พร้อมด้วยคำพรรณนาคุณของพระธรรมและพระสงฆ์ คำว่า ปัทมธัมม แปลว่า คาน้ำผึ้ง หมายถึง คาถาที่ร้อยกรองไว้ด้วยภาษาอันวิจิตรเพริศแพร้วมีรสหวานปานน้ำผึ้ง และสูงส่งด้วยอรรถรสทางวรรณคดีอย่างบริบูรณ์ คัมภีร์นี้ก่อปรด้วยคาถา ๑๐๔ บท แต่งเป็นคาถาวสันตติลล ๑๔ พยางค์ทั้งหมด และท่านผู้แต่งได้แปลคัมภีร์นี้เป็นภาษาสิงหลไว้ด้วย

ต้นฉบับอักษรสิงหลของคัมภีร์นี้ได้รับการตรวจทานชำระโดยพระเทวมิตร ซึ่งเขียนไว้ในคำนำภาษาสิงหลว่าท่านนำต้นฉบับโบราณสองสามฉบับมาเทียบเคียง และชำระคำผิดให้ถูกต้องตามหลักภาษา ต่อมาพระพม่าชื่อว่าจักกปาละ อัครมหาบัณฑิต อดีตเจ้าอวาสวัดต้องปอก (วัดเชิงเขา) จังหวัดมอญได้ไย ได้ปริวรรตและแปลคัมภีร์ปัทมธัมมรวมทั้งคำนำเป็นภาษาพม่าใน พ.ศ.

^{๗๘} Malalasekara. **Dictionary of Pali Proper Names. Vol.II.** (London : Pali Text Society. 1960). p. 271.

^{๗๙} ประวัติผู้แต่ง ใน ปัทมธัมม, หน้า ๑๑-๑๒.

๒๔๕๓ อีกทั้งได้มอบหมายให้พระชนินทาศิษย์ของท่านเป็นผู้ตรวจทานความถูกต้องใน
กระบวนการพิมพ์^{๘๐}

มงคล ๑๐๘ ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ปัทมปุริชข้อความต่างจากคัมภีร์ทั้งสองนั้นในบาง
แห่ง ทั้งนี้พระพุทธรูปปิยะได้กล่าวถึงมงคลไว้ตั้งแต่คาถา ๑๑ เป็นต้นไปจนถึงคาถา ๓๘ ดังต่อไปนี้

คาถา ๑๑	แสดงมงคล ๔ ประการ	(๑-๔)
คาถา ๑๒	แสดงมงคล ๔ ประการ	(๕-๘)
คาถา ๑๓	แสดงมงคล ๔ ประการ	(๙-๑๒)
คาถา ๑๔	แสดงมงคล ๒ ประการ	(๑๓-๑๔)
คาถา ๑๕	แสดงมงคล ๒ ประการ	(๑๕-๑๖)
คาถา ๑๖	แสดงมงคล ๕ ประการ	(๑๗-๒๑)
คาถา ๑๗	แสดงมงคล ๑ ประการ	(๒๒)
คาถา ๑๘	แสดงมงคล ๖ ประการ	(๒๓-๒๘)
คาถา ๑๙	แสดงมงคล ๕ ประการ	(๒๙-๓๓)
คาถา ๒๐	แสดงมงคล ๒ ประการ	(๓๔-๓๕)
คาถา ๒๑	แสดงมงคล ๑ ประการ	(๓๖)
คาถา ๒๒	แสดงมงคล ๓ ประการ	(๓๗-๓๙)
คาถา ๒๓	แสดงมงคล ๒๑ ประการ	(๔๐-๖๐)
คาถา ๒๔	แสดงมงคล ๓ ประการ	(๖๑-๖๔)
คาถา ๒๕	แสดงมงคล ๑ ประการ	(๖๕)
คาถา ๒๖	แสดงมงคล ๓ ประการ	(๖๖-๖๘)
คาถา ๒๗	แสดงมงคล ๑ ประการ	(๖๙)
คาถา ๒๘	แสดงมงคล ๒ ประการ	(๗๐-๗๑)
คาถา ๒๙	แสดงมงคล ๑ ประการ	(๗๒)
คาถา ๓๐	แสดงมงคล ๑ ประการ	(๗๓)
คาถา ๓๑	แสดงมงคล ๑ ประการ	(๗๔)
คาถา ๓๒	แสดงมงคล ๑ ประการ	(๗๕)
คาถา ๓๓	แสดงมงคล ๑ ประการ	(๗๖)
คาถา ๓๔	แสดงมงคล ๑ ประการ	(๗๗)

^{๘๐} พระพุทธรูปปิยะ. คำนำใน ปัทมปุริช, (ม.ป.ท., ๒๔๕๓), หน้า ๑-๒.

- คาถา ๓๕ แสดงมงคล ๑ ประการ (๓๘)
 คาถา ๓๖ แสดงมงคล ๔ ประการ (๓๙-๔๒)
 คาถา ๓๗ แสดงมงคล ๒ ประการ (๔๓-๔๔)
 คาถา ๓๘ แสดงมงคล ๒๓ ประการ (๔๕-๖๗)

มงคล ๑๐๘ ตามคัมภีร์ข้างต้น มีดังนี้

๑. เรือนงาม (สิริวิบูล)
๒. สวัสดิกะ (โศวตถิ)
๓. ดอกพุดซ้อน (นันทิตถิ)
๔. ดอกไม้กรองบนศีรษะ (วตฺสโก)
๕. ตั้งทอง (ภทฺทปิจฺฉ)
๖. ถ้วยใส่เครื่องสังเวท (วฑฺฒมาน)
๗. หม้อใส่น้ำเต็ม (ปฺญณฺณกฺมฺโภ)
๘. ถ้วยน้ำ (ปาติ)
๙. เสวตฉัตร (เสวตฉตฺต)
๑๐. พระขรรค์ (ขลุโค)
๑๑. พัดใบตาล (สตาลวณฺณสวีนี)
๑๒. พัดหางนกยูง (โมรหตฺโถ)
๑๓. ขอช้าง (องฺกุโส)
๑๔. ปราสาท (ปาสาโท)
๑๕. เครื่องบรรณาการ (ปฺญณฺณปตฺโต)
๑๖. ดอกมะลิ (ทาม)
๑๗. กรอบหน้า (อฺณฺหีส)
๑๘. ดอกอุบล (อฺปฺปล)
๑๙. แก้วมณี (มณี)
๒๐. ดอกปทุม (ปทุม)
๒๑. มหาสมุทร (สมุทฺโท)
๒๒. ขุนเขาสุเมรุ (เมรุ)
๒๓. ภูเขาล้อมจักรวาล (จกฺกวาฬสิจฺฉ)
- ๒๔-๒๗. ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ (ทิวปา ปุณฺธิ จตุโร)
๒๘. ทวีปบริวารสองพัน (ทวิสหัสสชฺชททา)

๒๙. ดวงอาทิตย์ (สุโร)
๓๐. ดวงจันทร์ (จันโท)
๓๑. หมู่ดารา (นักษัตรชาติ)
๓๒. กงจักร (จุกั)
๓๓. ธงชัย (ธง)
- ๓๔-๓๕. พระเจ้าจักรพรรดิทรงแวดล้อมด้วยบริวาร (ปรีสาจากุท)
๓๖. สังข์ (สังข์)
- ๓๗-๓๘. ปลาตะเพียนทองคำ (โสมณมัจจุคล)
๓๙. จระเข้ (กมุภีโล)
- ๔๐-๔๖. แม่น้ำสินธุ ๗ สาย (สตุตปา)
- ๔๗-๕๓. สระน้ำ ๗ แห่ง (สตุต ทหา)
- ๕๔-๖๐. ภูเขาสัตตบรรพต (สตุต เสดา)
๖๑. ธงแผ่นฟ้า (ปตกา)
๖๒. วอทอง (ปาฏัก)
๖๓. พัดหางจามรี (จามรี)
๖๔. เสาระเนียด (โตรณ)
๖๕. พญาราชสีห์ (มิกินโท)
๖๖. พญาครุฑ (สุปณนราชา)
๖๗. พญาเสือโคร่ง (พุกุฆาธิโป)
๖๘. พญาม้าลาห (วาลาหอสุสปติ)
๖๙. พญาช้างฉัททันต์ (ฉัททันตหตุธิปติ)
๗๐. พญาช้างอุโบสถ (อุโปสถหตุธิราชา)
๗๑. ภูเขาไกรลาส (เกลาสเสโล)
๗๒. พญาหงส์ (หังโส)
๗๓. พญาช้างเอราวัณ (เอราวัณ กริวโร)
๗๔. พญานาควาสุกี (วาสุกินาคราชา)
๗๕. นกยูงทอง (โมรรราชา)
๗๖. ลำเภาทองสีหน้า (จตุมนุขเหมนา)
๗๗. ขุนเขาหิมาลัย (หิมวตทุติ)
๗๘. นกการเวก (กรวิกปุกี)

๗๙. นกจากพราภ (จกุกวาโก)
 ๘๐. มังกร (มกโร)
 ๘๑. นกกระเรียน (โกญโจ)
 ๘๒. นกโพรคก (ชีวนชีโว)
 ๘๓. กิन्नร (กินฺนโร)
 ๘๔. กิन्नรี (กินฺนรี)
 ๘๕. พญาวัว (อุสโก)
 ๘๖. แม่โคนม (สวจนฺธนู)
 ๘๗-๙๒. เทวโลก ๖ ชั้น (ธ กามสคฺคา)
 ๙๓-๑๐๘. พรหมโลก ๑๖ ชั้น (โสฬส ชาติธุมา)

อนึ่ง ลำดับมงคลที่กล่าวไว้ในฉบับแปลนี้ได้เรียงไว้ให้ครบจำนวนมงคล ๑๐๘ ตามความเห็นของผู้วิจัย แต่กัมภีร์ปัทมธรรมาธิบายแปลภาษาพม่าของพระเจ้ากบิลได้กล่าวถึงมงคล ๑๐๐ ประการ ดังนี้

คถา ๑๑	แสดงมงคล ๔ ประการ	(๑-๔)
คถา ๑๒	แสดงมงคล ๔ ประการ	(๕-๘)
คถา ๑๓	แสดงมงคล ๔ ประการ	(๙-๑๒)
คถา ๑๔	แสดงมงคล ๒ ประการ	(๑๓-๑๔)
คถา ๑๕	แสดงมงคล ๒ ประการ	(๑๕-๑๖)
คถา ๑๖	แสดงมงคล ๕ ประการ	(๑๗-๒๑)
คถา ๑๗	แสดงมงคล ๑ ประการ	(๒๒)
คถา ๑๘	แสดงมงคล ๖ ประการ	(๒๓-๒๘)
คถา ๑๙	แสดงมงคล ๕ ประการ	(๒๙-๓๓)
คถา ๒๐	แสดงมงคล ๑ ประการ	(๓๔)
คถา ๒๑	แสดงมงคล ๑ ประการ	(๓๕)
คถา ๒๒	แสดงมงคล ๒ ประการ	(๓๖-๓๗)
คถา ๒๓	แสดงมงคล ๑๕ ประการ	(๓๘-๕๒)
คถา ๒๔	แสดงมงคล ๓ ประการ	(๕๓-๕๕)
คถา ๒๕	แสดงมงคล ๑ ประการ	(๕๖)
คถา ๒๖	แสดงมงคล ๓ ประการ	(๕๗-๕๙)
คถา ๒๗	แสดงมงคล ๑ ประการ	(๖๐)

กาลา ๒๘ แสดงมงคล ๒ ประการ (๖๑-๖๒)

กาลา ๒๙ แสดงมงคล ๑ ประการ (๖๓)

กาลา ๓๐ แสดงมงคล ๑ ประการ (๖๔)

กาลา ๓๑ แสดงมงคล ๑ ประการ (๖๕)

กาลา ๓๒ แสดงมงคล ๑ ประการ (๖๖)

กาลา ๓๓ แสดงมงคล ๑ ประการ (๖๗)

กาลา ๓๔ แสดงมงคล ๑ ประการ (๖๘)

กาลา ๓๕ แสดงมงคล ๑ ประการ (๖๙)

กาลา ๓๖ แสดงมงคล ๔ ประการ (๗๐-๗๓)

กาลา ๓๗ แสดงมงคล ๒ ประการ (๗๔-๗๕)

กาลา ๓๘ แสดงมงคล ๒๕ ประการ (๗๖-๑๐๐)

มงคล ๑๐๐ ตามที่พระจักรกปาละระบุในคำอธิบายปัทมปุระโดยย่อซึ่งเขียนไว้ต่อจากคำแปลคาถาดังฉบับนั้น ไม่ทราบแน่นอนว่าเป็นคำอธิบายของพระพุทธปิยะ ซึ่งท่านผู้แปลได้แปลมาจากภาษาสิงหล หรือเป็นความเห็นของท่านผู้แปลเท่านั้น ถ้าเป็นคำอธิบายของพระพุทธปิยะก็อาจสันนิษฐานว่าท่านผู้แต่งคงเขียนข้อความนี้ โดยอาศัยคัมภีร์มหาอรรคคาถาเล่มใดเล่มหนึ่งที่กล่าวถึงมงคล ๑๐๐ แต่ถ้าเป็นความเห็นของพระจักรกปาละก็อาจเป็นไปได้ว่าเรียงลำดับไม่ครบมงคล ๑๐๘

อนึ่ง มงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธบาท แสดงความเห็นว่าเป็นมงคล ๑๐๘ ทั้งหมดเป็นสัญลักษณ์ที่เนื่องด้วยพระพุทธเจ้า เช่น หอก (ศตฺติ) เป็นสัญลักษณ์ของอรหัตตมรรคอรหัตตผลที่ทำลายกิเลสได้โดยสิ้นเชิง^{๑๑} ถ้วยใส่เครื่องสังเวท (วทุสมาน) เป็นสัญลักษณ์ของพระตถาคตที่เปรียบได้กับภาชนะทองคำ^{๑๒} หม้อน้ำเต็ม (ปฺนุณฺณมฺภู) เป็นสัญลักษณ์ของโลกุตตรธรรม ๘ คือ มรรค ผล และนิพพาน ที่เปรียบได้กับภาชนะมณีรัตน์^{๑๓} ดังนี้ เป็นต้น แต่ผู้วิจัยไม่เห็นด้วยกับความเห็นดังกล่าว เพราะมงคลเหล่านั้นยังพบในศาสนาอื่น และศาสนาพราหมณ์ที่อุบัติขึ้น ก่อนพระพุทธศาสนาอีกด้วย ผู้วิจัยเข้าใจว่ามงคลทั้งหมดนี้เป็นสัญลักษณ์ของโชคลาภ ความมั่งคั่งและอำนาจวาสนา ตามความเชื่อของสังคมในยุคก่อน ซึ่งอาจจะต่างกับความเชื่อของสังคมในยุคนี้

^{๑๑} ศตฺติติ อิทํ อรหตุตมคฺคอรหตุตผลญาณสฺสขาคํ พุทฺธิสตุตฺติรตนมฺงคฺลํ นาม ปฐมสฺสกายเน ธมฺมสฺสกุติ-การเกหิ ปญฺจหิ อรหฺนตสฺสเทหิ ทิปิตํ โหติติ วุตฺตํ. พุทฺธ. ลกฺขณ (บาลี) หน้า ๑๐.

^{๑๒} ตตฺถ สฺวณฺณภาษาณํ ตถาคตฺนามํ โหติ. พุทฺธ. ลกฺขณ (บาลี) หน้า ๒๑.

^{๑๓} ปฺนุณฺณมฺภูติ อิทํ มณฺธิรตนภาษาณํ จิรธรรณํ ปริปุณฺณํ อมตฺมทานิพฺพานํ นวโลกุตฺตรธมฺมสฺสขาคํ พุทฺธสิริมฺงคฺลวทุสมํ พุทฺธปาททวฺยตเล ชาตํ โหติ. พุทฺธ. ลกฺขณ (บาลี) หน้า ๓๖.

จะเห็นได้ว่า แม้ความเชื่อเรื่องมงคลในยุคนี้นี้ของคนแต่ละประเทศก็ต่างกัน เช่น ชาวไทยถือว่า นกแสกเป็นนกอัปมงคล ถ้าได้ยินเสียงร้องของนกแสกในตอนกลางคืนจะโชคร้าย ถ้ามีคนป่วยอยู่ก็อาจเสียชีวิตได้ แต่ชาวพม่าถือว่านกแสกเป็นนกมงคล ถ้าได้ยินเสียงมันจะพบกับโชคลาภ ดังนั้น มงคล ๑๐๘ จึงไม่น่าจะเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าแต่อย่างใด เพราะเป็นสิ่งที่มีความก่อนพุทธกาลเสียอีก

บทที่ ๔

สรุปและข้อเสนอแนะ

๔.๑ สรุป

การวิจัยเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์มงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธบาทที่ปรากฏในคัมภีร์สมันตภัททิกา เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ เน้นการวิจัยเชิงเอกสาร ขอสรุปโดยย่อว่า มงคล ๑๐๘ ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์สมันตภัททิกาตามที่นำมาอ้างไว้นั้น เมื่อนำมาเทียบกับชินาลังการฎีกาและพุทธปาทวันทนา พบว่าลำดับและข้อความของคัมภีร์ทั้งสามคล้ายคลึงกัน แต่มีข้อแตกต่างกันในบางแห่ง ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าคงจะเป็นความผิดพลาดจากการจารใบลานต่อๆ กันมาหลายร้อยปี ในเรื่องนี้ ผู้วิจัยได้นำมงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์สมันตภัททิกามาเทียบกับชินาลังการฎีกาและพุทธปาทวันทนา อีกทั้งได้นำเสนอมงคล ๑๐๘ และคำแปลที่สอดคล้องกับคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาของฝ่ายเถรวาท ดังที่กล่าวไว้ในบทที่ ๓

อย่างไรก็ตาม คัมภีร์อนาคตวงศ์ฎีกา ฉบับใบลาน ยังไม่ได้รับการปริวรรตและศึกษาวิเคราะห์ตามหลักภาษาอย่างถูกต้อง จึงเห็นว่าเป็นตำราที่น่าสนใจอีกเล่มหนึ่ง ดังนั้น ผู้วิจัยขอเสนอให้ทำการศึกษาวิเคราะห์อนาคตวงศ์ฎีกาต่อไป

นอกจากนั้น มงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์ปัชชมธุ ก็ต่างไปจากสมันตภัททิกา ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าท่านผู้แต่งคัมภีร์ปัชชมธุคงจะอาศัยคัมภีร์มหาอรรถกถาเล่มใดเล่มหนึ่งที่กล่าวถึงมงคล ๑๐๘ จึงกล่าวไว้ต่างจากข้อความในสมันตภัททิกา ดังนั้น ผู้วิจัยจึงใคร่เสนอแนะให้มีการศึกษาวิเคราะห์มงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์ปัชชมธุว่ามีที่มาอย่างไร เพื่อให้ทราบถึงวิวัฒนาการในการสร้างรอยพระพุทธบาทในประเทศต่างๆ สืบไป

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย [บาลี พม่า]

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก, ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

อนาคตวิสุทธิกถา. ย่างกุ้ง: กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๔๓.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กรณ-เรื่องอุไร กุศลาสัย. การศึกษา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๑๖.

_____. อินเดีย อนุทวีปที่น่าทึ่ง. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๘

จอล่าย. วรรณกรรมอริเมตเตยพุทธวงศ์, ย่างกุ้ง : ปริยัติศาสนดักกสิลา สาขาวิชาบาลี-พุทธศาสตร์, ๒๕๔๓.

ดารานาละ. ศัพท์โคมมหานิธิ. พาราณสี : โรงพิมพ์เจ้าขัมภา, ๒๕๑๑.

_____. วาจีปติยะ. พาราณสี : โรงพิมพ์เจ้าขัมภา, ๒๕๑๑.

นันทนา ชุติวังศ์, ดร. รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์, กรุงเทพมหานคร : ด่านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๓.

บำเพ็ญ ระวิน ปวิรรตและตรวจชำระ. อนาคตวงศ์ เมตเตยยสุตต์ เมตเตยยวงศ์ ล้านวนล้านนา. เชียงใหม่ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่, ๒๕๓๖.

..... . ปรีวรตและตรวจชำระ. ประชุมพงศาวดารฉบับราชบรรณ ๓ พระคัมภีร์อนาคต
วงศ์, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด), ๒๕๔๐.

..... . ก่อนยุคพระศรีอารีย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๕.

บรรจบ บรรณรุจิ. พระศรีอารียมาแล้ว. กรุงเทพมหานคร : สุพรรณกิจ, ๒๕๒๙.

..... . อุดมการณ์ชีวิตแบบโพธิสัตว์ เล่ม ๑-๑๒. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ปทานุกรมพระไตรปิฎกบาลี-พม่า. ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์กรรมศาสนา, ๒๕๓๐.

ปาปิปปิฎก. ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์กรรมศาสนา, ๒๕๓๕.

พจนานุกรมพม่าฉบับย่อ. ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์สาเปพิมาน, ๒๕๒๑.

พระเถาสะ. ประวัติฉัฐสังคายนา. ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์ตะโกง, ๒๕๔๑.

พระเขมินทสามิ. จักรลักษณะ. ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์กายสุขะ, ๒๕๒๔.

พระคันธสารากิวงค์. ชินาลังการ [ฉบับแปลและอธิบาย], ลำปาง : วัดท่ามะโอ, ๒๕๕๒

..... . ปัชมธุ [ฉบับแปลและอธิบาย], ลำปาง : วัดท่ามะโอ, ๒๕๕๐.

..... . เนตติอรรถกถา [ฉบับแปลและอธิบาย], ลำปาง : วัดท่ามะโอ, พ.ศ. ๒๕๕๑.

..... . อัฐฐสาลินี [ฉบับแปลและอธิบาย]. ลำปาง : วัดท่ามะโอ, ๒๕๕๔.

พระญาณากิวงค์. วิสัชชาแห่งราชปูลา. มณฑลย์ : โรงพิมพ์ปเทศาปิฎก, ๒๕๕๐.

พระทาสานาคะ. นิรุติสารมัญจุสา. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

พระนารทากิวงค์. รอยบาทพระบิดา. ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์ชเวเจสาเป, ๒๕๕๔.

..... . ปาทเจติยวันทนา. ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์เดินตันอู, ๒๕๔๘.

พระวชิรปัญญา. วชิรโชติกฎีกา. ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์ปยีจิมันไท, ๒๕๐๓.

พระวิจิตตสารากิวงค์. พุทธวงศ์. ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์กรรมศาสนา, ๒๕๓๕.

พระสาธินะ. มงคล ๑๐๘ ที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า. ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์กาลาโซง, ๒๕๕๔.

พระศรีวิสุทธิวงศ์, ปฐมสมโพธิ ปริเฉทที่ ๑ - ๓ : การตรวจชำระและศึกษาเชิงวิเคราะห์.
กรุงเทพมหานคร : วัดพระเชตุพน, ๒๕๔๒.

พระสัทธรรมโชติกะ. มาติกาโชติกะ. กรุงเทพมหานคร : อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระโสภาตสิริวงศ์. พระพุทธลักษณะ. มณฑลย์ : วัดมหาวิสุทธิาราม, ๒๕๒๕.

พระโสภาสากิวงค์. สุตสนะตยูกปะยะอภิธาน. ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์กรรมศาสนา, ๒๕๕๓.

พุทธทาสภิกขุ. โลกพระศรีอารียอยู่แต่ปลายจมูก. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๗.

พุทธวงศ์แปลภาษาพม่า ใน เถราปาทานแปลภาษาพม่า. ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์กรรมศาสนา, ๒๕๓๗.
 มหาสิริเชยยสุ, เจ้าพระยา. ประวัติพระไตรปิฎก. ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์หังสาวดี, ๒๕๐๒.
 ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. พิมพ์ครั้งที่ ๑.
 กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์, ๒๕๔๖.
 สารานุกรมพม่า. ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์สาเปพิมาน, ๒๕๑๕.
 สารานุกรมไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
 หนังสือที่ระลึกพระราชพิธียกฉัตรมงคลและสมโภชพระพุทธบาทจังหวัดสระบุรี, กรุงเทพมหานคร :
 กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.
 หลวงบวรบรรณรักษ์, ถัสกฤต-ไท-อังกฤษ อภิธาน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว,
 ๒๕๑๑.
 อ่องมวน. พระพุทธเมตตาเถยยะที่จะมาตรัสรู้. ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์มัยดษุมวน, ๒๕๔๕.

๒. ภาษาอังกฤษ

Geiger W. (tr.) **Mahavamsa**. New Delhi: Nice Printing Press, 1993.
 Malalasekara. **Dictionary of Pali Proper Names**. London : Pali Text Society, 1960.
 Malalasekara (ed)' **Encyclopaedia of Buddhism**. Sri Lanka : The Government of Sri Lanka, 2002.
 Rahula W. **History of Buddhism in Ceylon**. Sri Lanka: The Buddhist Cultural Centre, 1956.
 Virginia McKeen Di Crocco, **FOOTPRINTS OF THE BUDDHAS OF THIS ERA IN THAILAND**. Bangkok : the Siam Society, 2004.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อผู้วิจัย	พระมหาสมลักษณ์ คนฺธสาโร (ศุภสถาพร) อายุ ๕๑ พรรษา ๓๐ ป.ธ.๘, เจติยังคณะ คณวาทกรรมาจริยะ และศาสนชรรมาจริยะ
ตำแหน่ง	รักษาการเจ้าอาวาสวัดท่ามะโอ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง
วัน เดือน ปี เกิด	วันจันทร์ที่ ๒๔ เดือน เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๔
บรรพชา	วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ เมื่ออายุ ๑๒ ปี ณ จิตตภาวันวิทยาลัย พัทยา โดยมีสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปุ่น ปุณฺณสิริ) เป็นอุปัชฌาย์
อุปสมบท	วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๕ เมื่ออายุ ๒๑ ปี ณ วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง โดยมีพระธัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต เจ้าอาวาสวัดท่ามะโอ เป็นอุปัชฌาย์
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. ๒๕๒๒ สอบได้ชั้นโสดุชนปินติ (ชั้นนักศึกษา) วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง พ.ศ. ๒๕๒๓ เดินทางไปศึกษา ณ ประเทศเมียนมาร์ โดยพำนักอยู่ที่วัดวิสุทธิาราม จังหวัดแปร ๗ ปี และวัดวิสุทธิาราม จังหวัดมณฑลเย์ ๓ ปี พ.ศ. ๒๕๒๔ สอบได้ชั้นพื้นฐาน ของรัฐบาลพม่า (เกียรตินิยมของภาค) พ.ศ. ๒๕๓๐ สอบได้ชั้นนักศึกษา ของสมาคมพุทธศาสนานูเคราะห์ จังหวัดแปร (เกียรตินิยมของจังหวัด) พ.ศ. ๒๕๓๑ สอบได้ชั้นนักศึกษา ของสมาคมเอกชนเจติยังคณะ ประเทศเมียนมาร์ (เกียรตินิยมอันดับ ๓ ของประเทศ) พ.ศ. ๒๕๓๔ สอบได้ชั้นธรรมาจริยะ ของสมาคมเอกชนเจติยังคณะ ประเทศเมียนมาร์ ได้รับเกียรติบัตรเป็น เจติยังคณะ คณวาทกรรมาจริยะ (เกียรตินิยมอันดับ ๒ ของประเทศ) พ.ศ. ๒๕๓๕ สอบได้ชั้นธรรมาจริยะ ของรัฐบาลพม่า ได้รับเกียรติบัตรเป็นศาสนชรรมาจริยะ พ.ศ. ๒๕๔๓ สอบได้ ป.ธ.๘ สำนักเรียนวัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง

- เกียรติคุณ**
- เชื้อมเชิดชูเกียรติวิปัสสนาจารย์ ถวายเนื่องในโอกาสฉลองครบรอบ ๕๐ ปี สถาปนาอุทฺตมิกสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ วันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๓
 - เกียรติบัตรในฐานะผู้มีผลงานดีเด่นสาขาพระพุทธศาสนา มูลนิธิจันทรทิพย์ทอง ประเสริฐ วันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๕
 - เสาเสมอธรรมจักร ประเภทส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนา สาขาการแต่งหนังสือพระพุทธศาสนา วันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๐
 - ปริญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วันที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๐
 - เสาธรรมโอศิต ผู้มีคุณูปการแก่อุทฺตมิกสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ วันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๒

ผลงานฝ่ายพระอภิธรรม

๑. อภิขัมมัตถสังคหะ และปรหมัตถทีปนี (แปล)
๒. พระอภิธรรมเป็นพระพุทฺธพจน์ และประวัติคัมภีร์สัททวิเสส
๓. สัจจสังเขป (แปลและอธิบาย)
๔. อภิขัมมมาตาร (แปลและอธิบาย)
๕. อัญญสาลินี (แปลและอธิบาย)

ผลงานฝ่ายพระสูตร

๑. เนตติปกรณ (แปลและอธิบาย)
๒. เนตติอรรถกถา (แปลและอธิบาย)
๓. เนตติฎีกา (แปลและอธิบาย)

ผลงานฝ่ายพระวินัย

๑. สารัตถทีปนี มหาวรรค เล่ม ๑ (แปลและอธิบาย)
๒. สารัตถทีปนี จุลทวารวคและปริวารวรรค เล่ม ๒ (แปลและอธิบาย)
๓. กังขาวิตรณิ เล่ม ๑ (แปลและอธิบาย)

ผลงานฝ่ายวิปัสสนา

๑. สติปัฏฐาน ทางสายเดียว (แปลจาก Satipatthana-the Only Way)
๒. การเจริญสติปัฏฐาน

๓. ศึกษาวิธีเจริญสติด้วยภาษาง่ายๆ
๔. โพธิปักขิยธรรม
๕. ส่องสภาวะธรรม
๖. วิปัสสนาญ์ เล่ม ๑ (แปล)
๗. วิปัสสนาญ์ เล่ม ๒ (แปล)
๘. มหาสติปัฏฐานสูตร (แปล)
๙. อานาปานทีปนี (แปล)
๑๐. ธรรมจักกัปปวัตนสูตร (แปล)
๑๑. ปฏิจสุมุปาบท (แปล)
๑๒. นิพพานกถา (แปล)
๑๓. ทางสู่นิพพาน

ผลงานฝ่ายหลักภาษา

๑. สังฆณณานิยาม และสาธนะในกิตกั
๒. พาลาวดาร (ปริวรรตและตรวจชำระ)
๓. กัจจายนสารมัญชรี
๔. สังฆณนามัญชรี
๕. กัณถากรรมมัญชรี
๖. ถาม-ตอบคณฐิบทในคัมภีร์ปทรูปสัทธ
๗. วฤตตรัตนการ (แปล)
๘. วฤตโตทยมัญชรี
๙. สุโพธาลังการมัญชรี
๑๐. ปทสังคหะ (ปริวรรตและตรวจชำระ)
๑๑. ปทรูปสัทธมัญชรี (เล่ม ๑)
๑๒. ปทรูปสัทธมัญชรี (เล่ม ๒)
๑๓. ปทรูปสัทธมัญชรี (เล่ม ๓)
๑๔. วฤตโตทยปกรณั วฤตโตทยาภินวฏีกา จณโทมณชรี จณโทมณชรีฎีกา (ปริวรรตและตรวจชำระ)

ผลงานฝ่ายปลีกกกรรม

๑. เมตตากาวนา

๒. ทารุกขันໂຮປມສູຕຣ (แปลจาก Parable of the Log)

๓. นม้กการะ และมหาปณามะ (แปล)

๔. เกลกฐาหคาคา (แปล)

๕. คุณธรรมของคนดี

๖. พรหมวิหาร ๔

๗. พระปริตรธรรม (แปล)

๘. ปิซชมฐ (แปลและอธิบาย)

๙. ชินาลังการ (แปลและอธิบาย)

๑๐. ปรงคองประคองมิตร

๑๑. อุปปาสันติ (แปล)

๑๒. คำอธิบายเมตตปริตร

๑๓. ประกายส่องใจ

๑๔. เมตตา

ที่อยู่ปัจจุบัน

โทรศัพท์

วัดท่ามะโอ ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง

๐๕๔-๒๒๘๘๑๕